

**О.А. ПАНЧЕНКО
В.Г. ПАНОК
А.В. КАБАНЦЕВА**

**ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ДИТИНИ
У МЕНТАЛЬНОМУ ВИМІРІ**

Київ
КВІЦ
2025

УДК 159.9:616:004

DOI: 10.5281/zenodo.17399380

Рекомендовано до друку

*Вченою радою Українського науково-методичного центру
практичної психології і соціальної роботи НАПН України
(протокол № 8 від 21.08.2025 р.), Вченою радою ДНП «Науково-
практичний медичний реабілітаційно-діагностичний центр МОЗ України»
(протокол № 3 від 17.10.2025 р.)*

Рецензенти:

Спирін О.М. дійсний член (академік) НАПН України,
доктор педагогічних наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки України

Волосовець О.П. член-кореспондент НАМН України,
доктор медичних наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки України

Найдьорова Л.А. член-кореспондент НАПН України,
доктор психологічних наук

Піроженко Т.А. член-кореспондент НАПН України,
доктор психологічних наук, професор

Різун В.В. доктор філологічних наук, професор

Панченко О.А., Панок В.Г., Кабанцева А.В.

Інформаційна безпека дитини у ментальному вимірі: монографія.

К.: КБІЦ. 2025. 248 с.

ISBN 978-617-697-178-8

У монографії представлено авторський погляд на стан інформаційної безпеки дитини у контексті сучасних суспільних процесів. Розглянуто роль інформації у психічному здоров'ї дитини, потреби дитини в інформаційній безпеці, особливості інформаційної безпеки дитини у турбулентному середовищі. Наведено розуміння поняття «інформаційний комфорт дитини» з детальною характеристикою його принципів. Охарактеризовано інформаційну соціалізацію в системі інформаційного комфорту та проаналізовано засоби масової комунікації як одного з факторів останнього. Розглянуто міжнародні нормативно-правові документи щодо забезпечення інформаційної безпеки дитини, особливостей державного управління та ювенальної юстиції в Україні. Висвітлено нове поняття «інформаційно-постраждала дитина», формати відновлення інформаційно-постраждалої дитини включно з клінічними аспектами. Особлива увага приділена публічному управлінню у системі збереження психічного здоров'я дітей.

Книга розрахована на широке коло вчених та практиків, зокрема психологів, лікарів, управлінців, викладачів та студентів, а також читачів, які цікавляться проблематикою інформаційної безпеки дитини, зміцнення психічного здоров'я в умовах турбулентного часу.

УДК 159.9:616:004

DOI: 10.5281/zenodo.17399380

ISBN 978-617-697-178-8

© Панченко О.А., Панок В.Г., Кабанцева А.В.

*ДНП «Науково-практичний медичний
реабілітаційно-діагностичний центр МОЗ України»
м. Київ, вул. Введенська, 17*

*Монографія підготовлена за результатами
науково-дослідної роботи «Методологічні засади
короткострокової реабілітації й абілітації дітей та
підлітків, які зазнали гострого стресу під час війни».*

Номер держреєстрації - 0123U100337.

*Національна академія педагогічних наук України
м. Київ, вул. Січових Стрільців, 52А*

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	7
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	13
ВСТУП	15
РОЗДІЛ 1. ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ДИТИНИ	
У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ СУСПІЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ	
1.1. Роль інформації у психічному здоров'ї дитини	21
1.2. Потреба дитини в інформаційній безпеці та роль суспільства у її забезпеченні	31
1.3. Інформаційна безпека дитини в турбулентному середовищі	39
1.4. Штучний інтелект і розвиток дитини в сучасному світі	55
1.4.1. Штучний інтелект – історія соціального міфу (соціальна міфологія)	56
1.4.2. Короткий історичний огляд явища штучного інтелекту	57
1.4.3. Штучний інтелект як суспільне явище	61
1.4.4. Психологічне узмістовлення феномену штучного інтелекту	64
Список використаних джерел	71
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНОГО КОМФОРТУ ДИТИНИ	
2.1. Принципи інформаційного комфорту дитини	80

2.2.	Інформаційна соціалізація в системі інформаційного комфорту дитини	95
2.3.	Засоби масової комунікації як фактор інформаційного комфорту дитини	110
	Список використаних джерел	125

РОЗДІЛ 3. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ДИТИНИ

3.1.	Міжнародні нормативно-правові документи щодо забезпечення інформаційної безпеки дитини	132
3.1.1.	Базові стандарти	132
3.1.2.	Стандарти забезпечення інформаційної безпеки дітей у ЗМІ	139
3.1.3.	Інформаційна безпека дітей у мережі Інтернет	144
3.2.	Державне управління у сфері інформаційної безпеки дитини в Україні	150
3.3.	Ювенальна юстиція в забезпеченні прав дитини	156
	Список використаних джерел	170

РОЗДІЛ 4. НАУКОВО-ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВІДНОВЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ПОСТРАЖДАЛОЇ ДИТИНИ

4.1.	Про поняття «інформаційно-постраждала дитина»	176
4.2.	Формати відновлення інформаційно-постраждалої дитини	186
4.2.1.	Сутність відновлення у системі інформаційного здоров'я	186

4.2.2. Особистісні фактори відновлення та профілактики	189
4.2.2.1. Формування психологічної стійкості	189
4.2.2.2. Виховання	190
4.2.2.3. Інформаційний комфорт	195
4.2.2.4. Самоактуалізація	197
4.3. Клінічні аспекти відновлення інформаційно-постраждалої дитини	199
4.3.1. Біоінфопсихосоціальна модель – сучасна парадигма у відновленні інформаційно-постраждалої дитини	199
4.3.2. Роль клінічної психології у відновленні інформаційно-постраждалої дитини	205
4.3.3. Практичні матеріали для роботи з інформаційно-постраждалими дітьми та їх сім'ями	213
4.4. Публічне управління у системі підтримки психічного здоров'я дитини	219
Список використаних джерел	230
ВИСНОВКИ	237

ПЕРЕДМОВА

*Корченка
Олександра
Тригоровича*

*«Ми формуємо наші інструменти,
а потім наші інструменти формують нас»
Маршалл Маклюен*

Сучасна дитина народжується у світі, де інформація є не просто ресурсом, а довідком існування. Екрани, мережі, потоки повідомлень і цифрових образів – це не лише інструменти навчання чи розваг, а могутні чинники, які впливають на мислення, емоції та самоідентичність. Якщо раніше турбота дорослих полягала в тому, щоб захистити дитину від фізичних небезпек, то сьогодні дедалі актуальнішим стає питання – як уберегти її свідомість і психіку від інформаційних загроз.

Інформаційна безпека у ментальному вимірі – це не лише про фільтри чи паролі, а, насамперед, про здатність мислити критично, розуміти емоційний вплив контенту, відрізняти істинне від штучного. Ця книга покликана допомогти дорослим – педагогам, батькам, психологам – побачити глибші аспекти інформаційного впливу та сформувати культуру ментальної стійкості дитини в цифрову епоху.

В сучасному суспільстві інформація стала головним ресурсом і водночас – головним ризиком, а сучасна дитина

занурена у потік повідомлень, зображень, відео та новин. Те, що ще десять років тому було винятком, тепер – частина дитячого життя: планшети, смартфони, навчальні програми, спілкування в мережі. Цей новий світ відкриває великі можливості, але водночас – і небезпеки, які раніше не мали такого масштабу. Саме тому поява книги «Інформаційна безпека дитини у ментальному вимірі» є надзвичайно своєчасною. Вона не лише аналізує, як захистити дитину від шкідливого впливу інформації, а й формує цілісне бачення того, як виховати людину, здатну мислити самостійно, перевіряти факти й не піддаватися маніпуляціям.

Автори книги поєднали психологію, педагогіку, медицину й сучасні знання про інформаційні технології, щоб показати, що справжня безпека – це не заборони, а виховання усвідомленої особистості. З позиції інформаційного простору, як чинника впливу на дитину, книга починається з пояснення про те, що інформаційний простір – це не просто новини чи телебачення. Це вся система повідомлень, образів і символів, які щодня оточують дитину – від мультфільмів і реклами до соціальних мереж.

Інформація формує уявлення про добро і зло, про успіх, красу, любов, людяність. Вона може підтримувати розвиток дитини, а може – спотворювати сприйняття світу, викликати страх, агресію або залежність. Автори наголошують на тому, що велика частина інформаційного простору сьогодні належить великим компаніям, які керуються не виховними, а комерційними інтересами. Їхня мета – не розвиток дитини, а привернення уваги й утримання її якомога довше. У цьому прихована небезпека, бо дитина втрачає здатність розрізняти реальне й вигадане, звикає до поверхневого мислення, стає вразливою до нав'язаних думок. Книга підкреслює, що завдання держави, школи й родини – не закривати доступ до світу, а навчати дитину орієнтуватися в ньому, розуміти, що таке правда, маніпуляція, прихована реклама чи психологічний тиск.

З позицій правових основ захисту дитини в інформаційній сфері автори розглядають закони, міжнародні угоди та державні документи, які визначають право дитини на безпечне інформаційне життя. Йдеться про міжнародні декларації, що гарантують право людини на свободу думки й інформації, але водночас вимагають, щоб ця свобода не шкодила психіці дитини.

Автори звертають увагу на необхідність створення в Україні єдиної державної системи інформаційного виховання, яка має навчати дітей, батьків і педагогів правилам безпечної поведінки у цифровому світі. Це означає – формувати не лише технічну грамотність, а й культуру спілкування, уміння розпізнавати брехню, критично мислити, розуміти відповідальність за власні слова й дії в мережі. Правові норми, за логікою авторів, повинні захищати не лише від злочинців чи шахраїв, а й від надмірного інформаційного тиску, пропаганди, маніпуляцій і небезпечного контенту.

З позицій психологічних аспектів впливу інформації у книзі детально пояснюється, як саме вона впливає на дитячу психіку. Надлишок повідомлень, особливо емоційно насичених – про страх, насильство, скандали – може призводити до постійного відчуття тривоги, дратівливості, розладів сну, втрати інтересу до навчання. Дитина, яка постійно перебуває під впливом екрана, звикає отримувати швидкі враження. Їй важко зосередитися, читати довгі тексти, запам'ятовувати інформацію. Автори називають це інформаційною втомою – станом, коли мозок перевантажений і не може адекватно відокремлювати головне від другорядного. У цьому контексті книга дає поради для педагогів і батьків: обмежувати кількість екранів; навчати дитину перевіряти джерела; пояснювати, що не все в мережі – правда; підтримувати живе спілкування та творчість.

Таким чином формується інформаційна стійкість – здатність не втрачати внутрішній баланс у потоці подій і не

піддаватися паніці. Особливе місце в книзі займає модель, яка пояснює, як допомогти дитині відновитися після негативного інформаційного впливу. Автори називають її комплексною, оскільки вона враховує чотири складові:

- біологічну, тобто фізичний стан і реакції організму;
- психологічну, що включає думки, почуття й поведінку;
- соціальну, пов'язану з родиною, школою, друзями;
- інформаційну, яка описує взаємодію з потоком даних і повідомлень.

Таке поєднання дозволяє зрозуміти, що дитина – не споживач інформації, а жива система, яка відчуває, реагує, потребує підтримки. Для вчителів і психологів ця модель може стати практичним інструментом: допомагає оцінити, чи перетрималася дитина, чи потребує вона відпочинку від екрана, чи має достатньо реального спілкування. У ширшому сенсі – це заклик будувати школи, де не лише навчають, а й дбають про душевний стан учнів.

З державницьких позицій одним із ключових висновків книги є те, що захист дитини в інформаційній сфері – це питання національної безпеки. Автори переконують, що за умови, якщо держава не створить систему виховання інформаційної культури, то зовнішні впливи заповнять цю порожнечу. Тому вони пропонують запровадити Національну програму інформаційного виховання дітей та молоді, яка об'єднає такі три напрями: освітній – навчити розуміти й оцінювати інформацію; психологічний – навчити зберігати емоційну рівновагу; громадянський – виховати відповідальність за власну позицію в інформаційному просторі. З цих позицій книга може стати основою для державних програм, які поєднують школу, університети, медіа та родини у спільній меті – вихованні свідомого громадянина, що мислить самостійно.

Книга також відкриває новий напрям у вітчизняній науці. Вона поєднує технічні підходи до кіберзахисту з глибоким

розумінням психології людини та закладає міждисциплінарні зв'язки. Це перший приклад, коли безпека розглядається не як набір технологій, а як стан свідомості, емоцій і культури. Її практична користь полягає в тому, що вона дає конкретні рекомендації для педагогів, психологів, управлінців і батьків.

На основі цього дослідження можна створювати навчальні програми, проводити тренінги, розробляти нові підходи до захисту дітей від інформаційних перевантажень. Книга допомагає усвідомити те, що безпека – це не лише паролі й технічні системи, а гармонійна взаємодія людини з інформаційним простором.

З позицій міждисциплінарності особливість цієї праці є її всеохопність. Автори поєднали знання з різних галузей: педагогіки, психології, медицини, соціології, філософії та інформаційних наук. Саме завдяки цьому книга здатна об'єднати різних фахівців навколо однієї мети – створення безпечного і здорового інформаційного простору для майбутніх поколінь. Для науковців це приклад того, як технічна і гуманітарна думка можуть доповнювати одна одну, коли йдеться про захист людини. Для педагогів – це орієнтир, як навчати дітей користуватися інформацією не для розваг, а для розвитку. Для держави – це стратегічний дороговказ, як виховувати покоління, здатне не лише споживати, а й створювати змістовний, чесний інформаційний простір.

Книга може стати основою для нових навчальних курсів: «Психологія інформаційної безпеки», «Цифрова культура», «Етика спілкування в мережі» тощо. Вона вже сьогодні здатна змінювати освітні підходи: від простого користування технікою – до усвідомлення наслідків інформаційних дій. Для науковців ця праця відкриває перспективи досліджень у галузі впливу інформації на емоційний розвиток дітей, формування інформаційного мислення, створення методів психологічного відновлення після інформаційного стресу. Це перехід до

нової науки – науки про гуманітарну безпеку інформаційного простору, де головна мета – не контроль, а розвиток людини.

Підсумовуючи, хочу сказати що ця книга може стати джерелом натхнення для науки і суспільства. «Інформаційна безпека дитини у ментальному вимірі» – це не просто наукова праця, а духовно-інтелектуальний дороговказ для нашого суспільства. Вона нагадує, що найцінніше, що ми маємо, – це свідомість дитини, її здатність мріяти, відчувати, мислити й любити. Захист цієї свідомості – не лише справа родини чи школи, а завдання держави, науковців і кожного громадянина. Ця книга надихає нас створювати такі інформаційні системи, які не руйнують, а допомагають людині розвиватися. Вона пробуджує віру у те, що наука може не лише запобігати загрозам, а й зцілювати суспільство – через мудрість, співчуття і справедливість. Тому ця праця заслуговує не просто на увагу, а на визнання як один із наріжних каменів сучасної гуманітарної безпеки України.

**Член-кореспондент НАН України,
Заслужений діяч науки і техніки України,
лауреат Державної премії України
в галузі науки і техніки,
доктор технічних наук,
професор**

О.Г. Корченко

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВООЗ	– Всесвітня організація охорони здоров'я
ВРУ	– Верховна Рада України
ГІБ	– Громадська інформаційна безпека
ГО	– Громадська організація
ЕСОЗ	– Електронна система охорони здоров'я
ЄКПЛ	– Європейська Конвенція з прав людини
ЄС / EU	– Європейський Союз / European Union
ЗВО	– Заклад вищої освіти
ЗМІ	– Засоби масової інформації
ЗМК	– Засоби масової комунікації
ЗОЗ	– Заклад охорони здоров'я
ІБД	– Інформаційна безпека дитини
ІГ	– Інформаційна гігієна
ІЗ	– Інформаційне здоров'я
ІКТ	– Інформаційно-комунікаційні технології
ІП	– Інформаційне право
ІПБ	– Інформаційно-психологічна безпека
ІПД	– Інформаційно-постраждала дитина
ІС	– Інформаційне середовище
КМУ	– Кабінет Міністрів України
МВС	– Міністерство внутрішніх справ
МОЗ	– Міністерство охорони здоров'я
НАН	– Національна академія наук
НАПН	– Національна академія педагогічних наук
НПП	– Науково-педагогічні працівники
ОАД	– Організація американських держав
ОБСЄ	– Організація з безпеки і співробітництва в Європі
ООН	– Організація Об'єднаних Націй

ПК	– Персональний комп'ютер
ПТСР	– Посттравматичний стресовий розлад
СК	– Сімейна конференція
СОПЗ	– Система охорони психічного здоров'я
США	– Сполучені Штати Америки
ТБ	– Телебачення
ШІ / AI	– Штучний інтелект / Artificial intelligence
ЮНЕСКО / UNESCO	– Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури / UNESCO – United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
ЮНІСЕФ	– Дитячий фонд Організації Об'єднаних Націй (UNICEF – United Nations International Children's Emergency Fund)
GPT	– Generative pre-trained transformer (генеративний попередньо тренований трансформер – варіант штучного інтелекту)
LLM	– large language model (велика мовна модель)
UK	– United Kingdom (Сполучене Королівство Великобританії та Північної Ірландії)
US / USA	– The United States (Сполучені Штати) / United States of America (Сполучені Штати Америки)

ВСТУП

*Дитяча краса криється у тому, що з кожною дитиною
все оновлюється і світ заново постає на суд Божий.*

Гілберт Честертон

Діти – головний ресурс ефективного розвитку суспільства та міцності держави. Від успішного ментального розвитку, соціалізації молодого покоління залежить майбутнє – буде воно щасливим, чи сірим та непоказним. Інформаційна безпека є одним із головних чинників благополуччя дитини, адже вона стосується захисту її життєво важливих інтересів. Неправдива, неповна, невчасна інформація може нанести шкоду. Нині, коли на території України ведуться повномасштабні бої, війна триває і в інформаційному просторі. У складні для нашої країни часи важливо захистити себе не лише фізично, а й інформаційно, акцентуючи увагу в першу чергу на дітях.

Усвідомлення інформаційних загроз в умовах гібридної війни спричинило пильну увагу до інформаційної безпеки. Дитина, будучи специфічним членом суспільства, виступає, тим не менш, повноцінним учасником інформаційних відносин, і має перебувати у такому стані захищеності, в якому відсутні ризики, пов'язані з заподіянням інформацією шкоди її здоров'ю, фізичному, психічному, духовному, моральному розвитку.

Необхідна розробка ефективної системи заходів, яка дозволила б, по-перше, забезпечити інформаційну безпеку і, по-друге, використовувати всі наявні засоби з метою формування гармонійної особистості, розвитку позитивних психологічних установок та продуктивної просоціальної поведінки у молодого покоління, тобто формування передумов для забезпечення повноцінного психічного здоров'я.

Дана монографія, що складається із чотирьох логічно пов'язаних розділів, спрямована на систематизацію знань про інформаційну безпеку дитини, осмислення результатів власних

досліджень з метою вироблення стратегії та тактики вирішення цього надзвичайно злободенного питання.

Дослідження будь-якого складного явища може бути успішним лише за наявності системи понять, завдяки яким розкриваються сутнісні елементи досліджуваного явища. Перший розділ монографії присвячено саме обговоренню базових понять, що стосуються інформаційної безпеки дитини, критеріїв оцінки стану інформаційної безпеки, аналізу впливу інформаційного середовища на психічне здоров'я дітей. Особлива увага сконцентрована на потребах дитини в інформаційній безпеці, системному підході в її забезпеченні.

Наголошено, що суспільство зараз переживає «епоху турбулентності», що характеризується нестабільністю світової системи взагалі, суспільно-політичної ситуації в окремо взятій країні, інформаційного середовища. Нестабільність останнього потребує особливого підходу до розгляду інформаційної безпеки дитини, адже у стані турбулентності інформаційне середовище стає реальним джерелом загроз інформаційній безпеці як у масштабах держави і суспільства, так і окремої особистості. Інформаційне середовище не завжди пропонує істинні цінності, а підміняє їх на систему символів та ілюзорних норм. Наведено причини труднощів виявлення загроз такого інформаційного середовища.

У другому розділі монографії розглянуто сучасні тенденції інформаційного комфорту дитини. Комфорт для дитини означає створення найбільш сприятливих умов, що забезпечують її повноцінний розвиток і задовольняють основні потреби – фізичні, емоційні, соціальні та пізнавальні. Комфорт є важливою складовою якості життя, і, у широкому загалі, є синонімом поняття «благополуччя» – «життя в достатку й спокої; добробут, щастя». Втім, у інформаційній площині комфорт має своє специфічне трактування. Детально охарактеризовано структуру інформаційного комфорту, де інформаційна безпека є одним із головних складових. У досягненні інформаційного комфорту дитини важливими є три головні аспекти інформаційної безпеки:

задоволення інформаційних потреб; непорушність статусу інформації протягом її життєвого циклу; захист від негативного інформаційного впливу.

У системі інформаційного комфорту дитини дуже важливою є інформаційна соціалізація. Сучасні зміни характеру інформаційного середовища призводять до розпаду сформованої соціальної структури дитинства і принципової зміни соціальної ситуації розвитку дитини. Виникає нова психологічна реальність, в якій відбувається зникнення меж між реальним і віртуальним світом. Відчуження від реальних соціальних практик і кооперації загрожує втратою і звуженням життєвої перспективи, незадовільним рівнем розвитку саморегуляції й самоорганізації, зниженням особистісного потенціалу дітей. В умовах виникнення нової форми інформаційної соціалізації молодого покоління, пов'язаної з серйозними ризиками, суспільство зацікавлене у створенні надійної системи управління ризиками та превенції всіх видів девіантної поведінки та порушень розвитку дітей та підлітків. Розглянуті ключові завдання державної політики на основі широкого діапазону інформаційних та освітніх ресурсів і можливостей в умовах цифрового дитинства та інформаційної соціалізації. Важливо враховувати ризики, пов'язані з віковими психологічними особливостями дітей. Останні, включаючи особливості пізнавальної діяльності, розумового розвитку і переживання дитиною життєвих подій, ступінь вразливості та вибірковості чутливості дитини до впливу шкідливого контенту, психологічне благополуччя та ступінь готовності до наслідування моделей поведінки, виступають інваріантом, що обумовлює характер впливу інформаційного середовища. Врахування вікових особливостей дозволить не тільки здійснити психологічно грамотну класифікацію інформаційної продукції, а й визначити вимоги до створення інформаційного середовища, що сприяє розвитку, з урахуванням смислової, цільової та змістовної характеристик провідної діяльності дитини, ієрархії контекстів взаємодії та нелінійного характеру вікового розвитку.

Суттєвим фактором інформаційного комфорту дитини є засоби масової комунікації. Поряд із традиційними інститутами вони стають одним із найважливіших факторів соціалізації нового покоління, неформальної освіти та просвіти, певною мірою замінюючи традиційно сформовані форми соціалізації інформаційною соціалізацією. Викристалізовані ключові позитивні функції засобів масової комунікації у соціалізації дитини, що зумовлюють розвиток особистості дитини, особливості і характеристику її когнітивної, емоційної та поведінкової складових.

Основою функціонування всіх інституцій, що опікуються інформаційною безпекою дітей, є правове забезпечення. Цій темі повністю присвячений наступний розділ. Констатується, що сфера забезпечення інформаційної безпеки дітей є предметом правового регулювання великої кількості міжнародних актів, що належать до різних галузей: право людини, право масової інформації, право співробітництва у боротьбі зі злочинністю тощо. Розглянуті різнобічні аспекти міжнародно-правового регулювання: базові міжнародні стандарти; стандарти забезпечення інформаційної безпеки дітей у ЗМІ; інформаційна безпека дітей у мережі Інтернет. У продовженні наведено аналіз стану державного управління у сфері інформаційної безпеки дитини в Україні. Наголошено, що в Україні наразі відсутнє консолідоване законодавство щодо забезпечення прав, свобод і законних інтересів дитини, тим більше, неврегульовані інформаційні правовідносини щодо захисту й забезпечення законних інтересів дітей в інформаційній сфері. Наведена класифікація видів інформаційної безпеки дитини, яка може полегшити дослідження та втілення основних засад у державну інформаційну політику, нормативно-правові акти, практику правозастосування.

В окремому підрозділі розглянуто поняття «ювенальна юстиція». Підкреслено, що ювенальна юстиція знаходиться у складній системі забезпечення прав дитини, що включає суспільство та суспільні відносини; державу; правову систему. Наведено аналіз моделей ювенальної юстиції: державницька, адміністративна, судова, соціальна, церковна, плюралістична.

Відмічено, що ефективним засобом досягнення мети ювенальної юстиції є медіація, яка сьогодні впроваджена в систему ювенальної юстиції багатьох країн світу. Наведені приклади міжнародного правового регулювання медіації, застосування її у різних країнах.

Важливим атрибутом ювенальної юстиції є ювенальна превенція. Наведено тлумачення поняття та виділено основні суб'єкти ювенальної превенції. Наголошено, що базові положення ювенальної юстиції лише частково відображені в чинному українському законодавстві. Актуальним залишається приведення системи ювенальної юстиції у відповідність до потреб молодого покоління і всього українського суспільства, до міжнародних зобов'язань держави у сфері захисту прав дитини.

Останній розділ монографії відображає авторське бачення науково-практичних аспектів відновлення «інформаційно-постраждалої дитини». Останнє є поняттям, що введено вперше. Наведено всебічний аналіз даного феномену. Підкреслено, що «інформаційно-постраждала дитина» не є клінічним терміном. Він висвітлює уявну проблему, а не остаточний стан, потенційно відображаючи труднощі дитини у практичному використанні інформації через різні фактори. Останні можуть варіювати від затримки розв'язання проблем до ефектів інформаційного переважання або навіть емоціонального дистресу.

Формати відновлення інформаційно-постраждалої дитини розглянуто з трьох точок зору: особистісні фактори; клінічна медико-психологічна реабілітація; публічне управління. У першому випадку увага зосереджена на таких складових: формування психологічної стійкості; виховання; інформаційний комфорт; самоактуалізація.

Клінічні аспекти відновлення інформаційно-постраждалої дитини розглянуто у наступних аспектах: біоінфопсихосоціальна модель відновлення здоров'я з аналізом нормативних документів; застосування медичної, психологічної, педагогічної та соціальної моделей психотерапії; роль клінічної психології у відновленні інформаційно-постраждалої дитини з наведенням

типових клінічних випадків; практичні матеріали для роботи з інформаційно-постраждалими дітьми та їх сім'ями.

Підрозділ «Публічне управління у системі збереження психічного здоров'я дітей» підбиває підсумок авторського дослідження. Наведено аналіз основних аспектів публічного управління: розробка та впровадження національної стратегії з психічного здоров'я дітей; створення та підтримка сприятливого середовища; розробка та впровадження програм психопрофілактики та психосоціальної реабілітації.

Бажаємо читачам отримати задоволення від перегляду представленого матеріалу, усвідомлення викладеної інформації та залучення її для подальших власних пошуків вирішення проблемних питань.

РОЗДІЛ 1

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ДИТИНИ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ СУСПІЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ

1.1. Роль інформації у психічному здоров'ї дитини

В епоху цифрових технологій інформація й інформаційні ресурси, серед яких головним є Інтернет, стали невід'ємною частиною повсякденного життя. Однак зі зростанням залежності від інформаційного середовища постає важливе питання: як воно впливає на психічне здоров'я людини, і в першу чергу дитини, як самої вразливої категорії населення?

Серед позитивних аспектів розглянемо наступні.

Доступ до інформації. Інтернет надає легкий доступ до великої бази даних, є швидким джерелом інформації, за якою тепер не потрібно ходити до бібліотеки. Крім того, можна отримувати в режимі онлайн різну за життєвою потребою інформацію.

Соціальні зв'язки. Існує безліч соціальних онлайн-ресурсів, де люди обговорюють свої проблеми, діляться досвідом та отримують підтримку від тих, хто пройшов через схожі труднощі. Це створює відчуття спільності та допомагає пом'якшити відчуття ізоляції, яке часто супроводжує ментальні розлади.

Онлайн-терапія. Розвиток онлайн-платформ дає змогу отримувати допомогу від ліцензованих фахівців у зручній обстановці. Це особливо корисно для тих, хто через географічне положення або інші обставини не може особисто відвідувати кабінет лікаря/психолога.

Доступ до освітніх медресурсів. Існує безліч сервісів онлайн, які навчають навичкам управління стресом, тренують психологічну гнучкість і допомагають розвивати резистивність – здатність долати стреси та важкі періоди конструктивно.

Психологічні застосунки. Існує безліч програм для смартфонів, розроблених для підтримки психічного здоров'я, на кшталт «Better Me: Mental Health», «Svitlo», «Calm Harm» і

подібних. Вони містять трекери настрою, вправи для зняття стресу, аудіо- та відеоматеріали для релаксації та медитації. Ці застосунки надають доступ до інструментів самодопомоги будь-коли і будь-де на безоплатній та платній основі.

Креативні можливості для розвитку. В Інтернеті є безліч захопливих ресурсів, які слугують джерелом натхнення і захистом від повсякденного стресу. Відео, музика, мистецтво, блоги – все це інструменти самовираження і позитивного впливу на настрій.

Позитивні аспекти Інтернету ефективні та працюють тільки за умови усвідомленого використання онлайн-простору. У випадках, коли мережі призводять до розладів і депресивних станів, ідеться про нерозумне споживання контенту і неконтрольоване проведення часу в смартфоні або ПК. В першу чергу предметом дискусій є вплив соціальних мереж на психічне здоров'я дітей. Деякі дослідження показують, що діти можуть отримати користь від спілкування в малих групах онлайн, в той час як інші дослідження свідчать про зростання тривожності та депресії. Дослідженням *The Impact of Digital Technology on Psychological Well-being* [1], проведеним у 2022 році, було встановлено, що інтенсивне використання мережі асоціюється зі збільшенням рівня стресу та зниженням якості сну в користувачів 14-18 років. Причому у дівчаток негативні наслідки для психічного здоров'я були помітно гіршими, ніж у хлопчиків.

Вплив Інтернету на успішність школярів виявився прямим – чим більше часу діти проводять у мережі, тим зазвичай гірше вони вчаться через когнітивні спотворення, що виникають на тлі безсоння, інтернет-залежності, кібербулінгу [2, 3].

Безумовно, присутність в онлайн-світі може надати незліченні можливості для спілкування, навчання та розваг. Однак проведене у Фінляндії дослідження підкреслює, що надмірне використання Інтернету призводить до шкільного вигорання, апатії, депресивних станів [4].

Аналіз доступної інформації дає можливість відстежити основні тенденції, що призводять до порушення психічного здоров'я.

Соціальна ізоляція. Спілкування в Інтернеті сприяє соціальній відособленості, оскільки діти проводять більше часу у віртуальній реальності, зменшуючи фізичні контакти з навколишнім світом. Хоча для багатьох дітей онлайн-спільноти та соціальні мережі можуть стати джерелом підтримки, особливо для тих, хто стикається з труднощами комунікації в реальному житті, однак в обох випадках дитина спілкується в онлайн-просторі без живого людського контакту.

Вплив інформаційного середовища. Інтернет – джерело інтенсивних інформаційних потоків, які впливають на емоційний стан користувача мережі. Неконтрольоване занурення в негативні новини, соціальні порівняння часто провокують стрес і тривожність.

Залежність і цифровий стрес. Експерименти показують, що надмірне використання Інтернету сприяє розвитку деяких психічних розладів, серед яких психологічний стрес, безсоння та алкоголізм [5].

Взаємозв'язок поведінкових, когнітивних, фізичних розладів і проведення часу в Інтернеті стало предметом пильних вивчень дослідників ще у 20 столітті. Причини виникнення психічних і психологічних патологій доволі великі й неоднозначні. У 2023 році Головний хірург США опублікував рекомендації щодо соціальних мереж та психічного здоров'я. Згідно з рекомендаціями, дані свідчать про те, що соціальні мережі можуть завдати шкоди психічному здоров'ю дітей та підлітків [6]. У рекомендаціях зазначається, що часте використання соціальних мереж може бути пов'язане зі змінами в частинах мозку, пов'язаних з емоціями та навчанням. Крім того, це може впливати на контроль імпульсів, соціальну поведінку, емоційну регуляцію та чутливість до соціальних покарань та винагород.

Щодо впливу Інтернету на психічне здоров'я дітей додатково можна зазначити наступне.

Інформаційна перевтома. Надлишок інформації, постійний потік новин, контенту і повідомлень призводить до перевантаження мозку, що, зі свого боку, спричиняє стрес, занепокоєння і ускладнює концентрацію.

Тиск громадської думки. У соціальних мережах люди схильні порівнювати себе і своє життя з іншими, що створює відчуття неповноцінності. Виникає відчуття неспроможності через те, що користувач не «дотягнув» до ідеалізованого образу і досягнень інших людей, які транслюють «успішний успіх». Це сприяє розвитку тривожності, депресії та відчуттю самотності.

Цифровий булінг. Інтернет – це майданчик, де останніми роками активно розвивається цифрове насильство, кібербулінг. Потрапивши під цькування, жертва неминуче зазнає стресу, часто відчуває тривогу, депресію, є випадки з реальним зведенням рахунків із життям.

Залежність від онлайн-активностей. Постійне перебування в онлайні призводить до залежності від смартфона або іншого гаджета, відриву від реального життя, соціальної ізоляції та проблем зі сном.

Дезінформація. Поширення неправдивих новин, фейків, інфоприводів призводить до паніки, страху, недовіри до навколишнього світу і навіть до формування антигромадських переконань.

Перебування в інформаційній бульбашці. Це стан, коли людина постійно перебуває в онлайн-світі, поглинаючи велику кількість інформації, що відповідає певному порядку денному. Це призводить до когнітивного перевантаження, погіршення концентрації та підвищеного рівня стресу.

Взагалі зв'язок соціальних мереж, самооцінки та емоційного стану є доволі складним і багатограним, заслуговує більш уважного розгляду.

Одним із ключових аспектів впливу соціальних мереж на самооцінку є постійне порівняння себе з іншими. Діти, і доволі часто навіть дорослі, у яких переважає підлітковий стереотип поведінки, виставляють в Інтернеті найкращі моменти свого

життя, створюючи ілюзію ідеальності, транслюють успіх і досягнення. І, звісно, «ідеальне тіло». Проведене у 2021 році дослідження засвідчило, що постійне порівняння себе з «успішними» та «ідеальними» людьми із соціальних мереж може призвести до погіршення психічного та фізичного здоров'я [7].

Учені виявили, що користувачі, які часто бачать пости про «ідеальне» життя інших людей, відчувають підвищений рівень тривожності та депресії, у них розвивається незадоволеність своїм тілом, прагнення до худорлявості, з'являються проблеми з метаболізмом. Крім того, постійне порівняння себе з ідеалом із соцмереж призводить до погіршення самооцінки, підвищеної тривожності, депресії та негативного впливу на психічне здоров'я [8]. Діти відчувають незадоволення своїм життям, відчувають почуття неповноцінності та невдачі, а це призводить до серйозних проблем із фізичним здоров'ям. Крім того, онлайн-платформи сприяють формуванню залежності від соціального схвалення. Отримання позитивного зворотного зв'язку у вигляді вподобайок і коментарів стає для деяких джерелом задоволення, але водночас вони стають вразливими до критики або відсутності уваги. Це впливає на емоційний стан, викликає стрес, тривогу за відсутності підтвердження власної значущості в соціальних медіа.

Британські вчені відстежували активність учасників у соціальних мережах, кількість вподобайок і коментарів під їхніми постами, а також проводили регулярні опитування для вимірювання рівня депресії, тривожності та самооцінки учасників дослідження, яке проводилося у 2022 році [9]. Результати роботи засвідчили, що надмірна увага до вподобань і схвалення в соціальних медіа негативно позначалася на психічному здоров'ї учасників дослідження. Підлітки, які отримували менше вподобань або коментарів, відчували більшу тривожність і були невисокої про себе думки. Також було виявлено, що учасники, які проводили більше часу в соціальних мережах, мали вищий рівень проявів депресивних станів.

Ще важливо зазначити, що соціальні медіа – це майданчик для поширення негативних емоцій, таких як заздрість, ревності та незадоволеність. Переглядаючи життя інших через «рожеві окуляри» соціальних медіа, користувачі нерідко відчують тиск і необхідність підтримувати певний спосіб життя або зовнішній вигляд, що теж негативно впливає на їхній емоційний стан.

Інтернет чинить значний вплив на людське мовлення, оскільки він надає доступ до інформації, контенту та спілкування з іншими людьми у більш спрощеному виді. Найбільш до цього схильні діти та підлітки, чий словниковий запас перебуває в активній стадії формування. Діти пізнають нові слова, фрази та вирази з інтернет-мемів, відео, соціальних мереж та інших онлайн-ресурсів, з'являються нові сленгові терміни та змінюються смисли наявних слів [10]. Вплив Інтернету на сленг підлітків і дорослих людей неминучий «завдяки» наступним тенденціям.

Швидке поширення. Завдяки мережі нові слова швидко поширюються серед підлітків, особливо через соціальні платформи та месенджери. Популярний контент швидко стає вірусним і модним, як наслідок, нові сленгові терміни стають атрибутом того, хто «у тренді».

Глобалізація. Інтернет дає змогу підліткам із різних країн і культур обмінюватися сленговими виразами, що призводить до масової поширеності деяких термінів. Іншими словами, люди з різних країн, які володіють сленгом, з великою ймовірністю навіть без знання мови розуміють одне одного.

Стислість і зручність. Мабуть, найголовніша причина поширення сленгу в мережі. Підлітки віддають перевагу коротким і таким, що легко запам'ятовуються, виразам, що також позначається на поширенні сленгу. Дуже поширеним є використання емодзі, що без слів відображають емоційне відношення до контенту.

Інтернет чинить значний вплив на культуру і суспільство насамперед за рахунок того, що він надає доступ до величезного обсягу інформації, розваг, освітніх матеріалів і комунікаційних

можливостей. Це призводить до змін у способі життя дітей, їхній поведінці, сприйнятті світу та взаємодії один з одним. Інтернет сприяє глобалізації культури, оскільки дає змогу користувачам з усього світу обмінюватися ідеями, творчістю, музикою, фільмами та іншими формами культурного вираження. Як наслідок, відбувається змішання різних культур і виникнення нових тенденцій і напрямів у мистецтві, моді, музиці та інших сферах [11].

Глобальна мережа також змінює способи комунікації та соціальної взаємодії, з'являються нові форми спілкування, можливості для самовираження та участі в суспільному житті. Соціальні мережі, блоги, форуми та інші онлайн-платформи стають важливими інструментами для формування громадської думки, активізації громадянського суспільства та поширення ідей. Чим користуються різні діячі, намір яких не завжди позитивний. Так, під впливом Інтернету опиняється і громадська думка, якщо задано певний порядок денний, підтримуваний авторитетними джерелами.

Одна з основних проблем, пов'язаних із впливом Інтернету на культуру та суспільство – це поширення загрозового контенту, фейкових новин, ненормативної лексики. Відбувається негативний вплив на психічне здоров'я користувачів, різкі зміни настрою. Крім того, Інтернет може призводити до посилення соціальних нерівностей, оскільки не всі мають рівний доступ до інформації та можливостей, що надаються онлайн-простором. Інтернет також сприяє втраті особистої приватності, оскільки велика кількість особистої інформації стає доступною через онлайн-платформи.

Негативні наслідки Інтернету при неконтрольованому споживанні призводять до різного роду психічних розладів. Серед них:

Депресивні стани. Багато досліджень, серед яких є робота корейських учених, вказують на зв'язок між активністю в соціальних мережах і рівнем депресії. Люди порівнюють своє життя з ідеалізованими уявленнями, представленими в соціальних

медіа, що спричиняє відчуття недостатності та незадоволеності, безпорадність, сум і суїцидальні думки [12].

Ігрова залежність. Онлайн-ігри стають причиною залежності, яка призводить до соціальної ізоляції, втрати інтересу до реального життя та погіршення психічного здоров'я. Також виокремлюють синдром зміненої свідомості, що нагадує гіпнотичну, наслідком якого є відчуженість від даних обіцянок, проблем і турбот, притуплення сприйняття зовнішніх подразників, порушення сприйняття відчуття часу, зниження здатності запам'ятовувати [13].

Інформаційна перевтома та адикції. Надлишок інформації в Інтернеті призводить до перевантаження, викликає стрес, тривожність, утруднення в концентрації, нав'язливу потребу в моніторингу новинних каналів, пошти, повідомлень. Наслідок цього – порушення сну, головні болі за типом мігрені, синдром карпального каналу, болі в спині, порушення режиму харчування [14].

Тривожність. Вчені з'ясували, що підлітки, які надавали перевагу безпосередньому контакту з однолітками онлайн-каналам зв'язку, виявилися більш сприятливими за показниками двох опитувальників соціальної тривожності. Відповідно ті, хто обирав переважно спілкування в Інтернеті, були більш неспокійними. Проте є припущення, що соціальна тривожність і частота використання соцмереж не пряма, а опосередкована уникненням безпосереднього живого контакту [15].

Номофобія. Це страх залишитися без мобільного телефону або неможливості його використання. Стан пов'язаний із залежністю від мобільних пристроїв, що виникає на тлі страху втрачених можливостей і залежності від онлайн-комунікації [16]. Проблеми психічного здоров'я схожі з наслідками інтернет-залежностей.

Синдром фантомного дзвінка. Це явище, при якому людина відчуває вібрацію або звук на своєму мобільному телефоні, яких насправді не було. Синдром фантомного дзвінка зазвичай пояснюється підвищеною тривожністю або очікуванням

важливих повідомлень. Поки що цей синдром не є діагнозом, але зустрічається як скарга дедалі частіше [17].

«Ефект Google» або цифрова амнезія. Це явище, коли люди починають покладатися на пошук інформації в Інтернеті замість того, щоб запам'ятовувати її. Через це пам'ять людини стає менш надійною, тому що мозок не зберігає інформацію. Це призводить до зниження когнітивних функцій і здатності до аналізу. Однак деякі дослідники вважають, що винесення «сховища» за межі мозку не отупляє, а звільняє місце для чогось важливого [17].

Кіберхондрія. Це різновид іпохондрії, психічний розлад, що полягає в нав'язливій потребі в пошуку та самостійній постановці собі діагнозу на основі симптомів захворювань, описаних на інтернет-сайтах. Дослідження показали, що близько 25% людей хоча б один раз шукали в мережі інформацію про хвороби, через які, на їхню думку, вони страждали, хоча насправді жодних фізичних проблем зі здоров'ям у них не було [18]. Так, людина може переконати себе в тому, що хвора – мозок збирає інформацію від органів сприйняття, і людина помічає в собі всі несуттєві зміни, на які вона раніше не звертала уваги. У результаті напруження відбувається перманентно, на його тлі виникають різні захворювання.

«Facebook-депресія». Це стан, коли дитина почувається пригніченою або незадоволеною через те, що вона бачить на сторінках своїх друзів у соціальних мережах, спілкування з колегами або, навпаки, коли спілкування відсутнє. Це може бути спричинено постійним порівнянням свого життя з ідеалізованим та відфільтрованим життям інших людей, а також через негативні коментарі чи порівняння, які вони бачать у своїй стрічці [18].

Кіберхвороба. Стан, який виникає у користувачів Інтернету, коли вони візуально сприймають рух у віртуальному середовищі як такий, що реально відбувається, незважаючи на те, що він фізично відсутній. Це може спричиняти різні симптоми, серед них: нудота, головний біль, блідість, сухість у роті, дезорієнтація та блювота. Кіберхворобу з цих причин ще називають «цифровою

морською хворобою». Вона пов'язана з конфліктом у сенсорній системі користувача [18].

Порушення здатності до аналізу. У моді тренд на короткі відео, пости – вони можуть мати пізнавальний характер, але не є повноцінним навчальним матеріалом. Це так звана «клаптикова інформація». Її не треба синтезувати, переробляти. Люди не вчаться її інтерпретувати, особливо у дитячому віці, втрачається здатність вибудовувати логічні зв'язки та послідовності. Порушення в цій сфері впливають на здатність ухвалювати рішення, розв'язувати проблеми та належним чином обробляти інформацію.

Наведені негативні моменти, притаманні юним користувачам Інтернету, які проводять у мережі багато часу і не контролюють кількість та якість споживаного контенту можна нівелювати за рахунок наступних заходів інформаційної гігієни.

1. *Обмеження часу у соціальних мережах.* Дає можливість уникнення постійного порівняння свого життя з життям інших людей та інформаційної інтоксикації.

2. *Аналіз списків друзів і підписок.* Слід відписатися від акаунтів, які викликають негативні емоції, почуття заздрості та бажання порівнювати себе з іншими, підписатися на ті, що надихають і приносять позитивні емоції.

3. *Живе спілкування з людьми.* Замість того, щоб стежити за життям людей через соціальні мережі, краще проводити час із друзями особисто. Це допомагає відчуті тісніші зв'язки та уникнути відчуття самотності.

4. *Практика самотурботи.* Знайти хобі або заняття, яке приносить радість і задоволення, поліпшує настрій, переключитися на свій розвиток і досягнення.

5. *Дотримання цифрового детоксу.* Час від часу слід робити перерву від соціальних мереж і цифрових пристроїв, щоб відпочити від постійного потоку інформації.

6. *Підвищення рівня освіченості та обізнаності* щодо питань психічного здоров'я та засобів його підтримки в онлайн-середовищі.

7. *Усвідомлене використання соцмереж.* Слід визначити конкретні цілі для використання соціальних медіа – інформації, новини, спілкування з реальними близькими людьми.

8. *Застосування критичного мислення.* Розвивати навички розпізнавання фейкових новин та онлайн-шахрайств, щоб уникнути когнітивних атак.

9. *Проведення самоаналізу.* Оцінювати свій ментальний стан і уважно стежити за своїми емоціями. У разі виявлення напруження слід виділити час для відпочинку та відновлення, а якщо справа зайшла далеко – звернення за психологічною допомогою.

10. *Практика вдячності.* Регулярне ведення списку речей, які сприяють успіху у своєму житті. Це допоможе зосередитися на позитивних аспектах свого життя, а не на тому, що є в інших.

Профілактика та підтримка психічного здоров'я в онлайн-середовищі вимагають уваги до різних аспектів, включно з фізичним та емоційним благополуччям. Важливо пам'ятати, що кожна людина унікальна (особливо дитина), а методи підтримки можуть різнитися залежно від індивідуальних особливостей і потреб.

Отже, інформаційні технології мають подвійний вплив на психічне здоров'я дитини. З одного боку, вони підвищують соціальний зв'язок, доступ до інформаційних ресурсів, покращують інформаційну культуру. З іншого боку, їхнє неконтрольоване використання може призвести до залежності, психічних розладів та соціальної ізоляції.

1.2. Потреба дитини в інформаційній безпеці та роль суспільства у її забезпеченні

Сучасне суспільство, що визначається на інституційному рівні як вільне, рівне та інформаційне, гарантує громадянам доступ до інформації, що сприяє формуванню та задоволенню інформаційних потреб, самоосвіті та самовихованню особистості. Водночас не можна заперечувати, що можливі напрями

таких потреб, освіти та виховання серед осіб з неусталеною психікою, якими є неповнолітні, мають піддаватися регулюванню. Відправною точкою інформаційної безпеки є застосування комплексу організаційних, технічних засобів забезпечення інформаційної безпеки дитинства, внаслідок чого знижується або виключається ризик, пов'язаний із заподіянням інформаційною продукцією шкоди фізичному, психічному, духовному, моральному розвитку неповнолітніх.

Інтенсивне зростання різноманітності інформаційно-комунікативних технологій є сьогодні домінуючим середовищем розвитку сучасної дитини. Еволюція медіатехнологій, динаміка розвитку комунікативних засобів відбуваються зі швидкістю, що не дає змоги дитині повноцінно адаптуватися до сприйняття інформації, аналізувати та фільтрувати негативний контент. У результаті відбувається трансформація соціальної ситуації розвитку дитини на тлі так званих «інформаційних вибухів» та «інформаційного насильства», що примушують до споживання інформації. Уразливість дитячого віку визначає особливий характер загроз з боку нової медіареальності [19].

В умовах сучасних великих викликів і кіберзагроз, що відбуваються в глобальному інформаційному суспільстві, вченими актуалізується необхідність додаткового вивчення потенційних кібервикликів і кіберзагроз інформаційно-комунікаційного простору, що не обмежується територією однієї держави і має транснаціональний характер. Інформаційний простір неповнолітнього являє собою інформаційно-комунікативне поле його взаємодії з іншими учасниками інформаційного соціуму, яке поступово розширюється в міру дорослішання дитини. Тут слід говорити не тільки про взаємодію неповнолітнього з різними джерелами інформації, а й про складний процес взаємодії між усіма учасниками (суб'єктами) інформаційних відносин, серед яких перебуває неповнолітній. Подібні явища зумовлюють необхідність конкретизації поняття «інформаційна безпека дитинства» та застосування системного підходу до забезпечення інформаційної безпеки дитинства.

Вплив інформаційного середовища на людину дуже різноманітний, тому зачіпає всі сторони її життя, впливаючи як позитивно, так і негативно. При цьому негативний вплив спостерігається як на фізіологічному рівні, так і на рівні психіки та соціально-моральної сфери особистості (особливо сильним є такий вплив на молоде покоління, оскільки в молоді ще не склався світогляд, не сформований досвід протидії негативним впливам зовнішнього середовища).

Негативний вплив інформаційного середовища на дітей усвідомлюється і суспільством, і державними інститутами [20]. Сьогодні, в першу чергу, ставиться стратегічне завдання створення сучасного та безпечного цифрового освітнього середовища, що забезпечує високу якість і доступність усіх форм і рівнів освіти [21, 22, 23, 24].

Аналіз наукових досліджень засвідчує, що не існує ще єдиного підходу до класифікації потенційних загроз ІС для розвитку особистості (зокрема – для становлення дітей та молоді). Серед ризиків ІС, що здатні чинити негативний вплив на розвиток психіки дитини, дослідники виокремлюють: інтелектуальні, фізичні, психоемоційні перенавантаження, нераціонально побудований унаслідок вебсерфінгу режим дня, перенасичений мультимедіа, «агресивний» для дітей та молоді інформаційний контент тощо. Особливу роль у ступені впливу інформаційного середовища на дітей і підлітків відіграють індивідуально-особистісні (у тому числі – вікові) особливості дитини [25]. О. Р. Олексюк серед загроз цифрового середовища для молоді, яка активно використовує кіберресурси, виокремлює: тематичні (змістовні), комунікаційні, технічні, споживчі загрози та чинники [26]. Аналогічний підхід проявляється і в дослідженнях Л. А. Найдьонової [27]. Автор у переліку небезпек кіберпростору виокремлює:

– безпека комунікації в кіберпросторі (наприклад, коментарі негативного змісту, булінг, глузування, образи, знущання, залякування тощо);

- небезпека споживання молоддю в процесі вебсерфінгу великого обсягу інформації (зокрема фейкової, такої, що не відповідає дійсності);
- небезпека, пов'язана з неконтрольованим прагненням зануритися у віртуальний світ, підмінивши ним реальність;
- небезпека виникнення перевтоми, неврозів за нав'язливого прагнення забезпечення в мережі особистістю своєї «публічності» та «успішності».

Окремі види безпеки отримали своє визначення в низці наукових праць останніх років. Так, під соціально-психологічною безпекою розуміють стан особистості, який розглядають як динамічну структуру, що виявляє психіку суб'єкта в кожен момент його життєдіяльності [28]. Соціально-педагогічна безпека – це така складна система, що орієнтується на конкретні умови, до яких входять соціальні питання і потреби як особистості, так і середовища, в якому перебуває особистість [29]. Психологічну безпеку розглядають як певний стан інформаційного середовища, а також зміни в умовах життя суспільства, які не сприяють порушенню психологічних змін у процесі функціонування та розвитку людини [30].

Для визначення психолого-педагогічної безпеки молоді в ІС найзручнішою видається класифікація чинників негативно-го впливу цифрового середовища на дітей, наведена в роботах К. О. Журби, Л. В. Канішевської, Р. В. Малиношевського, Н. В. Харченка, С. В. Федоренка. Дослідники виокремлюють чинники негативного впливу середовища безпосередньо на психіку молоді та чинники негативного впливу на життєдіяльність молодого покоління в контексті реалізації традиційної педагогічної моделі. До першої групи чинників автори відносять: спотворення моральних ідеалів, наростання психоемоційної напруженості під час безконтрольної взаємодії молоді в інформаційному середовищі, потенційно негативний вплив на психічне здоров'я цього середовища внаслідок «агресивного» впливу мультимедійного гіпертекстового контенту тощо. Друга група чинників містить у собі наступне: незадоволеність молоді

(батьків, суспільства) змістом освіти, методами та формами навчання, ступенем і якістю використання в освітньому процесі сучасних інформаційно-комунікаційних технологій і засобів, підміна перевірених часом традиційних систем навчання дистанційними, неапробованими на практиці, моделями освіти тощо. До цієї групи автори включають і зниження виховного потенціалу освітніх систем [31].

Розв'язання завдання забезпечення психолого-педагогічної безпеки дітей і підлітків у цифровому інформаційному просторі передбачає врахування низки принципів:

- системність (вимагає взаємодії всіх зацікавлених інститутів у забезпеченні психолого-педагогічної безпеки дітей);
- науковість (передбачає проведення міждисциплінарних психолого-педагогічних досліджень щодо виявлення шляхів і засобів попередження негативного впливу цифрового інформаційного середовища на формування світогляду молоді);
- регулювання рівня впливу інформаційного контенту (передбачається регулювання доступу дітей та молоді до кіберресурсів відповідно до віку та рівня сформованості інформаційної культури);
- психолого-педагогічна підтримка діяльності дітей та молоді в інформаційному просторі (передбачається проєктування та реалізація системи заходів навчання дітей та молоді адекватного сприйняття й опрацювання інформаційного контенту).

Про забезпечення інформаційної безпеки суспільства (і особливо – молоді) вчені почали говорити вже на початку ХХ століття. У науковій літературі та дослідженнях виявляли вплив на особистість друкованих засобів масової інформації, загрози змісту журналів і газет для психіки та морально-етичного стану особистості [32]. Сьогодні в наукових дослідженнях інформаційну безпеку розуміють з одного боку, як убезпечення дітей і підлітків від небажаного контенту мережі Інтернет, а з іншого – усвідомлення дітьми та молоддю пов'язаних із ним небезпек [33].

Реалізація інформаційної безпеки дітей та молоді пов'язана, насамперед, із психолого-педагогічним супроводом взаємодії та діяльності молодого покоління в глобальній мережі [34]. Для визначення сутності забезпечення психолого-педагогічної безпеки молоді в ІС позначимо механізм психічного стану інформаційної безпеки.

Потреба в безпеці є однією з базових потреб особистості, яка згідно з ієрархією мотиваційних утворень особистості за А. Маслоу, виступає базою для самоактуалізації особистості (нарівні з такими потребами, як потреба у визнанні та оцінці, у любові й прив'язаності тощо, які реалізуються на основі задоволення фізіологічних потреб людини).

У процесі діяльності в глобальній мережі усвідомлення людиною негативних чинників здійснюється через сприйняття нею деяких «сигналів небезпеки». При цьому, оскільки сприйняття багато в чому суб'єктивне, людиною не завжди коректно сприймаються об'єкти та процеси ІС, які реально або потенційно несуть в собі небезпеку для особистості. Часто людина внаслідок самонавіювання класифікує інформаційні об'єкти як негативні [35]. Це положення визначає психолого-педагогічне завдання забезпечення адекватного сприйняття дітьми та молоддю мережевого інформаційного контенту, формування досвіду в молоді об'єктивного перероблення інформації.

Людський мозок, як відомо, має межі когнітивної переробки інформації. Ці межі індивідуальні, але незаперечно – великий обсяг інформації, її різноманіття ускладнюють усвідомлення та її переробку. Водночас сучасна молодь не може не користуватися цифровою інформацією, молодь потребує отримання різноманітного контенту, обсяг і спрямованість якого в цифровому просторі практично безмежні. Як наслідок, ключовим завданням забезпечення «здорового сприйняття» дітьми та молоддю інформації в мережі є визначення меж інформованості, визначення спрямованості контенту глобальної мережі.

Виявлені шляхи забезпечення психолого-педагогічної безпеки дітей та підлітків у ІС повною мірою відповідають

висновкам дослідників: «...інформаційна безпека передбачає не лише формування досвіду роботи з мережевим контентом, а й реалізацію роз'яснювальних заходів, і, можливо, певну обмежувальну практику користування дітьми ресурсами всесвітньої мережі» [31]. У цьому контексті забезпечення інформаційної безпеки можна трактувати як систему заходів, спрямованих на захист особистості від усіх видів негативних чинників глобальної мережі засобами психолого-педагогічного впливу. Ця система у своїй реалізації забезпечує психічне здоров'я користувачів мережі, сприяє задоволенню їхніх потреб у пізнавальній діяльності, спілкуванні, значущості, створює для суб'єктів ІС умови для самореалізації, забезпечує об'єктивність та адекватність сприйняття цифрового контенту, формування адекватного світогляду дітей і молоді на засадах традиційних загальнолюдських цінностей в умовах цифровізації життя суспільства, забезпечує «включення цифрової гігієни в контекст виховання дітей на регулярній основі».

Досягнення стану захищеності дітей в ІС здійснюється різними методами та засобами:

- заходи контролю (періодичний вибірковий контроль (моніторинг) за забезпеченням тематичної фільтрації інтернет-трафіку в загальноосвітніх закладах; встановлення комерційних версій програмних засобів безпечної роботи в мережі Інтернет та тематичної фільтрації інтернет-трафіку в освітніх закладах; встановлення регіональної системи тематичної фільтрації інтернет-трафіку);
- обмежувальні заходи (маркування аудіовізуальної продукції, що виробляється обласними теле- і радіоканалами; проведення маркування бібліотечного фонду знаком інформаційної продукції; обмеження доступу до небажаних ресурсів інформаційної мережі Інтернет завдяки встановленню контентної фільтрації, зокрема до сайтів і матеріалів екстремістського спрямування, з пропагандою насильства і жорстокості);
- інформаційно-просвітницькі заходи (привернути увагу фахівців і користувачів Інтернету до проблем безпечної поведінки

та спілкування в мережі; підвищення обізнаності та інформованості батьків про безпеку дітей в Інтернеті; формування інформаційної культури дітей починаючи з дошкільного віку; підвищення рівня медіаграмотності дітей, збільшення кількості просвітницьких заходів, спрямованих на ознайомлення батьків і викладачів з новітніми технічними та програмними засобами захисту дітей від негативної інформації, а також проведення досліджень з оцінки ефективності політики щодо захисту дітей від негативної інформації; підвищення рівня поінформованості дітей, їхніх батьків (законних представників) щодо ризиків і загроз, які існують в інформаційно-телекомунікаційній мережі Інтернет; збільшення частки батьків, обізнаних про методи забезпечення захисту дітей в інформаційно-телекомунікаційній мережі Інтернет);

– соціально-терапевтичні заходи (психолого-педагогічна просвіта осіб, які несуть відповідальність за здоров'я і розвиток дітей, формування знань у сфері забезпечення інформаційної безпеки освітнього середовища; організація середовища та реалізація системи заходів психолого-педагогічного впливу, спрямованих на формування та розвиток властивостей, якостей, навичок, що підвищують стійкість особистості дитини до негативного впливу; проведення корекції та терапії наслідків негативного впливу на дітей і підлітків сучасної інформаційної безпеки освітнього середовища); формування знань у сфері забезпечення інформаційної безпеки освітнього середовища; проведення корекції та терапії наслідків негативного впливу на дітей та підлітків.

На основі викладеного матеріалу зазначимо, що забезпечення інформаційної безпеки дитини – це не тільки процес досягнення її нагальної потреби, за якого відсутній ризик, пов'язаний із заподіянням інформацією шкоди їхньому здоров'ю та (або) фізичному, психічному, духовному, моральному розвитку, а й головна умова успішного розвитку суспільства.

1.3. Інформаційна безпека дитини в турбулентному середовищі

Вплив, який здійснюють інформаційні процеси на всі сфери життєдіяльності суспільства, актуалізує найважливіші питання соціального буття, в тому числі питання інформаційних взаємодій та протидія різного роду інформаційним загрозам. Істотне зростання ролі інформаційного середовища призводить до того, що цілеспрямовані або ненавмисні впливи на інформаційне середовище зовнішніх або внутрішніх факторів можуть завдавати серйозної шкоди цим інтересам і становлять загрозу для безпеки людини та суспільства. Усвідомлення цих загроз спричинило пильну увагу до інформаційної безпеки.

Судячи з усієї сукупності глобальних екологічних, економічних, соціальних, політичних і культуральних процесів, можна стверджувати, що настала «епоха турбулентності», що характеризується нестабільністю як світової системи взагалі, так і суспільно-політичної ситуації в окремо взятій країні. Простежується синергетичний ефект накладення минулих (невирішених) проблем і нових глобальних викликів: один катаклізм «наповзає» на інший, міжкризові періоди скорочуються, а вихід із чергової кризи стає затяжним, більшість конфліктів не вирішується, а лише «заморожується». Наявний баланс взаємин між людиною і природою, людиною і соціумом, соціумом і державою внаслідок турбулентних явищ порушується, в результаті – хаос і непередбачуваність подій.

Поняття «турбулентність» у проєкції на суспільні процеси з'явилося наприкінці XX століття після виявлення досить суворих закономірностей хаотичної поведінки не тільки фізичних, але й біологічних і «соціальних» об'єктів, економічних і політичних явищ. Представники соціальних і економічних наук почали вживати терміни «турбулентні часи», «турбулентний світ», «соціальна турбулентність», «турбулентний соціум» [36, 37].

Серед найбільш суттєвих факторів виникнення критичної точки турбулентності можна назвати економічний, природний,

культурний, політичний, інформаційний. Щодо останнього, слід зазначити, що інформаційне середовище – це не тільки сфера людської життєдіяльності, що найбільш динамічно розвивається, але й та, що практично одноосібно диктує умови розвитку сучасного суспільства. Динамізм змін, складність і неоднозначність ІС, а також невизначеність, непередбачуваність і нестабільність породжують синергетичний ефект, що обумовлює об'єктивний характер виникнення деструктивних чинників, які ускладнюють процес адаптації до змін, що відбуваються. Тому дослідження явищ інформаційної турбулентності та її наслідків у соціально-психологічній площині є важливим із точки зору вироблення державної стратегії забезпечення інформаційно-психологічної безпеки.

Стан ІС, із яким сучасне суспільство нероздільно пов'язане, значно впливає на світовий суспільний розвиток. У джерелі [38] розглядаються три можливі сценарії:

– перший сценарій полягає в тому, що для того, щоб витримати турбулентність, люди або роблять якісь дії, які знімають напругу, або адаптуються до напруженого середовища. Якщо турбулентність не закінчується або посилюється, вони поступово втрачають здатність до позитивної адаптації. Люди вибирають таку реакцію на напругу, яка призводить до їхньої деградації. Відбувається переоцінка цінностей на користь менш гуманних і більш тваринних. До речі, про це попереджається і в [39]: «можливий і соціальний ароморфоз, розщеплення людства на підвиди: людей нової свідомості, носіїв високої культури, і людей, які повертаються до зоопсихологічних форм буття»;

– другий сценарій – сегментація суспільства, коли кожна група (етнічна, расова, гендерна) воює проти всіх інших. Нації розпадаються на регіональні групи, які, у свою чергу, дробляться на ще більш дрібні етнічні групи заради спрощення процесу прийняття рішень. Природні лінії поділу суспільства перетворюються на барикади;

– третій сценарій передбачає відхід індивідів до свого особистого світу і відмову від усіх соціальних зв'язків, які могли б долучити їх до чужих справ.

Підбиваючи підсумки за цими сценаріями, слід констатувати, що якоюсь мірою їхні ознаки конкретно підтверджуються сьогоdnішніми реаліями. Щоб зрозуміти, що відбувається з суспільством (у якому дитина грає значущу роль) в умовах турбулентності, потрібні серйозні фундаментальні дослідження, яких зараз украй мало.

Сучасне ІС – це не тільки сфера людської життєдіяльності, що найдинамічніше розвивається, але й та, що практично одноосібно диктує умови розвитку сучасного суспільства. За характером впливу суб'єкта ІС поділяють на три типи [40]:

1) активізуюча діяльність суб'єкта за рахунок наявності достатньої кількості інформації необхідної якості, тобто високого ступеня задоволення інформаційної потреби;

2) інгібуюча надмірною кількістю «інформаційних шумів» і низьким рівнем задоволення інформаційної потреби;

3) нейтральна, що не чинить значного впливу на діяльність суб'єкта.

У цьому полягає суперечливість ІС: поряд з конструктивними можливостями вона має і деструктивні.

У конструктивному плані ІС служить основою соціально-економічного, політичного і культурного розвитку та забезпечення безпеки будь-якого сучасного суспільства. Ефективне інформаційне середовище забезпечує побудову інформаційного суспільства в країні та входження її до світової інформаційної спільноти. Прийнято вважати, що процес формування інформаційного середовища суспільства – це «комплекс передумов, умов, факторів і категорій, які в своїй єдності покликані забезпечити якісно найкращі умови використання наявних і створюваних інформаційних ресурсів з урахуванням автоматизованих способів їх обробки та використання в цілях соціально корисного процесу» [41].

З високої наукоємності всіх технологічних складових, що утворюють інформаційне середовище і забезпечують його ефективне функціонування, впливає, що його розвиток вимагає наявності в країні високого науково-виробничого потенціалу. Розвиток інформаційного середовища будь-якої розвиненої держави нерозривно пов'язаний з демократизацією політичного і суспільного життя, з реформуванням соціально-економічної сфери. У контексті інформаційної державної політики це означає визнання презумпції відкритості інформації для громадян і захист їх інформаційних прав, а також орієнтацію головних компонентів інформаційного середовища на забезпечення вільного обігу інформації, втілення в життя конституційного права на вільний пошук, отримання, виробництво інформації та поширення масової інформації.

Деструктивні можливості ІС пов'язані з певними її характеристиками і закономірностями розвитку, а також функціонування. Першою важливою особливістю є те, що ІС притаманне постійне і стрімке розширення. Особливо бурхливо розширення інформаційного середовища суспільства відбувається останнім часом, і темпи його постійно зростають. У таких умовах людині буває дуже складно розібратися в якості та правдивості отриманої інформації, що створює дезорієнтацію не тільки в інформаційному полі, але і в реальності. Постійне оновлення ІС призводить до того, що люди навіть не встигають виробляти власну думку з приводу подій, що відбуваються, тому швидше приймуть вже готову інтерпретацію пропонованої постачальником інформації, що негативно позначається на здатності сучасних людей до аналітичного, критичного мислення, і, як наслідок, у них знижується імунітет до маніпулятивного впливу [42].

Наступною важливою рисою ІС є її складність і неоднозначність. У глобальному масштабі формується принципово нове, максимально насичене інформацією складне високоавтоматизоване середовище, яке ставить людину в залежність від нього. У такому середовищі для отримання корисної інформації людина змушена обробляти значну кількість різноманітної

інформації (часто непотрібної або такої, що неодноразово повторюється), щоб отримати необхідні відомості. Крім того, людина змушена виробляти механізми захисту від впливу зовнішнього інформаційного середовища з метою забезпечення інформаційно-психологічної безпеки, оскільки поряд з інформацією, яка адекватно відображає факти, там циркулює і деформована, спотворена інформація, часто створена спеціально – для введення в оману при досягненні певних цілей. Як підкреслюється в [43], найбільш небезпечним джерелом загроз є істотне розширення можливості маніпулювання свідомістю людини за рахунок формування навколо неї індивідуального «віртуального інформаційного простору», а також можливості використання технологій впливу на її психічну діяльність.

Турбулентність ІС означає, що зміни в ній відбуваються з високим ступенем невизначеності та непередбачуваності. Зони турбулентності характеризують вкрай нестійке становище, яке під впливом найменшого негативного впливу може втратити рівновагу і змінити свій стан. Якщо не вживати належних заходів протидії, виникає хаос. У такому стані ІС стає реальним джерелом загроз інформаційній безпеці як у масштабах держави і суспільства, так і окремої особистості.

Коли ми говоримо про інформаційну турбулентність, ми розуміємо, що при цьому не можна однозначно визначити характер впливу ІС – чи є сприйнята інформація корисною, нейтральною або шкідливою. На характер поведінки ІС суттєво впливає намічене протиставлення масової культури елітарній політичній культурі. Масову культуру зараз переважно формують такі ЗМІ, як телебачення та соцмережі. Необхідність задоволення потреби в інформації зумовлює все більший попит саме на них. Бурхливий розвиток Інтернету, як одного з головних компонентів ІС, призвів до появи мережових ЗМІ, які за рядом показників випереджають традиційні, стрімко розширюють свою цільову аудиторію, а в умовах прискорення темпу життя поступово стають пріоритетними і достатніми для все більшої кількості людей. Засоби масової інформації

«як складно організований об'єкт» із сукупністю системних характеристик стають непрохідним лабіринтом змішаних смислів, образів, значень, що вводять в оману аудиторію, розпилюють думку, забирають ясність. Інформаційна турбулентність багато в чому пов'язана з типологічною інверсією ЗМІ, трансформацією їх в ЗМК (засоби масової комунікації), злиттям журналістів з працівниками шоу-бізнесу. Сьогодні в суспільстві склалися такі умови, коли за допомогою ЗМІ та ЗМК створюється загальний нездоровий інформаційний фон, що згубно впливає на людей. Більш того, використовуючи можливості Глобальної мережі, людина сьогодні стає не тільки споживачем пропонованої інформації, а й бере участь у створенні нової, поширенні та трансформації тої, що вже існує, розподілі інформаційних потоків. При цьому поряд з позитивним впливом (естетичним, емоційним, інформаційним) спостерігаються негативні тенденції, коли для людей, що піддаються інформаційному впливу, навколишній світ все більшою мірою перестає бути реальним і все більше набуває віртуального, сконструйованого, штучного характеру, де немає місця індивідуальності.

На прикладі Facebook і Twitter (X) можна показати, як в мережах розгортаються дискусії, збираються групи, протести. «Свобода слова трансформується в словоблуддя. Породжується нова культура – або ти впадаєш в крайнощі та збираєш свою паству жорсткими, радикальними, відвертими висловлюваннями, або, навпаки, намагаєшся сподобатися всім відразу, або просто не піддаватися нищівній критиці кого завгодно, і тоді уникаєш будь-якої ясності у висловлюваннях» [44]. Набирає обертів соцмережа TikTok. Це Instagram, позбавлений сенсу, інформація «по приколу». TikTok набирає обертів за рахунок підлітків, а це громадяни завтрашнього дня, які заявлять свої права стати елітою вже скоро. Еліта, щоб зберегти вплив на суспільство, повинна переосмислити себе в категоріях маскульту; «прикол» – це не спалах, це ключове слово маскульту завтрашнього дня

(відповідно, немає сенсу сміятися над «приколом»); треба вчитися жити в цій реальності та керувати нею.

Таким чином, ІС, що містить конструктивні елементи у вигляді інформування, навчання, спілкування, культурного дозвілля, в стані турбулентності є деструктивним фактором інформаційної безпеки.

Сьогодні діти «дихають» інформаційним середовищем, вбираючи все, що доступно. Л. Парійкова вважає, що якщо дослідники та педагоги (і батьки, звичайно ж) хочуть зрозуміти сучасну дитину, вони повинні досліджувати її і її звичайне «цифрове» життя. Цікаві дані, отримані під час опитування батьків з різних болгарських міст. Респонденти відзначили, що 9% дітей почали використовувати цифрові пристрої до досягнення першого року життя, лише один з 144 опитаних батьків сказав, що його/її дитина не використовує цифрові технології [45].

Група дослідників (С. Лівінгстон, Дж. Марш, Л. Плауман, С. Оттордегментшенфельде, Б. Флетчер-Ватсон) підтверджує ці дані. За результатами проведеного якісного дослідження у Великій Британії був підготовлений національний звіт про роль цифрових технологій у житті дітей від народження до восьми років, в якому звернули увагу громадськості на питання знайомства дітей з гаджетами, впливу онлайн-технологій на розвиток, соціалізацію дітей і на взаємини в сім'ї. Сучасні діти досить активно і рано починають користуватися смартфонами, планшетами, ноутбуками та іншими електронними пристроями. Дорослі дозволяють дітям доступ до онлайн-сайтів, не усвідомлюючи ризиків, пов'язаних з використанням Інтернету [46, 47].

Інформаційні ризики безпеки дитини в турбулентному інформаційному середовищі – це сукупність умов, факторів та явищ, під дією яких можливе порушення стану інформаційної безпеки дитини, її психологічного стану або створення небезпеки її життєво важливим інтересам.

В. М. Фурашев зазначає, що інформаційна загроза – це з одного боку такий внутрішній чи зовнішній інформаційний вплив, що створює небезпеку зміни напрямку, темпів прогресивного

розвитку індивідуумів чи суспільних утворень, а з іншого боку – це небезпека для останніх стати жертвою негативного інформаційного впливу [48].

Під негативним впливом стосовно дитини слід розуміти «таку дію інформації або дію за допомогою інформації з використанням спеціальних засобів і технологій, яка завдає шкоди фізичному чи психічному здоров'ю дитини або спонукає її до девіантної поведінки» [49]. Поряд із поняттям «інформаційний вплив» використовується й «інформаційно-психологічний вплив», оскільки він пов'язаний із втручанням у внутрішній психологічний та психічний стан дитини через її свідомість та підсвідомість, із використанням інформаційних технологій, що призводить до негативних і деструктивних наслідків для дитячої психіки.

Дитяча психіка дуже вразлива по відношенню до інформаційних впливів унаслідок несформованості найважливіших психічних функцій і структур, що забезпечують адекватну переробку інформації та психологічний захист особистості. Спираючись на соціальні контексти розвитку, внутрішню позицію дитини і її ставлення до світу, інформаційна безпека дитини (ІБД) повинна враховувати два аспекти: захист від негативного впливу інформаційного середовища й розвиток умов, що забезпечують позитивну соціалізацію та індивідуалізацію дитини [50]. Тобто, інформаційна безпека дитини – це захищеність від негативного впливу інформаційного середовища на здоров'я, психічний, духовний, моральний розвиток; створення умов для позитивної соціалізації особистості, оптимального особистісного розвитку, збереження соматичного, психічного та психологічного здоров'я і благополуччя, формування позитивного світосприйняття.

Виходячи з даного визначення, можна виділити наступні критерії для оцінки стану інформаційної безпеки та негативного впливу на особистісний, когнітивний розвиток дитини, її емоційний стан і психологічне благополуччя.

1. Відповідність інформаційного навантаження віковим та індивідуальним особливостям.

2. Розвиток світосприйняття дитини та її психологічного благополуччя, формування позитивної картини світу та адекватних базових уявлень про навколишній світ і людину.

3. Ціннісний, моральний, морально-етичний розвиток.

4. Засвоєння системи сімейних цінностей і уявлень про сім'ю.

5. Розвиток системи соціальних і міжособистісних відносин та спілкування.

6. Задоволення і розвиток пізнавальних потреб та інтересів дитини, дитячої допитливості, дослідницької активності.

7. Когнітивний розвиток.

8. Розвиток творчих здібностей.

9. Формування толерантності особистості, установок толерантної свідомості та поведінки.

10. Розвиток особистості, Я-концепції, соціальної (громадянської, етнічної, гендерної) та особистісної ідентичності.

11. Емоційно-особистісний розвиток та емоційний стан.

12. Управління ризиками десоціалізації, превенція розвитку та закріплення девіантної та протиправної поведінки, включаючи такі форми поведінки як:

- агресивна поведінка та застосування насильства, жорстокості стосовно до людей і тварин;

- вчинення дій, що становлять загрозу життю та (або) здоров'ю дитини, в тому числі заподіяння шкоди своєму здоров'ю, суїцид;

- вживання наркотичних засобів, психотропних та (або) одурманюючих речовин, тютюнових виробів, алкогольної та спиртовмісної продукції, пива та напоїв, що виготовляються на їх основі;

- участь в азартних іграх;

- заняття проституцією;

- бродяжництво;

- жебрацтво;

- нетрадиційні та девіантні сексуальні стосунки;

- протиправна поведінка та (або) злочини.

Топчій О. В. у межах поняття «інформаційна безпека дитини» пропонує диференціювати інформаційну безпеку малолітніх і неповнолітніх [51]. Можна погодитись із такою думкою, якщо розглядати малолітніх і неповнолітніх у якості відособлених учасників інформаційно-правових відносин. Топчій О. В. аргументує це, насамперед, тим, що молода людина, яка вже відійшла від специфіки малолітніх, але ще не набула повною мірою дієздатності, має вікові, психологічні, фізіологічні, соціально-поведінкові особливості. Слід також враховувати, що на сучасному етапі процеси правової соціалізації особистості, зокрема кіберсоціалізації, супроводжуються ментальним протистоянням в аксіологічній системі координат, випробуванням на вірність обраних ідеологем, а то й суттєвим послабленням морального «імунітету» під впливом медіасфери. Наявність первинних знань у галузі інформаційних технологій, широке розповсюдження гаджетів у побуті нерідко підштовхують неповнолітніх до перших спроб вчинення інформаційних правопорушень, що може призводити до зміни статусу особи від потенційної жертви шкідливої інформації до джерела інформаційних загроз.

У цьому руслі Н. В. Ортинська підкреслює: «існують розбіжності у відносинах, у які неповнолітні можуть вступати самостійно на рівні з дорослими суб'єктами права, та особливими відносинами, які не визнають неповнолітнього повноцінним суб'єктом права» [52].

Топчій О. В. [51] пропонує під інформаційною безпекою неповнолітніх розуміти захищеність (як ціль, стан, процес і результат) особи, яка знаходиться на етапі своєї соціалізації й неповної дієздатності, від негативного впливу інформаційного середовища на основі системного застосування науково обґрунтованого комплексу адміністративно-правових, організаційно-управлінських, технологічних і психолого-педагогічних засобів і з метою забезпечення її права на інформацію та сприяння безперешкодному розвитку й самореалізації особистості.

Порівнюючи це визначення з вищенаведеним щодо дитини, можемо побачити їх суттєву схожість, окрім доповнення «на основі застосування...».

В обох дефініціях можна помітити особливості, які відрізняють дитину (неповнолітнього) від абстрагованої особистості в інформаційній безпеці, а саме те, що вона ще не завершила етапу своєї соціалізації та не набула повної дієздатності. Тим самим підкреслюється уразливість молодшої людини й важливість забезпечення державою і суспільством інформаційно-захисної функції. З урахуванням масового охоплення неповнолітніх інформацією через медіапростір, соціальні мережі, засоби комунікації негативний вплив ІС може викликати ризики на рівні національної безпеки держави.

Радзієвська О. Г. розділяє ризики та загрози для дитини на індивідуальні та суспільні [53]. Індивідуальні – це такі ризики й загрози, що викликані інформаційними впливами, направленими на індивідуальну свідомість та підсвідомість дитини, які можуть призводити до деструктивних наслідків, негативно впливати на формування особистості, її фізичне, психічне чи моральне здоров'я та викликати девіантну поведінку. Суспільні – це такі ризики й загрози, що викликані інформаційними впливами, спрямованими на суспільну свідомість, які можуть призвести до дисбалансу в суспільних відносинах, порушити суспільні норми та викликати девіантну поведінку дитини в соціумі через дію деструктивного інформаційного впливу на її індивідуальну свідомість, що призводить до формування хибних світоглядних позицій, видозмінених моральних, етичних та загальнолюдських цінностей, порушення її комунікативних навичок.

Виявлення загроз в ІС має свої труднощі через ряд причин, серед яких:

- заподіяння шкоди відбувається в ментальному просторі;
- практично неможливо визначити ступінь заподіяння шкоди;

– ступінь заподіяння шкоди залежить від індивідуальних психофізичних особливостей людини та її емоційно-психологічного стану;

– настання наслідків заподіяння шкоди відтерміновано в часі;

– визначення деяких загроз можливе лише постфактум, після виявлення наслідків діяння;

– не існує єдиного інструментарію виявлення загроз, лише опосередковані методи комплексного аналізу психофізичного, суспільно-політичного та інформаційно-технічного чинників.

Дитина не спроможна зосередити увагу на конкретній тематичі, відбуваються психофізіологічне виснаження, втома та зміни емоційного стану (збудження чи гальмування). Відсутність належного рівня концентрації уваги разом із мозаїчністю (кліповістю) подачі інформації сучасними засобами передачі інформації (телебачення, Інтернет) призводить до поверхневого її сприйняття, і це може призвести до зниження інтелектуального рівня дитини, її вміння аналізувати, зіставляти, оцінювати, узагальнювати та використовувати інформацію. У протидії негативним інформаційним впливам такі вміння можуть бути недостатніми, особливо у випадку цілеспрямованих маніпулятивних дій на свідомість дитини.

ІС не завжди пропонує істинні цінності, а підміняє їх на систему символів та ілюзорних норм. Прикладом такої підміни понять є реклама, особливо – політична, де істина підміняється чарівним образом, створюється ілюзія позитиву та приховується інший його бік. Через відсутність аналітичних фільтрів дитина такі образи сприймає як істинні та вбудовує їх у власну систему поглядів та цінностей. Надалі ці образи слугуватимуть їй як еталонні. Це призведе до видозміни свідомості дитини, викривлення її світосприйняття та основних цінностей. Дитина з видозміненою свідомістю, вступаючи в суспільні відносини, буде змінювати й саме суспільство.

Другим фактором, що несе суттєву загрозу для формування особистості в дитини, є медіанасилля, яке впливає на

свідомість та підсвідомість дитини. Беззаперечним є й той факт, що збільшення агресії на екрані провокує підвищення агресивної поведінки дитини в реальному житті, а відтак – збільшення агресії у суспільстві [54]. Слід також звернути увагу й на агресивні комп'ютерні ігри, що становлять загрозу не лише психологічному, але й фізичному здоров'ю дитини та викликають залежність. Діти, які часто грають в агресивні комп'ютерні ігри, не до кінця усвідомлюють нереальність подій у грі та, перебуваючи у стресовій ситуації під дією психологічного навантаження, можуть переносити здобуті тут навички в реальне життя. Зважаючи на заохочення в іграх убивства призами й подарунками, у дитини створюється хибне враження, що насилля – це добре. Це значно спотворює у неї уявлення про основні моральні цінності [55].

Найбільш небезпечним, на наш погляд, негативним є вплив соціальних мереж. У визначенні інформаційної безпеки дитини було виділено однією зі складових створення умов інформаційного середовища для позитивної соціалізації та індивідуалізації особистості.

Відомо, що соціалізація відбувається впродовж усього життя людини, при цьому традиційні форми соціалізації включають два види – первинну і вторинну. Первинна соціалізація відбувається з дитинства в межах родинних зв'язків, вторинна – у межах соціальних інститутів і соціальних контактів поза межами безпосереднього життєвого середовища людини [56]. І саме соціальні мережі все більше впливають на вторинну соціалізацію людини. Під впливом мережевого суспільства змінюється стиль життя людей, зокрема звичні канали отримання інформації, характер міжособистісних взаємин, структура дозвілля, відбувається інтенсивне вироблення нових моделей взаємодії з середовищем. Безумовно, все це впливає на безперервний процес соціалізації молоді людини. Більш того, Інтернет є не тільки потужним агентом вторинної соціалізації, але й виграє конкуренцію в інститутів, які реалізують первинну соціалізацію. Цьому сприяє динаміка сучасного життя, криза традиційних інститутів і цінностей.

Безперечно, використання соцмереж, як джерела нової інформації, інструмента самовираження, спілкування, має певні плюси. Але якщо дорослі, можуть фільтрувати інформацію, то з дітьми зовсім інша історія. Їхня психіка не «загартована». Перебуваючи тривалий час у соцмережах, діти можуть відчувати себе емоційно виснаженими. Крім того, спілкуючись здебільшого через месенджери, а не обличчям до обличчя, діти не можуть навчитися розпізнавати емоції співрозмовника і зчитувати мову тіла, вираз обличчя й інтонацію, тобто вони втрачають невербальну частину інформації.

Формування більш слабких соціальних навичок спілкування не єдина небезпека, яка може спіткати на дитину в соціальних мережах.

Спам, віруси, фішинг. Небажані послання рекламного характеру з підозрілими посиланнями можуть з'являтися як в коментарях, так і в особистих повідомленнях. Причому, в адресанта часто значаться знайомі профілі: спамери зламують чужі акаунти, щоб робити масові розсилки друзям їхніх власників. Часто спамери створюють фейкові акаунти, що дублюють уже існуючі, щоб подружитися, втертися в довіру, а потім виконати свою місію – закидати непотрібною інформацією, заманити на свій сайт або спонукати завантажити документ. Поширені види спаму:

- реклама будь-яких товарів або послуг;
- повідомлення про виграш у лотерею або отримання спадщини;
- лист щастя / нещастя;
- прохання підтвердити дані;
- привабливі пропозиції грошового заробітку;
- прохання позичити грошей або допомогти фінансово.

Тролі. Так називають тих, хто залишає коментарі з певною метою – спровокувати конфлікт або яскраву емоційну реакцію (викликати злість або гнів). Тому тональність їхніх висловлювань завжди недоброзичлива, це цілком може бути безглуздий жарт про маму, критика творчості дитини або її зовнішності,

викривлення фактів тощо. Зазвичай коментарі тролів жодним чином не пов'язані з контентом, під яким їх написали. Тролі рідко постять і залишають коментарі від свого особистого імені. Привілей тролів – анонімність, а значить, однією з причин тролінгу може бути бажання висловити те, що дитина не змогла б висловити знайомому безпосередньо. Можливо, він давно її ображає в реальному житті – у дворі або школі. Інша причина тролінгу може полягати в тому, що діти 12-17 років тільки-тільки починають приміряти на себе соціальні ролі, і нехай не завжди їхній вибір можна назвати раціональним, тролінг у мережі здається їм нешкідливим (на рівні «приколу» або «пранку»).

Хейтери. Хейтерами називають у соцмережах тих, хто всіляко намагається нівелювати заслуги успішних людей. Чужі невдачі радують хейтера більше, ніж власний успіх. Принижуючи інших, вони самостверджуються. Серед причин, чому користувачі стають хейтерами, часто називають такі:

- їх засмучує, що в іншій дитини є те, чого немає в них;
- вони вважають, що дитина не гідна популярності й слави, яку має;
- у минулому в них з цією дитиною був конфлікт або, навпаки, дружні відносини, які погано закінчилися;
- вони заздрять;
- їм не вистачає уваги та любові.

Кібербулінг. В основному кібербулінг характерний для дітей 12-17 років, саме вони найчастіше використовують Інтернет для залякування, переслідування, погроз або приниження своїх однолітків. Ознаки кібербулінгу:

- в особистих повідомленнях у соцмережах безліч загроз від одного або кількох людей за короткий проміжок часу;
- дитині приходять повідомлення від соцмереж, що на неї поскаржилися за неприйнятну поведінку (скаржитись відразу кілька людей, щоб зробити дитину ізгоем навіть у соцмережах);
- її відзначають у постах, де опубліковані принизливі фотожаби, відео, образливі жарти, жорстокі хештеги;

– в акаунта дитини з’явився клон, який агресивно поводить по відношенню до інших користувачів і таким чином псує репутацію дитини;

– у соцмережах поширюється контент, який висміює дитину, її зовнішній вигляд або поведінку.

Групи смерті. Це такі онлайн-квести в соціальних мережах, із якими пов’язують кілька смертей підлітків 15-16 років («Синій кит», «Момо» тощо). Дітям пропонують виконувати різні завдання – від цілком «невинних» (типу підйом о 4:20 ранку або перегляд фільмів-жахів) і до таких екстремальних, як нанесення собі каліцтв і самогубство.

Підсумовуючи, варто підкреслити ще одну особливість. Діти дуже безпечні щодо інформації про членів родини, дозвілля, оприлюднення персональних даних, спілкування з незнайомцями. Це створює сприятливі умови для використання соціальних мереж із злочинною метою. Крім цього, акаунт будь-якого користувача також може містити різні статистичні дані перебування користувача в мережі: дату, час, тривалість, адреси, використані при підключенні комп’ютера та ін. Тобто, кожен акаунт – це сховище персональних даних і повний архів листування. Більшість користувачів навіть не здогадуються про те, наскільки широкому колу осіб конфіденційна інформація може стати відомою, не усвідомлюють реальну й потенційну небезпеку можливого протиправного використання відповідним чином аналітично обробленої їхньої персональної інформації щодо фактично всіх сфер їхнього особистого життя.

Інформаційна безпека передбачає відсутність ризику заподіяння шкоди здоров’ю, психічному та духовному розвитку дітей, а також їх моральному розвитку. Батьки дітей часто недооцінюють загрози, пов’язані з інформацією, яку діти отримують з інформаційних джерел [57]. Факти свідчать про те, що доступ дітей до цифрових засобів масової інформації повинен здійснюватися під батьківським контролем і керівництвом, такий підхід може забезпечити безпеку доступу та використання інтернет-контенту дітьми. У літературі описано ряд

показників безпечного використання дитиною цифрових носіїв. Вони являють собою альтернативні способи відстеження та орієнтації батьків, такі як: протагонізм дітей, прояв емоційності, діалог, батьківський моніторинг і контроль, а також орієнтація на межі та можливості. Вони характеризуються діалогічним процесом, що стимулює зрілість і проникливість дитини, в межах її захисту [58, 59, 60].

Немає сумнівів у тому, що дитина, будучи активним учасником суспільних відносин в інформаційній сфері, є найбільш незахищеним їх суб'єктом через віковий онтогенез та підвищеної інформаційної вразливості, тому вона потребує особливого захисту з боку суспільства та держави.

1.4. Штучний інтелект і розвиток дитини в сучасному світі

У сучасному цивілізаційному розвитку все більше значення набуває розвиток штучного інтелекту (ШІ, англ. artificial intelligence, AI) – здатність обчислювальних систем виконувати завдання, які зазвичай співмірні з можливостями людського інтелекту. Вплив на цивілізацію стрімкого розвитку штучного інтелекту породило безліч нових і привело до актуалізації давніх, можна сказати – вічних, класичних проблем. Практика застосування технологій ШІ фактично в усіх сферах людської активності усе більше стає предметом досліджень у філософії, політології, соціології, економіці, культурології, релігієзнавстві, медицині, нейронауках, кібернетиці і робототехніці, військовій справі, математиці, фізіології, молекулярній біології, етиці і т.п.

Феноменологія ШІ не може не бути предметом досліджень й у психології, науці, що має безпосереднє відношення до досліджень природи, рушійних сил розвитку і формування інтелекту. Більше того, психологія зобов'язана дослідити ШІ з позицій власної методології. Сьогодні без результатів психологічних досліджень ШІ подальший його розвиток і використання в усіх сферах сучасної культури буде або неповним або викривленим,

що може призвести до суттєвих цивілізаційних втрат як це не раз вже траплялось в історії людства з виникненням нових технологій.

1.4.1. Штучний інтелект – історія соціального міфу (соціальна міфологія)

В історії людської цивілізації існує певна кількість міфів. Точніше – міфологічна тематика. При усьому художньому розмаїтті кількість основних наративів обмежена. Серед цієї тематики можна виокремити міфи про штучний або чужий, нелюдський інтелект, нелюдську свідомість, інший спосіб мислення. Інший спосіб світосприйняття.

В цьому тренді виокремлюються підтеми, які часто пов'язують між собою: міфічні істоти – божества, духи, перевертні, ніфіліми, русалки, водяні, домові і т.п. Іншими словами – представники не нашого, «паралельного» світу, які, тим не менш взаємодіють зі світом звичайних людей. Мавка і Лукаш (Л. Українка «Лісова пісня»), «Красуня і Чудовисько», «Понеділок починається в суботу» (брати Стругацькі), духи лісу, духи води і т.д. У продовження – представники інших світів і цивілізацій, іншопланетні створіння, інопланетяни (наприклад: марсіанські завойовники Землі (Герберт Велс «Війна світів»)); представники цивілізацій, які розвивались десь далеко і незалежно від нас з іншими фізичними і ментальними характеристиками; «Чужі» – здебільшого агресивні, войовничо налаштовані щодо людей, такі, що намагаються захопити або просто знищити людство.

Ще один тип – створіння що є результатом наукових експериментів людства, недалекоглядних або безвідповідальних вчених, які вийшли з під контролю і живуть самостійним життям і які також є агресивними та ворожими відносно людської цивілізації. Саме цей тип соціальної міфології найближче підводить нас до проблеми «штучного інтелекту». Загальна канва цього типу міфології власне не складна, доволі прозора і зрозуміла. Вона полягає у тому, що творіння вченого (це може бути алхімік

як от, наприклад Фауст Гете, який викликав чужу для людини силу, або Термінатор – головний герой культового голівудського фільму, або Голем – герой єврейської містичної традиції) набуває власної мотивації і творець більше не здатен впливати на поведінку свого створіння. Одна риса, що об'єднує усі відомі персонажі усіх міфічних створінь цього типу є беземоційність. Повна відсутність будь-яких емоцій як позитивних – емпатія, співпереживання, чуттєвість, прив'язаність, так і негативних – гнів, лють, ненависть.

Таким чином, явище ШІ, окрім усього іншого, відображає приховані підсвідомі страхи людства щодо втручання в духовне життя, в свідомість, поява чогось, що перевершує людський інтелект і перетворює людину на свій інструмент маніпулювання. Фактично мова йде про підкорення людства іншій, чужій, нелюдській свідомості, що має незбагненну логіку і повну відсутність того, що називається емпатією.

1.4.2. Короткий історичний огляд явища штучного інтелекту

Історико-психологічний аналіз розвитку людських когнітивних здібностей та інтелектуальних практик показує, що іще з доісторичних часів людина використовувала певні інструменти і можливості для забезпечення своєї мисленнєвої діяльності. На думку Л. С. Виготського [61], універсальним інструментом інтелектуальної діяльності слід визнати знак, позначення. Знак визначається як результат абстрагування і узагальнення, як засіб, за допомогою якого стає можливим сам процес мислення. Усі інструменти, що тут застосовуються можна умовно розділити на дві великі групи – абстрактні (ідеальні) і матеріальні (зовнішні). Абстрактні інструменти розуміються як елементи свідомості особистості, її внутрішнього когнітивного простору та безпосередньо пов'язані з суб'єктивними смислами. Зовнішні інструменти виступають як унаочнення певних суб'єктивних смислів, знаків і навіть деяких мисленнєвих процесів.

В доісторичних суспільствах можемо спостерігати велику кількість таких «інтелектуальних помічників» як, наприклад, вузлики «на пам'ять» або для позначення цифр чи літер (слів-понять), палички для рахування та ін. Такі інструменти застосовуються й зараз для навчання дітей, для розвитку в них наочного і наочно-образного мислення. Принагідно зазначимо, що без належного розвитку наочно-образного мислення у дитини неможливо розвинути мислення абстрактне як вищу форму мислення.

Фактично, коли ми намагаємось зрозуміти явище ШІ у всіх його формах і проявах, ми розглядаємо сукупність зовнішніх, матеріальних інструментів, які перебирають на себе усе більшу кількість інтелектуальних функцій людини. Серед великої кількості механічних аналогів інтелектуальної діяльності найбільш вражаючим, на нашу думку, варто визнати «антикітерський механізм», який відносять до періоду Давньої Греції і якому, за свідченням археологів, близько двох тисяч років. «Антикітерський механізм» являє собою складне сполучення зубчатих коліс, важелів і валів. Він був розміщений у невеликій коробці і дозволяв визначати час настання великої кількості в основному астрономічних подій як то – настання сонячних затемнень, періоди обертання сонця, місяця, планет, суспільних подій – релігійних свят, проведення олімпійських ігор і т.п. Рівеня складності цього механізму змогли досягти тільки у 17 столітті, коли з'явилися механічні годинники.

У 17 ст. астроном і математик В. Шиккард (1592-1635) побудував першу механічну цифрову обчислювальну машину. Згодом обчислювальні машини створили Б. Паскаль (1643) і Г. Лейбніц (1671). У 19 ст. над програмованою механічною обчислювальною машиною працювали Ч. Беббідж і А. Лавлейс.

У 18 ст. винахідник Ф. фон Кнаусс (1724-1789) сконструював серію машин, які вміли грати на музичних інструментах або писати пером короткі фрази. У 1830-х Ч. Беббідж розробив концепцію цифрового калькулятора, який теоретично міг би грати у шахи. На початку 20 ст. Б. Рассел і А. Н. Вайтгед

опублікували роботу «Принципи математики», започаткувавши сучасну формальну логіку (цитується за [62]). У 1940-х К. Цузе побудував перший програмно-контрольований комп'ютер, а Ф. Розенблатт (1928-1971), В. Маккалох (1898-1969) і В. Піттс (1923-1969; США) заклали основи нейронних мереж. Уперше алгоритми штучного інтелекту були реалізовані у 1960-х у вигляді експертних і кваліфікованих прогностичних систем.

Термін «artificial intelligence» було вперше використано Джоном Маккарті у 1956 році під час конференції в Дартмутському коледжі (США). Учасники цієї події прагнули створити машини, що здатні імітувати або відтворювати процеси людського мислення: навчання, логічне мислення, розв'язання задач та ін. З того часу ШІ існує в якості академічної дисципліни у багатьох закладах вищої освіти і розглядається в якості самостійної наукової дисципліни.

Сучасне уявлення щодо розвитку ШІ як науки надали вчені П. Норвіг і С. Рассел у книзі «Штучний інтелект: сучасний підхід» (1995). Тепер швидкого розвитку отримав генеративний штучний інтелект – різновид, здатний породжувати текст, зображення або інші медіа, використовуючи так звані породжувальні моделі, які навчаються взірців і структури своїх вхідних тренувальних даних і потім породжують нові дані з аналогічними параметрами.

На початку 2020-х прогрес у розвитку глибоких нейронних мереж зумовив створення низки систем генеративного штучного інтелекту, які приймають на вході запити (промпти) природною мовою. До них належать чат-боти великих мовних моделей, як-от ChatGPT, Gemini, LLaMA, а також системи живопису на основі ШІ для зображення за текстом. Великі мовні моделі складаються з нейронних мереж із багатьма параметрами (токенами), навченими на масивах немаркованого тексту за допомогою самокерованого або напівкерованого навчання [63]. Одним із перших дослідників і винахідників систем штучного інтелекту в Україні був академік М. М. Амосов. Разом із колегами в Інституті кібернетики (тепер Кібернетики інститут імені В. М. Глушкова

НАН України) він створив один із перших у світі автономних роботів, керованих нейромережею. М. М. Амосов висунув гіпотезу про те, як людський мозок перетворює інформацію. Принципово важливим було те, що об'єктом моделювання були не поодинокі структури, механізми чи функції (наприклад, пам'ять, сприймання, навчання тощо), а мозок людини як соціальної істоти – мозок *homo sapiens*. Свої ідеї вчений виклав у монографії «Моделювання мислення і психіки» (1965). «Моделювання – це зміст усієї моєї кібернетики. Моделі клітини, організму, розуму, суспільства» – так висловився про свою роботу в цій науковій галузі сам учений. Ідеї, викладені в цій книжці, він розвинув у подальших працях: «Моделювання складних систем», «Штучний розум», «Алгоритми розуму», «Людська природа» (цитується за [64]).

Над розробкою теорії і технології штучного інтелекту працювали вітчизняні вчені В. Глушков, О. Кухтенко, А. І. Шевченко.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 № 1556-р схвалено Концепцію розвитку штучного інтелекту в Україні, в якій штучний інтелект визначено як «організовану сукупність інформаційних технологій, із застосуванням яких можливо виконувати складні комплексні завдання шляхом використання системи наукових методів досліджень і алгоритмів обробки інформації, отриманої або самостійно створеної під час роботи, а також створювати та використовувати власні бази знань, моделі ухвалення рішень, алгоритми роботи з інформацією та визначати способи досягнення поставлених завдань» [65].

Таким чином, основними умовами розвитку ШІ є: наявність мереж електронного зв'язку (Інтернет, соціальні мережі) і можливість доступу до великих баз даних (баз знань). Головною умовою є наявність програм, що забезпечують обробку наявної інформації, яка накопичена у базах даних, і генерацію на цій основі «нових» знань, які, зазвичай, являють собою узагальнення або систематизацію вже відомої інформації. Результати роботи ШІ у такому випадку можуть розглядатись як суб'єктивно

нові, оригінальні. Варто також зазначити здатність програм ШІ накопичувати і систематизувати «досвід» спілкування з користувачем, що є дуже подібним до технологій таргетованого маркетингу.

1.4.3. Штучний інтелект як суспільне явище

Наприкінці 2022 року компанія OpenAI представила світу низку своїх цифрових сервісів, що використовують принципи організації та функціонування людського мозку, які прийнято називати ШІ. Сервіс ChatGPT та DALL-e дозволили компанії побити усі можливі світові рекорди із кількості приросту користувачів. За даними The Guardian за два місяці після запуску кількість користувачів складала понад 100 млн, тобто у січні 2023 року зафіксовано більше ніж 590 млн відвідувань сайту від 100 млн унікальних користувачів. Це спричинило справжню революцію ШІ у світі. Водночас складність самої технології, легкість її використання (доступність навіть користувачам, що вміють використовувати месенджери, адже інтерфейс ChatGPT реалізований подібним чином), а головне якість генерації текстів і спричинило активну дискусію у світовому освітньому середовищі.

Для порівняння, досліджуючи у 2020 році питання довіри, яке є ключовим у прийнятті населенням системи ШІ, виявлено, що в п'яти розвинених країнах (США, Канада, Німеччина, Великобританія та Австралія) за результатами опитування (4,5 тис. осіб) понад 60% опитаних зізналися, що мало розуміють, що таке ШІ і як він використовується в повсякденному житті, утім більше ніж 70% респондентів довіряють університетам і науковим інститутам розроблення, впровадження і регулювання ШІ – сфери. Схвалюють використання ШІ – 15% опитаних, ще 28% респондентів довіряють ШІ [66].

Ураховуючи актуальність наведених проблем та для з'ясування можливості і загрози використання ШІ у наукових дослідженнях, вченими Інституту вищої освіти НАПН України у

2023 році проведено всеукраїнське опитування, в якому взяли участь понад 1,5 тис. респондентів (керівники закладів та структурних підрозділів, науково-педагогічні і наукові працівники, працівники бібліотек, ІТ-працівники ЗВО) із 110 ЗВО України [67]. З'ясовано, що 66,2% опитаних вважають, що розвиток ШІ створює для дослідника додаткові можливості, 13,6% вбачають загрози для здійснення наукових досліджень. 16,9% вважають, що ШІ суттєво не впливає на процес наукового пізнання, 3,2% не визначилися з відповіддю.

Штучний інтелект, що ґрунтується на основі великих мовних моделей (LLM) вже активно застосовується у професійній діяльності науковців і викладачів вищої школи. У 2023 році ГО «Об'єднання маркетологів України» провело перше у нашій країні дослідження впливу LLM на професійну діяльність зазначених соціальних груп. (Звіт щодо ризиків використання ШІ в університетах України [68]). Так, однією з реальних загроз, що здатні вплинути або вже впливають на результативність роботи науковців і науково-педагогічних працівників ЗВО респонденти вважають чати типу GPT, що навчилися імітувати людську мову і можуть генерувати текст, який важко відрізнити від тексту, написаного людиною. Серед опитаних 32,31% вважають, що ШІ сильно вплине, а 44,62% – помірно вплине на їхню роботу. Тобто 2/3 викладачів відзначили вплив на їхню роботу різного роду LLM чатів. Найсуттєвіший негативний вплив ШІ в університетському середовищі, на думку респондентів, здійснюється на студентів, на їх навчання і наукову роботу. Близько 65% вважають, що ШІ негативно впливає на наукову роботу студентів, 62% відмічають негативний вплив на навчальну діяльність студентів. При цьому близько 54% опитаних вважають, що ШІ позитивно впливає на їхню наукову роботу і тільки 26% заявили про негативний вплив на їхню наукову діяльність. Використання студентами ШІ для порушення принципів академічної доброчесності є достатньо поширеним явищем. Зокрема, 40% респондентів особисто, або виходячи з досвіду колег, зустрічалися з такими порушеннями. Найбільша кількість порушень стосується

іспитів та семестрового проміжного контролю (52,63%) і навчальної діяльності (42,11%). Тільки 20% НПП використовують ШІ для своєї наукової роботи, близько 25% – для підготовки навчально-методичних матеріалів, і близько 32% для перекладу і проведення занять. Мають наміри щодо застосування ШІ у майбутньому щодо виконання означених вище видів роботи близько 40% НПП.

Згідно з дослідженням консорціуму AI-Enabled ICT Workforce, створеного великими технологічними компаніями, такими як Google, IBM, Microsoft та іншими, автоматизація за допомогою ШІ торкнеться 47 конкретних ролей, розподілених за сімома професійними групами. Найбільші зміни очікуються в бізнесі та управлінні, дизайні і користувацькому досвіді, а також тестуванні і контролі якості. Аналіз показав, що 96% початкових та 84% середніх рівнів посад будуть під впливом ШІ [69]. У дизайні та користувацькому досвіді очікується, що 66,7% посад зазнають високої трансформації, а 33,3% – середньої. ШІ автоматизує рутинні завдання, оптимізує робочі процеси та полегшить аналіз даних. Необхідні навички включатимуть машинне навчання, розробку запитів для ШІ, створення моделей ШІ, аналіз та інтерпретацію даних, дизайн продукту та ошадливе виробництво.

Попри величезний вплив ШІ на соціально-економічне життя сучасних суспільств занепокоєння передусім викликає його вплив на саму людину, її благополуччя і особистісний розвиток. Дослідження, що було проведено у 2024 році науковцями Массачусетського технологічного інституту виявило тривожну тенденцію: регулярне використання ChatGPT може зменшити когнітивну активність, послабити здатність до запам'ятовування і знизити мотивацію до самостійного мислення [70]. Науковці описують цей стан як «метакогнітивну ліню» – коли людина перестає докладати зусиль, дозволяючи машині «думати» за себе. І хоча ця «лінь» може бути комфортною, вона поступово притуплює здатність до критичного мислення та самостійного вирішення завдань. Крім того, результати експерименту свідчать,

що активне спілкування з чат-ботами ШІ може зменшити час взаємодії з реальними людьми. Цілком логічно, що учасники дослідження відзначили підвищене відчуття самотності. Відчуття самотності, які дослідники відмічають у користувачів ІКТ, позначається як «мережева самотність» [71], що виражається у смутному відчутті власної нездатності зав'язувати чи підтримувати справжні міжособистісні стосунки. При цьому особа може мати доволі розгалужену мережу спілкування. Але воно переважно здійснюється через засоби ІКТ. І у такому випадку відбувається не цілісно, як це є у «живому» спілкуванні, а частково, фрагментарно як за змістом, так і за формою.

1.4.4. Психологічне узмістовлення феномену штучного інтелекту

Визначаючи ШІ як власне інтелект у науково-психологічному його розумінні, необхідно поставити питання: чи властиво ШІ такі явища природнього інтелекту як галюцинації, марення, інсайти, які є неодмінними атрибутами останнього?

Чого точно немає у ШІ так це – емоційного забарвлення мислительної діяльності та її результатів.

Наскільки можна судити, сучасні варіанти ШІ моделюють свідому мисленнєву діяльність, мисленнєві процеси. Але треба пам'ятати, що природній інтелект реалізує мисленнєві процеси також і на несвідомому (підсвідомому) рівні. Сьогодні психологи не можуть визначити який обсяг мисленнєвої діяльності здійснюється саме як неусвідомлена мисленнєва діяльність. Порівняння обсягів свідомого і несвідомого мислення може привести до висновку, що найбільший обсяг інтелектуальної діяльності здійснюється нами несвідомо і тільки невелика частка результатів усвідомлюється і доопрацьовується. Згадаємо цілу низку класичних досліджень нейробіологів і нейрофізіологів минулого століття одним з фундаментальних результатів яких є висновок про те, що мозок має свою власну мову, яка потім «перекладається» на мову свідомості, мови міжлюдського

спілкування. Тобто на мову, яку свідомо засвоює дитина в процесі навчання і розвитку, в процесі соціалізації в суспільстві. І що існують значні труднощі у процесі такого «перекладу». У психології це явище називають «внутрішнє мовлення». Одним з видатних дослідників цього типу мовлення був київський психолог, професор Київського університету ім. Т. Г. Шевченка Борис Федорович Баєв.

Спеціалісти зі ШІ стверджують, що основним механізмом, що забезпечує роботу ШІ є виключно метод перебору варіантів. Тобто такий же як і півстоліття тому, в епоху коли комп'ютерів у світі були одиниці. Просто зараз помітно зросла швидкість перебору варіантів, але принципово нічого не змінилось.

Перед тим, як розглянути загрози та побудувати прогнози розвитку ШІ у найближчій перспективі необхідно розглянути його *психологічні* функції в сучасному суспільстві в цілому та освіті і науці, зокрема.

ШІ як пошукова (довідкова) система. Ця функція не є унікальною. Сьогодні існує і вже достатньо довгий час існувало безліч подібних систем. Власне для різних ІКТ така функція є доволі розповсюдженою. Згадаємо Google, Siri, Ukrnet та ін. Реалізуючи цю функцію користувач має можливість швидко знайти практично будь-яку інформацію, яка десь колись зберігалася на цифрових носіях і знаходиться на одному з віддалених серверів. Принципова різниця між різними пошуковими системами полягає у ступені узагальнення одержуваної інформації та її адресності.

Існують системи, які просто видають усі доступні першоджерела за темою запиту. Існують системи, що видають інформацію адресно, враховуючи особистість споживача. Тобто автоматично застосовують фільтри, які формуються відповідно до одержаної інформації про мову споживача, місце його розташування (геолокація), стать, вік, історію попередніх запитів та ін. При цьому застосовуються прийоми таргетованого (цільового) маркетингу. Отже, інформація подається не повністю, знеособлено, а переробленою, обмеженою, не

повною, переформатованою. Тобто такою за обсягом і змістом, яка потрібна споживачеві на думку розробників системи ШІ.

Останні слова є ключовими для розуміння ШІ як пошукової системи. Власне ШІ у цьому відношенні є подальшим вдосконаленням методів таргетованого маркетингу. Таким чином вноситься суб'єктивне розуміння розробниками предмета запиту споживача і його особистості. Зазвичай уявлення розробників про особистість споживача є вкрай поверховою і далеко не вичерпною. Ці уявлення базуються на 3-4 показниках, які відстежуються і фіксуються автоматично. Звідси, інформація, яку запитує споживач, виходить доволі куцою, усередненою, розрахованою на «середньостатистичну» людину.

Таким чином, ШІ може породити загрозу опинитись у нетрях міфології в сфері соціального управління, політичного менеджменту, економічних реформ, соціального життя в цілому. Неправдива інформація обумовлює формулювання хибних, помилкових рішень і дій. Це – загроза не тільки найближчого майбутнього, це – загроза минулого і загроза сьогодення.

Втім у ряді випадків «думка ШІ» при пошуку необхідної інформації є корисною у плані стартового майданчика для подальших роздумів, адже ШІ переробляє величезний обсяг інформації і видає «Огляд від ШІ» на першому місці результатів пошуку (перевірено у Google). У подальшому викладенні матеріалу ми неодноразово будемо використовувати ШІ як джерело інформації, але посилання на нього вважаємо необов'язковим – достатньо вказати «за інформацією ШІ». Допитливий читач дуже легко знайде цю інформацію в Інтернеті.

ШІ як генератор текстів (смыслів). Сьогодні ШІ генерує у вигляді текстів статті, художні твори, виступи, дисертації, монографії, дипломні і курсові роботи. Головним завданням замовника тут є найбільш конкретно сформулювати тему, мету, завдання, очікувані результати, плюс деякі технічні параметри. Чим краще буде проведена ця попередня робота, тим важче буде розрізнити продукт від оригінального, написаного людиною.

Більш того, написане людиною у багатьох відношеннях буде поступатись машинному варіанту. Достатньо переглянути численні сайти у яких пропонується «допомога» у написанні наукових статей, монографій, дисертацій. Є спроби «згенерувати» навіть оригінальний авторський стиль викладу.

У цьому випадку автор, як творець оригінального тексту і, відповідно – наративу, зникає. Стає анонімним. Усе вище згадане можна змінити, або замінити. Це нагадує середньовіччя, коли переписувачі оригінальних текстів часто їх доповнювали, уточнювали, трактували і «вдосконалювали» на власний розсуд. Де-факто знову бачимо творення міфу, викривлення первинної інформації, первинних смислів. Класична наука розчиняється у поясненнях, інтерпретаціях, доповненнях, суб'єктивних оцінках. Для позитивізму не залишається місця. На перший план виходить теорія постправди («Реальним є те, що я вважаю реальним») [72].

Художні тексти страждають не менше а, можливо, ще й більше. Чи можна вважати кожен художній текст довершеним з точки зору філології? Часто естетичне задоволення приносять нам «недосконалі», «неправильні» тексти, тексти, які не відповідають літературній нормі. І якщо їх «виправити», то вони втрачають свою привабливість для читача. З'являється відчуття штучності, схематичності, відсутності емоційного забарвлення. Що це означає? На нашу думку, штучне (не природне) генерування тексту призводить до того, що зникає або суттєво зменшується емпатична взаємодія автора і читача. В останнього виникає відчуття деяких бар'єрів, «холодності», штучності, відстороненості.

ШІ як учасник діалогу. Цей аспект ШІ найбільше надихає його розробників і прибічників. Головним аргументом ентузіастів є той, що діалог людини і ШІ дуже схожий на «справжній», що важко розрізнити чи спілкуємося ми з «машиною», чи зі «справжньою» людиною. Таке «спілкування» стало можливим за умови застосування великих мовних моделей і сьогодні широко застосовується у створенні різноманітних чат-ботів [73, 74].

Скільки нам відомо, основною методологією, на яку спираються розробники ШІ, є методологія «дерева рішень» чи «дерева сценаріїв». Це – доволі розповсюджена методологія, яка застосовується у різних галузях соціальної інженерії, соціальних технологіях. Суть її полягає в тому, що кожен з гравців (учасників діалогу) має кілька варіантів поведінки у кожен даний момент часу і обирає один, який у найбільшій мірі відповідає його меті, можливостям (ресурсам) та передбачуваній ним поведінці партнера. Після реалізації наміру (він може бути успішним, а може – не дуже), перед гравцем відкривається нове «віяло можливостей» і він знову має здійснити вибір лінії поведінки. Часто структуру діалогу порівнюють зі структурою шахової партії де кожен з гравців має собі до вибору доволі велику кількість варіантів поведінки які залежать не тільки від його попередніх дій, але й від дій партнера. Тобто додаємо сюди ще й передбачення (наперед бачення). Врешті це – логіка + теорія ймовірностей. Додамо сюди ще й те, що стратегічна мета обох партнерів їм відома – виграти. У реальному діалозі стратегічна мета кожного з партнерів може бути незрозумілою. Іноді буває, що й обом. Принаймні на рівні свідомості.

До всього сказаного додамо ще такі психічні феномени як емоції і інтуїцію (життєвий і професійний досвід). Не забуваймо також, що на зміст і результати діалогу впливають: міміка, пантоміміка, лексична побудова текстів, наголоси, вимова окремих слів і словосполучень, гучність вимови та ін. Згадаймо видатного педагога А. С. Макаренка, який, розкриваючи сутність педагогічної майстерності, говорив, що справжній педагог має уміти 50-ма різними інтонаціями сказати учню: «йди сюди». Ми передбачаємо, що машина, при її технічних можливостях, зможе згенерувати 50 різних інтонацій голосу конкретної людини. А от чи зможе вона обрати один з 50-ти варіантів для того, щоб ефективно зманіпулювати іншою людиною (у цьому випадку – учнем) – сумнівно. Адже справа не у тому, щоб учень підійшов (він підійде у 95% випадків), справа у тому, щоб створити в учня відповідну емоцію, настрій, ставлення до себе.

Емоційний фон (емоційне тло) діалогу має непересічне, а іноді – вирішальне, значення для взаємного розуміння [71, 75]. Часто один і той же за змістом текст набуває діаметрально протилежного значення якщо він супроводжується відповідною емоцією.

Завдання психологічних досліджень в контексті розвитку ШІ.

Ми розглянули феномен ШІ у різних аспектах: в якості соціальної міфології, з точки зору історії виникнення ідеї і формування нового напрямку наукових досліджень, як соціально-економічне явище, спробували розглянути цей феномен з точки зору психології. Тепер спробуємо хоча б у загальних рисах спробувати зробити начерк тих напрямів психологічних досліджень ШІ у найближчий перспективі.

Сьогодні проблема застосування інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) в цілому, і штучного інтелекту (ШІ), зокрема стає все більш актуальною. Ця проблема, на наш погляд, має три вектори. Перший – це дослідження проблем «природнього» інтелекту, його сутності, структури, особливостей прояву в різних видах людської діяльності і на різних етапах індивідуально-психологічного розвитку (онтогенез, психологія творчості, психологія навчання і розвитку) і на різних етапах розвитку людських спільнот (історична психологія, етнопсихологія, психологія обдарованості).

Другий – порівняння структури і механізмів функціонування, факторів впливу на розвиток ШІ та «природнього» інтелекту. Порівняння ШІ і «природнього» інтелекту відкривають широкі можливості для досліджень цих двох феноменів. Тільки психологи разом з фізіологами і культурологами зможуть дати відповідь на питання про те, в чому ці два інтелекти подібні між собою і в чому полягає різниця між ними.

Це питання є фундаментальним. Від його якісного розв'язання багато в чому залежить розвиток суспільства і його безпека у найближчі роки. Актуальність досліджень у цьому напрямі обумовлена тим, що розвиток і запровадження у суспільну

практику технологій ШІ визнається зараз як цивілізаційний виклик. У зв'язку з цим, дослідження проблем ШІ можливе тільки у міждисциплінарних командах, а роль психологів у них пов'язана у першу чергу з відповіддю на питання, що вже було сформульовано вище.

Третій вектор – вплив застосування технологій ІКТ і ШІ на розвиток особистості (різного віку, статі і т.п.); особливо – вплив на освітній процес; вплив на соціалізацію особистості; вплив на соціальні взаємини і розвиток суспільних відносин. Сьогодні практики спостерігають суттєве зниження, наприклад, навичок усної лічби в учнів, аналітичних здібностей, зниження навичок запам'ятовування (мнемотехніки), порівняння, співставлення і т.п. Ці процеси пов'язують з розповсюдженням практики застосування гаджетів для підсилення (пришвидшення, оптимізації) розумової діяльності. Багато процесів у технологіях професійного спілкування (соціальних технологіях) забезпечуються ІКТ і соціальними мережами. Таким чином, ІКТ перетворюються з інструменту, який є допоміжним у процесі людського спілкування (зокрема у соціономічних професіях) у головного виконавця таких функцій, відсуваючи людину на другий план, на виконання нею допоміжних, неосновних функцій. Людина поступово перетворюється з «господаря» на «раба» діючої ІКТ підсиленої можливостями соціальних мереж і технологій ШІ.

Сьогодні в освітній практиці стає очевидною потреба у розробці нової сучасної дидактики, дидактики цифрової (точніше – інформаційної) ери. Створення «цифрової дидактики» можливе виключно за умови використання результатів фундаментальних експериментальних досліджень в галузі психології навчання, психології розвитку особистості, психології педагогічної взаємодії, наративної психології та ін.

Перелічені напрями і тенденції (виклики) суспільного розвитку вимагають швидких і професійних відповідей які неможливі без застосування результатів психологічних досліджень у цій сфері.

Список використаних джерел:

1. Limone P., Toto G.A. Psychological and Emotional Effects of Digital Technology on Digitods (14-18 Years): A Systematic Review. *Front. Psychol.* 2022. Vol. 13. 938965. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.938965>.
2. Ramírez S., Gana S., Garcés S., Zúñiga T., Araya R., Gaete J. Use of Technology and Its Association With Academic Performance and Life Satisfaction Among Children and Adolescents. *Front. Psychiatry.* 2021. Vol. 12. 764054. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyt.2021.764054>.
3. Найдьонова Л. А. Кібер-буллінг підлітків (віртуальний терор) як новітній феномен інформаційної доби: теоретико-методичні засади подолання і профілактики. *Практична психологія та соціальна робота*, № 8, 2010. С. 10–18.
4. Salmela-Aro K., Upadyaya K., Hakkarainen K. The Dark Side of Internet Use: Two Longitudinal Studies of Excessive Internet Use, Depressive Symptoms, School Burnout and Engagement Among Finnish Early and Late Adolescents. *Youth Adolescence.* 2017. Vol. 46. P. 343–357. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10964-016-0494-2>.
5. Tsumura H., Kanda H., Sugaya N., Tsuboi S., Fukuda M., Takahashi K. Problematic Internet use and its relationship with psychological distress, insomnia, and alcoholism among schoolteachers in Japan. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking.* 2018. Vol. 21. Issue 12. P. 788–796. DOI: <https://doi.org/10.1089/cyber.2018.0233>.
6. Social Media and Youth Mental Health: The U.S. Surgeon General's Advisory. Washington (DC): US Department of Health and Human Services, 2023. 25 p.
7. Jiotsa B., Naccache B., Duval M., Rocher B., Grall-Bronnec M. Social Media Use and Body Image Disorders: Association between Frequency of Comparing One's Own Physical Appearance to That of People Being Followed on Social Media and Body Dissatisfaction and Drive for Thinness. *International Journal of*

Environmental Research and Public Health. 2021. Vol. 18. Issue 6. 2880. DOI: <https://doi.org/10.3390/ijerph18062880>.

8. Ma H. K. Internet Addiction and Antisocial Internet Behavior of Adolescents. The Scientific World-JOURNAL. 2011. Vol. 11. P. 2187–2196. DOI: <https://doi.org/10.1100/2011/308631>.

9. Plackett R., Sheringham J., Dykxhoorn J. The longitudinal impact of social media use on adolescent mental health in the UK. European Journal of Public Health. 2022. Vol. 32. Issue 3. ckac129.054. DOI: <https://doi.org/10.1093/eurpub/ckac129.054>.

10. Мельницька О., Кудельська О. Сленг в сучасній інтернет комунікації (на основі Twitter). Актуальні питання гуманітарних наук. 2023. Вип. 65. Том 2. С. 195–202. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-2-27>.

11. Гаврилюк О. П. Соціальні мережі як чинник формування культурних цінностей і норм. Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. 2023. № 3. С. 39–44.

12. Kwak Y., Kim H., Ahn J.-W. Impact of Internet usage time on mental health in adolescents: Using the 14th Korea Youth Risk Behavior Web-Based Survey 2018. PLoS ONE. 2022. Vol. 17. Issue 3. e0264948. DOI: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0264948>.

13. Нетрусова С. Г. Ігрова залежність – хвороба сучасних людей. 2018. Сайт Психосома Світлани Нетрусової. <https://psyhosoma.com>. URL: <https://psyhosoma.com/uk/igrova-zalezhnist-xvoroba-suchasnix-lyudej/> (дата звернення: 07.05.2025).

14. Малоголова О. О. Інтернет-залежність та її вплив на підлітків. Актуальні проблеми психології. 2019. Том I. Випуск 54. С. 89–95.

15. Березовська Л. Вплив соціальних мереж на психологічне благополуччя особистості. Вісник Національного університету оборони України. 2020. № 55(2). С. 28–36. DOI: <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2020-55-2-28-36>.

16. Єременко Д. А. Залежність від мобільного телефону. Актуальні проблеми психології в закладах освіти. 2019. Том. 9. С. 277–281. DOI: <https://doi.org/10.31812/psychology.v9i0.3759>.

17. Уманець Н. А. Онлайн-комунікація: комунікативні можливості та ризики для особистості. Духовність особистості: методологія, теорія і практика. 2021. Том. 2. № 2(101). Ч. 2. С. 200–210. DOI: https://doi.org/10.33216/2220-6310-2021-101-2_2-200-210.

18. Басюк Н. А. Емоційний інтелект і психічне здоров'я учасників освітнього процесу: навчальний посібник. Житомир, 2024. 140 с.

19. Петрунко О., Телешун К. Інтернет-залежність дорослих користувачів та можливості її профілактики. Вчені записки Університету «КРОК». 2022. № 4(68). С. 91–99. DOI: <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2022-68-91-99>.

20. Петрик В. М., Гнатюк С. О., Присяжнюк М. М. Теорія та практика сучасного інформаційно-психологічного протиборства: навч. посіб. / за заг. ред. С. О. Гнатюка, В. М. Петрика та О. А. Смірнова. Полтава, 2022. 328 с.

21. Алексєєва С. В. Цифрова компетентність: стратегічні орієнтири та успішні практики. Перспективи та інновації науки. 2023. № 10(28). С. 45–55. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-10\(28\)-45-55](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-10(28)-45-55).

22. Топузов О. Прогнозування розвитку системи освіти України: виклики сьогодення. Edukacja dla przyszłości w świetle wyzwań XXI wieku = Освіта для майбутнього у світлі викликів XXI століття / red. nauk. R. Gerlach. – Bydgoszcz : Wyd-wo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 2017. С. 160–169.

23. Кремень В. Г., Сисоєва С. О., Бех І. Д. та ін. Концепція виховання дітей та молоді в цифровому просторі. Вісник Національної академії педагогічних наук України. 2022. Том 4. Випуск 2. С. 1–30.

24. Найдьонова Л. А. Психологічні механізми медіаосвіти дітей різного віку. Особистість у єдиному освітньому просторі. Збірник наукових тез. Редактори В. В. Пашков, В. В. Савін, А. І. Павленко. Запоріжжя: ТОВ «Фінвей». 2012. 460 с. Т. 1. С. 135–139.

25. В. В. Байдик, Ю. П. Гопкало, І. О. Корнієнко та ін. Формування безпечного освітнього простору закладу освіти в діяльності працівників психологічної служби. За наук. ред. Н. В. Лунченко, І. І. Ткачук. Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи. 2023. 111 с.

26. Олексюк О. Р. Інформаційно-психологічна безпека учнів: основні загрози та їх превенція. Безпечне освітнє середовище: нові виклики та сучасні рішення в умовах воєнного і повоєнного часу : збірник наукових статей, тез доповідей та інших матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної конференції, 07 березня 2025 р. Тернопіль : ФОП Осадца Ю. В., 2025. С. 511–515.

27. Найдьонова Л. А. Медіатравма у складі травматизації війною: доказові поради щодо здорового медіаспоживання. Вісник Національної академії педагогічних наук України. 2024. Том 6. № 1. С. 1–6. DOI: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2024.6138>.

28. Потапюк Л. М. Психологічна безпека в умовах інклюзивного освітнього середовища. Соціальна та освітня інклюзія: історія, сучасність, перспективи розвитку: колективна монографія у 2 частинах. Частина 1. Інституційні та особистісні аспекти впровадження в Україні. За ред. С. П. Миронової, Л. Б. Платаш. Чернівці: «Технодрук», 2021. С. 59–93.

29. Психологічна безпека особистості: міжнар. колектив. монографія. Університет Григорія Сковороди в Переяславі; за заг. ред. І. В. Волженцевої. Переяслав, 2021. 890 с.

30. Гончаренко М. С., Лупаренко С. Є. Поняття «валеопедагогіка» та «педагогічна валеологія» у психолого-педагогічній літературі. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2010. № 1(3). С. 30–38.

31. Журба К. О., Канішевська Л. В., Малиношевський Р. В. та ін. Виховання дітей та молоді у цифровому просторі: посібник. Київ, 2022. 124 с.

32. Young C. Information Security Science 1st Edition. Syngress. 2016. 406 p.

33. Радзієвська О. Г. Проблеми захисту прав і безпеки дитини в інформаційній сфері: монографія / за заг. ред. В. Г. Пилипчука. Київ : Видавничий дім «АртЕк», 2019. 238 с.

34. Стешенко В. М. Правовий захист прав дітей та підлітків і безпечний інформаційний простір : навч. посіб. Харків : Право, 2019. 392 с.

35. Слюсаревський М. М., Найдьонова Л. А., Титаренко Т. М. та ін. Життєвий світ і психологічна безпека людини в умовах суспільних змін. Реферативний опис роботи. Київ: Талком, 2020. 318 с.

36. Панченко О. А. Информационно-психологическая безопасность в эпоху турбулентности: монография. К.: КВИЦ, 2020. 472 с.

37. Панченко О. А. Інформаційна безпека в епоху турбулентності: державно-управлінський аспект: монографія. К.: КВИЦ, 2020. 332 с.

38. Estulin D. Tavistock Institute: Social Engineering the Masses. Walterville, OR, USA: Trine Day, 2015. 240 p.

39. Буданов В. Г. Метаморфозы социальной реальности эпохи перемен: онтологии и технологии. Творческие поиски ученых Израиля и мира сегодня. Сборник статей. Международный центр научных исследований и практики творчества. Израиль – Ашкелон. 2013. С. 68–74.

40. Панченко О. А., Гнатенко В. С. Інформаційна безпека у сучасному вимірі: монографія. К.: КВИЦ, 2022. 322 с.

41. Панченко О. А., Банчук Н. В. Информационная безопасность личности: монография. Киев: КИТ. 2011. 672 с.

42. Панченко О. А. Роль засобів масової інформації в системі державного управління інформаційною безпекою. Публічне управління та митне адміністрування. 2020. № 1(24). С. 97–102.

43. Панченко О. А. Турбулентні соціально-психологічні виклики в системі державного управління інформаційною безпекою. Збірник наукових праць: Теорія та практика державного управління. 2020. Том 1. № 68. С. 210–217. DOI: <https://doi.org/10.34213/tp.20.01.25>.

44. Кулеба Д. Маскульт перемагає еліту. «Прикол» – це не спалах, це ключове слово маскульту завтрашнього дня. Треба вчитися жити в цій реальності. 2019. Вебсайт «Інтернет-видання «ГОРДОН». URL: <https://gordonua.com/ukr/blogs/dmi-triy-kuleba/-maskult-peremagaje-elitu-prikol-tse-ne-spalah-tse-kljuchove-slovo-maskultu-zavtrashnogo-dnja-treba-vchitisja-zhiti-v-tsiy-realnosti-894954.html> (дата звернення: 05.06.2025).

45. Parijkova L. Bulgarian parents' viewpoints on digital devices in child of today life. Research of children's habits of digital technology usage. 11th International Conference on Education and New Learning Technologies, 1-3 July, 2019, Palma, Spain. 2019. P. 5450–5457. DOI: <https://doi.org/10.21125/edulearn.2019.1335>.

46. Livingstone S. Strategies of parental regulation in the media-rich home. Computers in Human Behavior. 2007. Vol. 23. № 2. P. 920–941. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.chb.2005.08.002>.

47. Chaudron S. Young Children (0-8) and digital technology: A qualitative exploratory study across seven countries. EUR 27052. Luxembourg (Luxembourg): Publications Office of the European Union; 2015. 528 p. DOI: <https://dx.doi.org/10.2788/00749>.

48. Фурашев В. М. Державно-правові проблеми інформаційної безпеки людини і суспільства в умовах інтеграції України у світовий інформаційний простір. Запобігання новим викликам та загрозам інформаційній безпеці України: правові аспекти : матеріали наук.-практ. конф. 06 жовт. 2016 р. Київ : НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського». Вид-во «Політехніка». 2016. С. 7–24.

49. Радзієвська О. Г. Проблеми негативних інформаційних впливів на дитину в Україні в умовах збройного протистояння. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2017. Випуск 42. С. 197–200.

50. Панченко О. А. Информационная безопасность ребенка: Монография. Киев. КВИЦ. 2016. 380 с.

51. Топчій О. В. Адміністративно-правове забезпечення інформаційної безпеки неповнолітніх в Україні: дис. д-ра юрид. наук: 12.00.07. Державний вищий навчальний заклад

«Ужгородський національний університет». Ужгород, 2019. 479 с.

52. Ортинська Н. В. Правовий статус неповнолітніх: теоретико-правове дослідження : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2017. 453 с.

53. Радзівєвська О. Г. Дитина у глобалізованому інформаційному просторі: реальні та потенційні загрози. Інформація і право. 2016. № 4(19). С. 29–38.

54. Bryant J., Thompson S. Fundamentals of media effects. New York: McGraw-Hill Companies, 2002. 432 p.

55. Grossman D., de Gaetano G. Stop Teaching Our Kids to Kill : A Call to Action Against TV, Movie and Video Game Violence. New York: Harmony, 1999. 208 p.

56. Соціологія: підручник. За ред. В. Г. Городяненка. 3-тє вид., переробл. і доп. К.: ВЦ «Академія». 2008. 544 с.

57. Dias P., Brito R. Criteria for selecting apps: Debating the perceptions of young children, parents and industry stakeholders. Computers & Education. 2021. Vol. 165. P. 104–134. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2021.104134>.

58. Champaoski E., Quandt V. Indicators for prevention, safety and guidance to parents for the safe use of children's digital media. ICERI2019 Proceedings: 12th annual International Conference of Education, Research and Innovation, 11-13 November, 2019. Seville, Spain. 2019. P. 7160–7168. DOI: <https://doi.org/10.21125/iceri.2019.1700>.

59. Krašna M., Bratina T., Bedrac B. Digital competences in education – digital security. INTED2011 Proceedings: 5th International Technology, Education and Development Conference 7-9 March, 2011, Valencia, Spain. 2011. P. 1634–1641. URL: <https://library.iated.org/view/KRASNA2011DIG> (accessed 05.06.2025).

60. Lev Y. Bar, Elias N. Digital Parenting: Media Uses in Parenting Routines during the First Two Years of Life. Studies in Media and Communication. 2020. Vol. 8. № 2. P. 41–48. DOI: <https://doi.org/10.11114/smc.v8i2.5050>.

61. Выготский Л. С. Орудие и знак в развитии ребенка. Собрание сочинений в 6 томах. Т. 6. Под ред. М. Г. Ярошевского. М.: Педагогика. 1984. С. 5–90.

62. Штучний інтелект. URL: [https:// vue.gov.ua/Штучний_інтелект](https://vue.gov.ua/Штучний_інтелект) (дата звернення: 05.06.2025).

63. Ланде Д. В. Штучний інтелект. Велика українська енциклопедія. URL: [https://vue.gov.ua/ Штучний інтелект](https://vue.gov.ua/Штучний_інтелект) (дата звернення: 05.06.2025).

64. Біокібернетика Миколи Амосова. URL: [https:// uacomputing.com/stories/nikolay-amosovs-bio-cybernetics/](https://uacomputing.com/stories/nikolay-amosovs-bio-cybernetics/) (дата звернення: 05.06.2025).

65. Про схвалення концепції розвитку штучного інтелекту в Україні. Кабінет міністрів України. Розпорядження від 2 грудня 2020 р. № 1556-р Київ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 05.06.2025).

66. Gillespie et al., (2021). Trust in Artificial Intelligence. A five-country study. KPMG. Australia. 62 p. URL: https://www.researchgate.net/profile/Caitlin-Curtis/publication/356842206_Trust_in_artificial_Intelligence_a_five_country_study/links/61b0342cc2e267424d0fd68f/Trust-in-artificial-Intelligence-a-five-country-study.pdf (дата звернення: 05.06.2025).

67. Драч, І., Петроє, О., Бородієнко, О., Регейло, І., Базелюк, О., Базелюк, Н., & Слободянюк, О. (2023). Використання штучного інтелекту у вищій освіті. Міжнародний науковий журнал «Університети і лідерство», 15, С. 66–82. DOI: [https:// doi.org/10.31874/2520- 6702-2023-15-66-82](https://doi.org/10.31874/2520-6702-2023-15-66-82).

68. Звіт за результатами опитування щодо ризиків використання штучного інтелекту типу ChatGPT в університетах України (червень 2023 р.). URL: https://omu.marketing/wp-content/uploads/2023/07/shi_opytuvannya_rezultaty_280723.pdf (дата звернення: 05.06.2025).

69. ШІ трансформує 92% робочих місць в ІТ, прогнозують вчені. URL: https://cikavosti.com/shi-transformuye-92-robochyh-misch-v-it-prognozuuyut-vcheni/#google_vignette (дата звернення: 05.06.2025).

70. Погіршення пам'яті і отупіння. У Массачусетському інституті розказали про наслідки використання ChatGPT. URL: <https://ukranews.com/ua/news/1093464-pogirshennya-pam-yati-i-otupinnya-u-massachusettskomu-instytutu-rozkazaly-pro-naslidky-vykorystannya> (дата звернення: 05.06.2025).

71. Панок В. Г. Мережева самотність і суїцидальні тенденції підлітків. Небезпечні квести для дітей: профілактика залучення : Метод. рек. за наук. ред. С. О. Богданов. К. : ТОВ «Агентство «Україна»». 2017. С. 9–23.

72. Кен Вілбер. Трамп і епоха пост правди. Пер. М. Климчука. Львів : Terra Incognita. 2019. 136 с.

73. Шевченко, А. І., Панок, В. Г., Шевцов, А. Г. та ін. Розробка віртуального психологічного асистента зі штучним інтелектом у сфері охорони здоров'я. Клінічна та профілактична медицина DOI: <https://doi.org/10.31612/2616-4868.8.2024.02>.

74. Panok, V., Shevchenko, A., Nazar, M. & ath. Methodological principles of educational and psychological chatbot development. Information Technologies and Learning Tools. DOI: <https://doi.org/10.33407/itlt.v10i2.5872>.

75. Татенко В. О. Колективна інтуїція у прогнозуванні соціальних явищ : монографія. НАПН України, Інститут соціальної і політичної психології. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2023. 100 с.

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНОГО КОМФОРТУ ДИТИНИ

2.1. Принципи інформаційного комфорту дитини

Останнім часом вивченню поняття «інформаційний комфорт» приділяється значна увага з боку як закордонних, так і вітчизняних науковців щодо його соціокультурних проблем в умовах інтенсивного розвитку інформаційного суспільства, стрімких процесів глобалізації, суперечливого характеру інформаційного середовища в умовах турбулентності [1]. Вкрай важливо, щоб діти в умовах інформаційного перенасичення почувалися спокійними й захищеними. Саме тому дослідження поняття «інформаційний комфорт дитини» виступає однією з ключових умов її гармонійного розвитку в умовах сьогодення.

Слово «комфорт» походить від французького confort, що означає «допомога» та латинського confortare – «зміцнювати», «удосконалювати» [2]. Згодом воно набуло сучасного значення – зручність, сприятливі умови для життя чи діяльності. У науковій літературі поняття «комфорт» визначається як сукупність умов, що забезпечують людині стан задоволення, зручності, безпеки, стабільності та гармонії з навколишнім середовищем [3]. Для дитини комфорт означає створення найбільш сприятливих умов, що забезпечують її повноцінний розвиток і задовольняють основні потреби – фізичні, емоційні, соціальні та пізнавальні. Це стан, коли дитина відчувається у безпеці, впевнено, спокійно і вільно у спілкуванні з дорослими, однолітками та навколишнім світом. Складовими поняття комфорт є фізичний, соціальний, економічний, психологічний, інформаційний, естетичний тощо.

Комфорт є важливою складовою якості життя. Синонімом комфорту у ширшому аспекті є поняття «благополуччя», яке згідно з тлумачним словником визначається як «життя в достатку й

спокої; добробут, щастя» [2]. Це стан духовної гармонії, спокою та щастя, зумовлений високим рівнем морального розвитку людини [4]. Благополуччя особистості складається з низки взаємопов'язаних складових [1, 5], серед яких головними відзначені такі (рис. 2.1).

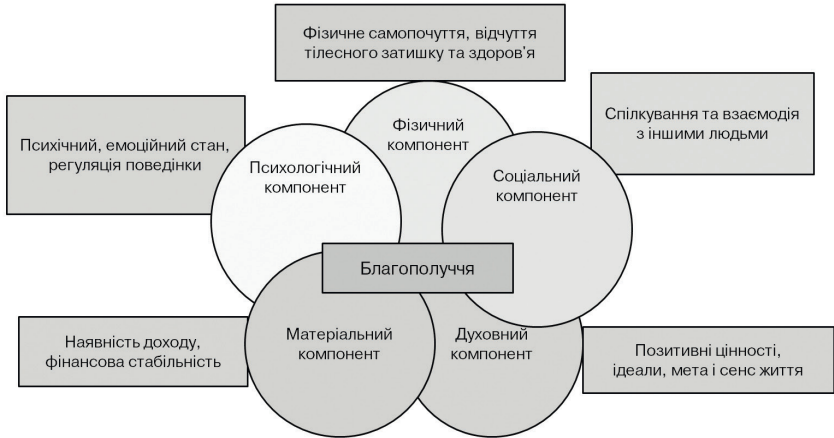

Рис. 2.1. Мультимодальна модель благополуччя

Фізичний компонент – добре фізичне самопочуття, відчуття тілесного затишку та здоров'я, що забезпечує енергію для повсякденного життя, полегшує адаптацію до навколишнього середовища, допомагає виживати в екстремальних ситуаціях, задовольняє фізичний тонус індивіда, тобто – природний стан організму, що характеризується його повною врівноваженістю з біосферою та відсутністю будь-яких виражених хворобливих змін.

Соціальний компонент – це задоволеність особистості своїм соціальним статусом, міжособистісними зв'язками та актуальним станом суспільства, до якого вона належить. Провідними чинниками, що визначають соціальний добробут, виступають такі: індивідуальні особистісні особливості, прогнозованість життя, впевненість та емоційна врівноваженість, реалізованість у професійній діяльності, задоволеність державою,

соціальна комфортність, сформованість громадянської позиції, ціннісне ставлення до майбутнього тощо.

Матеріальний компонент – задоволеність матеріальною стороною свого існування (житло, харчування, відпочинок), повнотою своєї забезпеченості, стабільністю матеріального достатку.

Психологічний компонент. Психологічний добробут (душевний комфорт) – злагодженість психічних процесів та функцій, відчуття цілісності, внутрішньої рівноваги. Психологічне благополуччя залежить від системи мислення людини, ставлення до навколишнього світу та орієнтації у цьому світі. Також воно залежить від уміння визначити своє становище у навколишньому середовищі, свої стосунки до людей, речей, знань та іншого і досягається вмінням жити у злагоді з собою, з рідними, друзями та іншими людьми, здатністю прогнозувати різні ситуації та розробляти моделі своєї поведінки з урахуванням необхідності, можливості та бажання.

Духовний компонент – відчуття причетності до духовної культури суспільства, усвідомлення можливості долучатися до багатств духовної культури (вгамовувати духовний голод); усвідомлення та переживання сенсу свого життя; наявність віри – у Бога чи в себе, у долю (визначеність) чи щасливу удачу на своєму життєвому шляху, в успіх власної справи; можливість вільно виявляти прихильність до своєї віри тощо.

Як видно, обидва поняття мають схожий контент, але в інформаційній площині поняття «благополуччя» більше асоціюється з інформаційним здоров'ям – частини загального стану психічного, фізичного та соціального благополуччя, яка формується і залежить від інформації. А інформаційний комфорт розглядається як комплекс умов для інтелектуальних комунікацій, самореалізації особистості, доступу кожного члена соціуму до інформаційних ресурсів суспільства; створення нормальних умов життєдіяльності людини [1]. У більш вузькому трактуванні – це стан особистості в момент інформаційного обміну, що

дозволяє здійснювати його найефективнішим для особистісного розвитку образом.

Інформаційний комфорт дитини – це стан, при якому дитина отримує інформацію (через ЗМІ, інтернет, школу, соціум) у доступній, безпечній та відповідній її віку формі, без стресу, перевантаження чи шкідливого впливу, яка сприяє її розвитку, формує критичне мислення та почуття безпеки. Інформаційна комфортність означає не лише технічну зручність, а й усвідомлення дитиною своєї відповідальності перед іншими учасниками інформаційного простору – однокласниками, учителями, батьками, суспільством. На рис. 2.2 зображені компоненти інформаційного комфорту. Розглянемо кожен із них детальніше.

Рис. 2.2. Компоненти інформаційного комфорту [1]

Інформаційна культура. Інформаційна культура є однією з важливих складових загальної культури людини, без якої повноцінна взаємодія у сучасному інформаційному суспільстві є неможливою [6, 7]. Це сукупність інформаційного світогляду та системи знань і вмінь, що забезпечують цілеспрямовану самостійну діяльність з оптимального задоволення індивідуальних інформаційних потреб з використанням як традиційних, так і нових інформаційних технологій [8]. Формування інформаційної культури особистості є складним виховним і гносеологічним процесом [9]. Інформаційна культура особистості – це не статична, а динамічна система, що розвивається в часі та формується впродовж усього життя [10]. Рівень інформаційної культури особистості виявляється насамперед через її інформаційну поведінку, яка відображає здатність не лише споживати інформацію, але й активно її створювати та поширювати. У цьому процесі особистість виступає одночасно користувачем

і джерелом знань та інформації. Інформаційна поведінка відображає не лише активність людини в інформаційному середовищі, а й рівень доступності та комфортності використання інформаційних ресурсів для особистості та інформаційного середовища загалом. Інформаційна комфортність передбачає виконання особистістю своїх зобов'язань перед іншими суб'єктами інформаційної взаємодії, що вимагає сформованості базових основ інформаційної культури особистості, серед яких виділяють такі [1]:

- глобальність інформаційних взаємодій (розуміння, що інформація поширюється у світовому масштабі, і будь-які дії в інформаційному середовищі можуть мати наслідки за межами особистого кола спілкування);
- домінанти розповсюдження нових інформаційних технологій (здатність адаптуватися до цифрового світу та користуватися ним без шкоди для себе);
- інтегрованість всіх факторів інформаційної взаємодії в інформаційне середовище сучасного інформаційного світу (навчання, дозвілля, спілкування, творчість);
- детермінованість цілей, засобів, форм та змісту інформаційної взаємодії цілями розвитку людини, суспільства та держави (інформація повинна сприяти розвитку особистості, освітнім досягненням, взаєморозумінню в суспільстві);
- обумовленість способів інформаційної взаємодії системними цінностями інформаційного світу, цінностями будь-якого конкретного соціуму та суспільства в цілому, нормами, правилами, традиціями, етикетом суспільства та законами держави, що склалися (дотримання морально-етичних норм, авторських прав, конфіденційності).

Інформаційна культура дитини в дошкільному та шкільному віці є ключовим елементом загальної культури особистості. У сучасному світі надзвичайно важливо навчити дітей не лише споживати інформацію, а й усвідомлено, критично й компетентно її сприймати. Це необхідно для формування стійкої соціальної позиції, розвитку відповідального ставлення до

інформаційного простору та вибудовування правильних життєвих орієнтирів. Школа виконує важливу місію у формуванні інформаційної культури, виховуючи інформаційно грамотну особистість, яка володіє позитивними цінностями, стійкими пізнавальними інтересами та здатністю до самостійного мислення. Така дитина повинна бути готовою формувати власні висновки, аргументувати свою думку та ефективно використовувати сучасні інтерактивні засоби і технології для отримання та передачі знань. Інформаційна культура закладає фундамент успішної життєздатності індивіда, його самовираження та інтелектуального розвитку, реалізації власного потенціалу, а також дозволяє вільно орієнтуватися в інформаційному просторі, брати участь у його формуванні та сприяти інформаційній взаємодії.

Інформаційна компетентність створює базові умови комфортності при роботі з інформацією. Існують два підходи до її розуміння: технологічний і психологічний.

Технологічний підхід розглядає інформаційну компетентність як здатність ефективно користуватися комп'ютерною технікою та цифровими інструментами в процесі обробки, збереження, передавання й пошуку інформації.

Психологічний підхід наголошує на тому, що інформаційна компетентність є особистісною характеристикою, яка забезпечує здатність людини здійснювати операції з інформацією за допомогою інформаційних технологій, ураховуючи когнітивні, емоційні та мотиваційні аспекти. Таким чином, інформаційна компетентність охоплює як технічні вміння, так і внутрішню готовність особистості до активної, безпечної та усвідомленої участі в інформаційному середовищі. Л. Семко серед багатьох підходів до визначення компетентності виділяє наступне: «інформаційна компетентність – це сформованість інтегрованої особистості, що відображає здатність визначати інформаційні потреби, здійснювати пошук інформації, ефективно оперувати інформацією в усіх її формах і проявах, оперувати комп'ютерною технікою та телекомунікаційними технологіями

і використовувати останні в навчанні, роботі та повсякденному житті» [11].

Інформаційна компетентність є складною компонентою особистості, зокрема дитини, що формується не тільки у процесі навчання в освітніх закладах, а й у повсякденному житті. Інформаційна компетентність дитини та інформаційна грамотність, що лежить в її основі, набувається і застосовується протягом усього освітнього процесу, на різних предметах і в різних формах навчальної та розвивальної діяльності [12]. Причому інформаційні навички набуваються як усвідомлено, так і несвідомо. Усвідомлено – у формальному середовищі (гуртки, заклади освіти тощо), неусвідомлено – в неформальному контексті (під час комп'ютерних ігор, перегляду навчальних відеороликів, участі у пізнавальних форумах тощо). Отже, інформаційна компетентність – характеристика, яка постійно змінюється та вдосконалюється протягом усього життя. Для підвищення її рівня дитина має вчитися систематизувати інформацію, відокремлювати головне від другорядного, розпізнавати дійсно важливе для себе, орієнтуватися у великих потоках інформації, критично мислити та перевіряти достовірність джерел. Однак основною умовою комфортного стану є вміння правильно розподіляти свої тимчасові ресурси у використанні різного роду інформації та уникати інформаційного перевантаження. Це запорука психологічного комфорту, цифрової безпеки та успішного розвитку в сучасному інформаційному суспільстві. Інакше дитина просто «потоне» у потоці інформаційного «сміття», спаму чи стане жертвою інформаційного стресу.

Інформаційна свобода. Загалом, поняття свободи людини досить складне і багатогранне, тому що вона відчуває на собі вплив багатьох факторів. У своєму природному стані людина постає як вільна істота, що з самого початку наділена свободою дій, поведінки та вибору. Проте, як соціальна істота, вона змушена спілкуватися з іншими людьми, з навколишнім світом, які звужують сферу її особистої свободи. Саме ця взаємодія, з одного боку, збагачує особистість, а з іншого – обмежує її

індивідуальну свободу, оскільки вимагає врахування інтересів, норм і правил спільного життя. Разом із цим існує певний кордон особистісного комфорту, який не можна порушувати, оскільки тоді людина опиниться в середовищі, надто вузькому навіть для мінімального розвитку своїх природних здібностей. Таким чином, людська свобода – це здатність особистості в межах фізичних і соціальних явищ, що його оточують своїми діями впливати на об'єкти матеріального та ідеального світу.

Свобода неможлива без інформації, бо вони знаходяться у певному діалектичному взаємозв'язку, який проявляється в наступному [13]:

- інформація – це необхідна умова свободи;
- інформаційна свобода властива людині з моменту її народження;
- лише сама людина, коли вступає у договірні відносини з іншими людьми, має можливість обмежити добровільно свою інформаційну свободу, позбавивши себе частини властивих їй від народження можливостей;
- держава, отримавши частку свободи людини, надає людині гарантованість певної міри свободи;
- інформаційна свобода може бути скасована зовсім, як і може бути скасована свобода людини. Людина, яка не має свободи, вже не людина, вона буде тільки природним явищем, безликою істотою;
- інформаційна свобода входить до сфери мінімальної свободи.

Водночас інформаційна свобода не зводиться лише до можливості людини отримувати інформацію. Щоб повноцінно реалізувати це право, людина також бере участь в обміні інформацією з іншими, створює власний інформаційний контент і долучається до формування інформаційного простору [13].

У предметному і конкретному значенні інформаційна свобода особистості – це можливість кожної людини отримувати необхідну для її особистого, культурного, професійного та соціального буття інформацію [14]. Інформаційна свобода

особистості не повинна створювати загрозу інформаційній свободі інших суб'єктів інформаційної взаємодії, інформаційним правам суспільства та держави. Це означає, що вона є розумним компромісом між особистими, соціально-груповими, соціальними та державними інтересами. Право на інформаційну свободу має бути таким самим обов'язковим, як інші права людини. Цей принцип має стати культурною традицією суспільства. Ще більше, цей принцип має стати обов'язковою нормою відносин кожної людини з охоронними структурами держави, законами, і вона має бути явно показана в Основному Законі держави – Конституції [1].

У сучасному інформаційному суспільстві діти все раніше долучаються до цифрового простору та стають активними учасниками інформаційних процесів. У цьому контексті поняття інформаційної свободи дитини набуває особливого значення як складова прав людини та основа демократичного розвитку суспільства. Інформаційна свобода дитини – це важлива складова її загальної свободи, яка забезпечує можливість доступу до знань, самовираження та розвитку в інформаційному середовищі. Відповідно до ст. 9 Закону України «Про охорону дитинства»: «Кожна дитина має право на вільне висловлювання особистої думки, формування власних поглядів, розвиток власної громадської активності, отримання інформації, що відповідає його віку. Це право включає свободу шукати, отримувати, використати, поширювати та зберігати інформацію в усній, письмовій або іншій формі, за допомогою витворів мистецтва, літератури, засобів масової інформації, засобів зв'язку (комп'ютерній, телефонній мережі й тому подібне) або інших засобів по вибору дитини. Дитині забезпечується доступ до інформації та матеріалів з різних національних та міжнародних джерел, особливо тих, які сприяють здоровому фізичному і психічному розвитку, соціальному, духовному і моральному добробуту» [15]. Таким чином, для реалізації вказаних можливостей, одним з основних прав, яке необхідно дитині – є право на доступ до мережі Інтернет. Водночас реалізація вищезазначеного права вимагає

забезпечення низки прав дитини, таких як: право на приватне життя і захист персональних даних, право на безпечне користування інформаційними ресурсами, право на повагу до честі та гідності дитини, право звернутися за захистом тощо [16].

Інформаційна свобода є необхідною умовою гармонійного розвитку дитини, адже без вільного доступу до інформації, можливості пізнавати, запитувати, аналізувати й висловлювати думку, неможливе формування критичного мислення, соціальної активності та відповідальності. Саме в дитинстві закладаються основи інформаційної культури, критичного мислення, здатності до усвідомленого вибору та інформаційної безпеки. Однак інформаційна свобода дитини – це не лише право, а й відповідальність дорослих (батьків, педагогів), державних органів за створення безпечного, доступного й етичного інформаційного простору. Світ інформаційних технологій дає безмежні можливості навчання і спілкування, водночас створює по-справжньому тривожні проблеми, пов'язані з недотриманням прав дітей в інформаційному середовищі. Дитина, зважаючи на свою фізичну і розумову незрілість, потребує спеціальної охорони і турботи, включаючи належний правовий захист. Тому на практиці інформаційна свобода дитини повинна реалізовуватись з урахуванням вікових особливостей, рівня розвитку та психоемоційного стану.

Таким чином, інформаційна свобода дитини є динамічним компромісом між правом дитини на вільний розвиток та обов'язком суспільства, держави забезпечити її захист і добробут. Створення такого балансу сприяє формуванню комфортного та безпечного інформаційного середовища, яке максимально сприяє розвитку особистості дитини в умовах сучасного інформаційного суспільства.

Інформаційна безпека – у цьому контексті мається на увазі насамперед «комфортний» стан в інформаційному середовищі, важливими факторами якого є [1]:

- доступність інформації;
- актуальність та авторитетність джерела інформації;

- помірність обсягу (кванту) інформації;
- адекватність тимчасового регламенту надходження інформації;
- відповідність інформації соціальним імперативам;
- перешкоди (фізичний, синтаксичний шум);
- адекватність засобів обміну;
- рівень технічних засобів обміну;
- керованість обміну тощо.

У досягненні інформаційного комфорту особистості важливими є три головні аспекти інформаційної безпеки [17, 18]. По-перше, необхідним є задоволення інформаційних потреб суб'єктів, включених в інформаційне середовище. Без доступу до необхідної інформації не може бути забезпечена інформаційна безпека. Інформаційні потреби різних суб'єктів (дорослих, дітей, підлітків) не однакові, проте відсутність необхідної інформації може призвести до негативних наслідків. По-друге, інформація має бути відносно повною, достовірною та актуальною не лише на момент її створення, а й протягом усього циклу її використання. Порушення цих характеристик у процесі використання інформації може призвести до неправильних рішень або взагалі до неможливості прийняття рішень, а також порушення статусу конфіденційності може знецінити інформацію. Тому інформація має бути захищена від впливів, що порушують її статус. По-третє, небезпечним для інформаційної безпеки є не тільки відсутність необхідної інформації, а й наявність шкідливої, небезпечної для суб'єкта інформації. Це потребує захисту суб'єктів інформаційних відносин від негативного інформаційного впливу.

Особливо вразливою до негативного інформаційного впливу є найменш захищена категорія суспільства – діти. Психіка дитини є достатньо вразливою до інформаційних впливів. Оскільки дитяча психіка характеризується несформованістю головних психічних структур і функцій, що забезпечують адекватну переробку інформації і захист особистості психологічного спрямування [19]. У цьому контексті дитина, як активний

учасник суспільних відносин в інформаційній сфері, є найбільш незахищеною через особливості вікового онтогенезу та підвищену інформаційну вразливість. Саме тому вона потребує створення умов для забезпечення інформаційного комфорту. Такий комфорт передбачає доступ до безпечної, достовірної та відповідної віку інформації, захист від негативного інформаційного впливу, формування навичок критичного мислення, а також розумне обмеження часу перебування в інформаційному середовищі. Надмірне й неконтрольоване споживання інформації може негативно впливати на психоемоційний стан дитини, її концентрацію, сон та соціалізацію. Тому встановлення часових меж користування цифровими пристроями є важливою умовою забезпечення її інформаційного комфорту та гармонійного розвитку.

Спираючись на соціальні контексти розвитку, внутрішню позицію дитини та її ставлення до світу, інформаційна безпека дитини повинна враховувати два аспекти: захист від негативного впливу інформаційного середовища й розвиток умов, що забезпечують позитивну соціалізацію та індивідуалізацію [6]. Тобто, інформаційна безпека дитини – це захищеність від негативного впливу інформаційного середовища на здоров'я, психічний, духовний, моральний розвиток; створення умов для позитивної соціалізації особистості, оптимального особистісного розвитку, збереження соматичного, психічного та психологічного здоров'я і благополуччя, формування позитивного світосприйняття [20]. Таку захищеність дитині повинні забезпечити в першу чергу держава, а також сім'я і заклади дошкільної та шкільної освіти, як найважливіші інститути соціалізації. Інформаційна безпека дитини є запорукою її психологічного здоров'я та нормального розвитку у майбутньому.

Когнітивні технології є важливим фактором забезпечення інформаційного комфорту людини, що впливає на її життєдіяльність у різних середовищах існування, зокрема інформаційної. Згідно з тлумаченням М. Онопрієнко, когнітивні технології – «це сукупність методів, алгоритмів і програм, що моделюють

пізнавальні здібності людського мозку для вирішення конкретних прикладних завдань – розпізнавання образів (мови, сигналів, зображень, сцен тощо), виявлення та ідентифікації закономірностей в масивах даних, вирішення завдань комп'ютерного проектування складних систем, систем підтримки ухвалення рішень в умовах нечітких вхідних даних і взаємозв'язків» [21].

Когнітивні технології спираються на психологію, дані про процеси обробки інформації, пізнання, комунікації, застосовуються досягнення нейронауки, математичне моделювання окремих елементів свідомості, теорії самоорганізації та саморегуляції, інформаційні технології та низку інших наукових напрямів. Ці технології за допомогою комп'ютерних систем та пристроїв, а також інших технічних систем розвиваються з метою розуміння імплементації імітації або покращення людських когнітивних функцій, таких як сприймання, мовлення, мислення, пам'ять, прийняття рішень тощо [22].

Сфера застосування когнітивних технологій постійно розширюється, і одним із ключових напрямів є освіта. Це зумовлено новими вимогами не лише до обсягу знань, їх структури та способів передачі, а й до формування особистості. Сучасна освіта має формувати в особистості вміння осмислювати, систематизувати інформацію, трансформувати у знання та створювати нові інтелектуальні продукти. У цьому контексті особливої актуальності набуває використання когнітивних технологій, які здатні ефективно підтримувати цей процес. Як зазначає О. Рубанець, різноманітність когнітивних процесів, залучених в освітню діяльність, зумовлює необхідність використання широкого спектра когнітивних технологій, спрямованих на:

- здійснення навчання;
- покращення ментальних процесів, що забезпечують опанування нового матеріалу;
- формування когнітивного досвіду особистості;
- розвиток особистості та її самовдосконалення;

- формування когнітивних механізмів контролю інтелектуальної діяльності;
- когнітивних взаємодій в інтерактивних і комунікативних процесах;
- когнітивних технологій сумісної пізнавальної та іншої (прийняття рішень) проектної діяльності [23].

Отже, когнітивні технології – це новітні технології підвищення рівня людських пізнавальних (когнітивних) здібностей. Когнітивні технології, адаптовані до вікових потреб і психофізіологічних особливостей дітей, не лише розширюють можливості дитини у сфері навчання та пізнання, а й забезпечують середовище, у якому вона почувається впевнено, безпечно і мотивовано до подальшого розвитку. Забезпечення доступу до таких технологій у навчальному процесі, родинному вихованні та соціальній взаємодії є важливою для забезпечення інформаційного комфорту дітей.

Віртуальна реальність. У процесі інформатизації соціуму відбувається глобальний процес розмивання кордонів між реальним і віртуальним, де особливе місце займає мережа Інтернет. Специфіка віртуальності полягає в тому, що вона стає гіперреальністю, новим життєвим простором людини, що заміщає або доповнює собою простір соціальної реальності. Теоретично віртуальна реальність значною мірою сприяє підвищенню рівня інформаційного комфорту. Сучасна людина, бере участь у мережевих комунікаціях, має можливість стати творцем як нового тексту, так і активно розвивати власну особистість з використанням можливостей нового простору життєдіяльності.

Особливо корисним є впровадження інноваційних технологій віртуальної реальності в освітньому середовищі, що забезпечує доступ до інтерактивного контенту, полегшує засвоєння знань, сприяє формуванню пізнавальної мотивації, а також стимулює розвиток мозкової активності [24, 25]. Віртуальна реальність відкриває перед дитиною широкі можливості для навчання, самовираження, творчості та комунікації [26]. Проте

надмірне захоплення віртуальною реальністю дітей і підлітків може мати негативні наслідки: втрату контакту з реальним світом, соціальну ізоляцію, порушення емоційної сфери, а також розвиток залежності. Тому надзвичайно важливо створювати умови безпечного, обмеженого у часі та змістовно контролюваного використання віртуального простору.

Сучасні діти – це покоління нової цифрової епохи, яке суттєво відрізняється від попередніх. У їх повсякденному житті спостерігаються суттєві зміни, що характеризуються незалежністю від обмежень. Вони зростають у середовищі безперервного інформаційного потоку, що формує нові способи мислення, поведінки та комунікації. В таких умовах важливо не лише усвідомити трансформацію способу життя та звичок дітей, що зростають у новій електронній культурі, а й створити передумови для формування інформаційного комфорту. Це передбачає розвиток критичного мислення, інформаційної грамотності, здатності до самостійного пошуку, фільтрації та використання необхідної інформації. Опанування таких навичок сприяє особистісному зростанню дитини, підвищує психологічну безпеку та успішність у навчанні. Водночас необхідно формувати у дитини здатність критичного ставлення до інформаційного контенту. Протидіяти створенню чи розповсюдженню інформації, а отже й інформаційним впливам, вкрай складно, тому дитина повинна мати можливість не лише задовольняти свої інформаційні потреби, але й розпізнавати інформаційні загрози, володіти базовими знаннями та технологіями самозахисту в цифровому просторі.

Таким чином, в умовах глобалізації та турбулентних явищ у всіх сферах суспільного розвитку інформаційний комфорт дитини стає необхідною умовою її культурно-духовного та інтелектуального зростання, успішної соціалізації та психічної адаптації у нестабільному й інформаційно перенасиченому світі.

2.2. Інформаційна соціалізація в системі інформаційного комфорту дитини

Сучасний дискурс дитинства виступає як криза, більше того як «зникнення дитинства» вже з 90-х рр. минулого століття [27]. Дискурс кризи відображений у явищах соціальної стратифікації дитинства, що змушує говорити про різні світи дитинства залежно від фінансово-економічних умов життя сім'ї, в якій виховується дитина, – дитинство більшості та дитинство меншості. Не менш яскравим свідченням кризи дитинства є все більша поширеність цінності та культури споживання серед дітей і підлітків, міжпоколінний ціннісний конфлікт і ризики втрати спадкоємності поколінь та культурної депривації, інформаційна соціалізація, зникнення сюжетно-рольової гри з життя дитини, стрес і тривожність, зумовлені тестуванням і оцінюванням шкільних досягнень, вибудовуванням рейтингів успішності, що визначають місце дитини в спільноті однолітків. Іншим проявом кризи є надмірна стурбованість суспільства щодо безпеки дітей, що, наприклад, знаходить відображення в неправомірному вилученні дитини з сім'ї, розпливчастості та невизначеності поняття «сімейне насильство» і «жорстоке поводження з дитиною» при фактичному збереженні високого ризику зловживань і насильства щодо неповнолітніх [27].

Нова соціокультурна ситуація дитинства характеризується принциповою трансформацією ставлення суспільства до дитинства та дитини. Пройшовши історичні етапи ігнорування і знецінення дитинства, дорослоцентричного ставлення до дитинства як до «прелюдії» і підготовки до дорослого життя і, нарешті, визнання самоцінності дитинства, суспільство прийшло до парадоксального знецінення дорослості та дорослішання як мети онтогенетичного розвитку [28]. Перехід від постфігуративної до кофігуративної та префігуративної культури означає зміну традиційного каналу передачі соціокультурного досвіду (від дорослих – до дітей) на абсолютно протилежний – дорослі починають вчитися у дітей [29]. Дорослість перестає

бути цінністю – дитячі психологічні характеристики, образи, форми поведінки та творчості (ігровізація, безпосередність, емоційність, «дитячість» у творчості тощо) все більше проникають у світ дорослих і набувають особливої цінності. За цінним зауваженням Н. Постмана, автора книги «Зникнення дитинства», свідченням поступового зникнення самої категорії дитинства з сучасної суспільної свідомості є потік досліджень, присвячених дитинству, оскільки черга історика в аналізі події настає тоді, коли приходить час його ховати, і його завдання – робити розтин, а не описувати актуальне явище в його розвитку [27].

Кризу дитинства Н. Постман пов'язує з інформаційним середовищем, що породжує нову графічну візуальну культуру, в якій «одиницею» інформації стає не слово, а візуальний знак, що виводить на передній план репрезентативну фрагментарну інформацію, звернену не до інтелекту, а до емоцій і здатності до розпізнавання інформації. Зміна характеру інформаційного середовища призводить до розпаду сформованої соціальної структури дитинства і принципової зміни соціальної ситуації розвитку дитини. Причини цього у втраті необхідності навчання, оскільки візуальна культура не висуває серйозних вимог до інтелекту людини, інформація є загальнодоступною, транскордонною, дорослий перестає бути джерелом інформації, що замінюється іншими медіаторами, що пов'язують дитину з новою культурою. Такими посередниками стають ЗМІ, нові інформаційно-комунікаційні технології, соціальні мережі, орієнтовані на однорідність і досить низький рівень вимог до рівня зрілості аудиторії, оскільки критерієм їх ефективності стає все більший обсяг охоплення та залучення населення до споживання інформаційної продукції з метою впливу на свідомість широких верств населення. Загальнодоступність інформації призводить до згасання дитячої цікавості та допитливості, не залишаючи місця пошуку та відкриттям. Тенденція інфантилізації знаходить відображення в уявленні про новий тричастинний віковий поділ людського життя: дитинство змінює напівдорослий-напівдитячий

вік («доросла дитина»), що переходить у глибоку старість з переважанням регресивних процесів [27].

З позиції культурно-історичного діяльнісного підходу криза дитинства розглядається як розрив між світом дорослих і світом дітей, криза подійності дитячо-дорослого життя і посередництва, і, через це, як втрата дітьми сенсу діяльності та співпраці. Криза соціоісторичної форми дитинства, яку ми сьогодні бачимо, є результатом розпаду колишньої єдності освоєння культури та дорослішання. Якщо раніше дорослішання виступало як освоєння культури, а освоєння культури як дорослішання, то народження інформаційного суспільства призвело до втрати колишніх моделей дорослішання. Освіта, як засвоєння культури, виявилася відчуженою від процесу дорослішання. Позиціювання ЗМІ та інноваційних ІКТ, як найважливішого інституту соціалізації нового покоління, призводить до заміщення сформованих форм соціалізації інформаційною соціалізацією. «Розривання» комунікації та агресивність ЗМІ у нав'язуванні ідеалів, виборів, рішень і способів дій дитячої та підліткової аудиторії створює низький рівень психологічної безпеки, втрату соціально-критичного мислення, заздалегідь визначену ідентичність. Розширення інформаційного простору та зростання ролі засобів масової інформації та масової комунікації, що відкривають нові ресурси для розвитку та освіти дітей і підлітків на основі побудови індивідуальної траєкторії розвитку, одночасно створюють ризик вибору асоціальних моделей наслідування, особливо в підлітковому та юнацькому віці [30].

Соціальна аномія та культурна депривація створюють різномірне інформаційне середовище, що породжує ризики пропаганди культури насильства, жорстокості, екстремізму, суїцидальної поведінки, залучення дітей та підлітків до вживання психоактивних речовин, формування інтернет-залежності та ігрової комп'ютерної залежності. Ризики інформаційної соціалізації знаходять вираження в агресивно-примусовому нав'язуванні ідеалів, цінностей, рішень і способів дій дитячої та підліткової аудиторії, низькому рівні психологічної безпеки спілкування в

Мережі, широкому поширенню кібербулінгу [31]. Виникає нова психологічна реальність, в якій відбувається зникнення меж між реальним і віртуальним світом. Деформація картини світу призводить до втрати відчуття «незворотності життя», ілюзії «хибної інваріантності та безмежної оборотності» як здатності в будь-якій ситуації збитку, втрати можливості повернутися до вихідної точки – початку дії та «переграти» життєвий сценарій заново і без втрат за аналогією з комп'ютерними іграми. Віртуалізація реальності починає відлік епохи «постправди», в якій відбувається змішання істини та брехні, добра і зла, справедливості та беззаконня. «Фейки», як заміна реальності, стають більшою реальністю, ніж сама реальність. Відхід дітей і підлітків від реального спілкування у віртуальний простір і збіднення його змісту призводять до ізоляції, труднощам спілкування та співпраці, проблемам особистісного розвитку, включаючи ризики алекситимії, зниження соціального та емоційного інтелекту, низького рівня емпатії, емоційно-особистісного егоцентризму, порушень морального розвитку. Життя у віртуальному світі заохочує прагнення дітей і підлітків до швидкого і легкого успіху, мірою якого стає розширення кола «друзів» і підписників у соціальних мережах, кількість отриманих «лайків». Потреба в соціальному визнанні реалізується через помилкову самопрезентацію, посилення демонстративної поведінки та нарцисичних рис особистості. Відчуження від реальних соціальних практик і кооперації загрожує втратою і звуженням життєвої перспективи, незадовільним рівнем розвитку саморегуляції й самоорганізації, зниженням особистісного потенціалу підлітків [32].

В умовах виникнення нової форми інформаційної соціалізації молодого покоління, пов'язаної з серйозними ризиками, суспільство зацікавлене у створенні надійної системи управління ризиками та превенції всіх видів девіантної поведінки та порушень розвитку дітей та підлітків. Ключовим завданням державної політики у сфері дитинства є забезпечення інформаційної безпеки дитинства та створення освітнього інформаційного середовища розвитку на основі широкого діапазону

інформаційних та освітніх ресурсів і можливостей в умовах цифрового дитинства та інформаційної соціалізації [33, 34].

Для розробки Концепції інформаційної безпеки дітей та підлітків необхідно задовольнити два аспекти – аспект захисту від шкідливого впливу інформаційного середовища та аспект створення умов позитивного розвитку на основі конструювання інформаційного середовища, що забезпечує позитивну соціалізацію та індивідуалізацію дитини. Такий підхід знаходить відображення у визначенні інформаційної безпеки дітей, по-перше, як захищеності дитини від негативного впливу інформаційної продукції на здоров'я та психічний, духовний, моральний розвиток, і, по-друге, як створення умов інформаційного середовища для позитивної соціалізації та індивідуалізації дитини, її оптимального соціального, особистісного, пізнавального та фізичного розвитку, збереження соматичного, психічного здоров'я та психологічного благополуччя, формування позитивного світосприйняття [19].

Вплив інформаційної продукції поширюється фактично на всі аспекти особистісного та пізнавального розвитку дитини. Найбільш значущими векторами такого впливу стають: 1) розвиток світосприйняття, ціннісної картини світу та психологічного благополуччя дитини на основі альтернативи формування базової довіри до світу, впевненості в його розумності та справедливості, або установок ворожості та недовіри до світу, абсолютизації випадковості, непередбачуваності та несправедливості світу; 2) формування соціальної та особистісної ідентичності, яка в умовах інформаційної соціалізації виступає у формі експериментування з віртуальною ідентичністю. Віртуальна ідентичність дозволяє підлітку реалізувати ряд значущих функцій – функцію управління ідентичністю і самопрезентації, в ході вибудовування і випробування «Я» для інших; функцію містифікації та міфотворчості, що дозволяє впливати на оточення асоціальними способами; функцію самопізнання і дослідження своїх можливостей і, нарешті, компенсаторну функцію за допомогою задоволення потреб і бажань, які не

можуть бути задоволені в реальному житті – агресивних тенденцій, прагнення до влади, легкого соціального визнання [35].

Важливим заходом забезпечення інформаційної безпеки дітей та підлітків є вимога вікової класифікації (маркування) інформаційної продукції. Необхідність вікової класифікації обумовлена тим, що характер впливу інформаційної продукції на дітей та підлітків визначається її розумінням та емоційним переживанням, тобто тим, як дитина сприймає, інтерпретує, оцінює та осмислює її зміст, інакше кажучи, її віковими психологічними особливостями. Звідси випливає необхідність вікової класифікації інформаційної продукції й виникає перспектива цілеспрямованого конструювання контенту, який дозволить створити розвиваюче дружнє щодо дитини інформаційне середовище.

При проведенні вікової класифікації інформаційних продуктів необхідно враховувати тематику, авторський задум, жанр, зміст і художнє оформлення; особливості сприйняття інформації, що міститься в ній, дітьми певної вікової категорії; ймовірність заподіяння інформацією, що міститься в ній, шкоди здоров'ю та (або) розвитку нормотипової дитини певного віку. Останнє передбачає складання психологічного прогнозу, в якому необхідно розрізняти – безпосередній ефект, що проявляється в поведінці, емоційному стані дитини тощо відразу ж після впливу, і відстрочений ефект, який, своєю чергою, може мати короткостроковий і довгостроковий характер. При формулюванні прогнозу повинні бути враховані можливі фактори ризику і захисні фактори, різноманітність яких включає інваріант – вікові психологічні особливості дитини. Прогноз щодо такого складного системного об'єкта, яким є дитина, що розвивається, у різноманітті її зв'язків і відносин, передбачає діапазон можливих варіантів та оцінку ризиків і ресурсів життестійкості, а не передбачення однозначного результату, що є принципово неможливим [36].

При складанні прогнозу психологічного впливу контенту на психічний розвиток і стан дитини та обґрунтування вікового маркування інформаційної продукції необхідно враховувати

особливості соціальної ситуації розвитку дитини в умовах інформаційного суспільства. «Одиницею» соціальної ситуації розвитку є переживання як інтеграція когнітивного та афективного образу відносин дитини зі світом. Відповідно, необхідно враховувати такі значущі вікові психологічні особливості дитини: особливості пізнавальної діяльності та розумового розвитку; ступінь вразливості дитини до впливу шкідливого контенту; психологічне благополуччя; ступінь готовності до наслідування моделей поведінки, що презентуються в ЗМІ та мережі Інтернет.

Ефект психологічного впливу інформаційної продукції значною мірою визначається ступенем її адекватності віковим особливостям пізнавальної сфери дитини та рівнем розвитку її когнітивних здібностей. Найбільш істотною характеристикою мислення дитини у віці 3-7 років є особлива пізнавальна розумова позиція, егоцентризм мислення (абсолютизація власної розумової позиції та нездатність узгодити різні пізнавальні перспективи) (Ж. Піаже). «Наївний реалізм» дитини виступає у формі ототожнення своїх уявлень про світ і самої реальності цього світу, що часто призводить до недостатньої диференціації вигадки та реальності, ризиків змішування міфологічного і раціонального пізнання та освоєння світу [37]. Символічне та наочно-образне мислення дозволяє дитині вийти за межі наочно-дієвого дослідження світу і відкриває можливість оперувати символами, схемами, уявленнями, образами, але разом з тим встановлює пріоритет образності над раціональністю. Хоча в дошкільному віці виникає і розвивається можливість встановлення тимчасової послідовності подій, причинно-наслідкові зв'язки дитині ще не доступні. Дошкільник відчуває труднощі з розумінням метафор. Часто для розуміння значення і сенсу подій дитині потрібна допомога дорослого, що визначає значення співпраці в сприйнятті та пошуку інформації [38].

У молодшому шкільному віці відбувається принципова зміна розумової позиції дитини, що виявляється у трьох аспектах – як децентрація (здатність координувати різні точки зору на предмет), як опосередкованість пізнавальних функцій системою

соціальних засобів і понять; як формування метакогніцій – здатності керувати своїми пізнавальними функціями [39]. У цьому віці виникають і поглиблюються пізнавальні інтереси. Розвиток понятійного мислення та освоєння логічних операцій класифікації, серіації, підведення під поняття, встановлення причинно-наслідкових зв'язків обумовлюють очікування та вимоги дитини до наукової обґрунтованості інформації, виникає диференціація реально існуючого, можливого та неможливого («так не буває»!). Контекстна мова значно розширює можливості сприйняття інформації без опори на візуальні образи. У молодшому підлітковому віці формування гіпотетико-дедуктивного мислення, що дозволяє підлітку висувати гіпотези та здійснювати їх перевірку, створює можливість виходу в простір альтернативних можливостей, розглядати ймовірність їх реалізації з урахуванням множинних факторів і умов реалізації події. Формування основ наукового світогляду в старшому підлітковому віці становить основу критичного мислення і нового рефлексивного ставлення до інформації, що різко знижує ризики впливу негативного контенту. Дивергентне мислення як усвідомлення і прийняття можливості існування різних рішень проблеми, кожне з яких має свої сильні та слабкі сторони, створює основу формування здатності до вирішення завдань в умовах невизначеності та заповнення інформаційного дефіциту.

Ступінь вразливості дитини до впливу шкідливого контенту може бути визначений залежно від рівня її автономії та чутливості до різних життєвих сфер. Вік 3-7 років характеризується високою вразливістю дитини до психологічного впливу через сугестивність, схильність до емоційного зараження, некритичність і слабе осмислення досвіду через недостатню здатність до встановлення причинно-наслідкових зв'язків. Висока значущість зовнішніх оцінок, особливо з боку дорослих, робить дитину об'єктом маніпуляцій з боку недобросовісних виробників інформаційної продукції. Виражена орієнтація на новизну підвищує інтерес дитини до всього незвичайного, нестандартного,

найчастіше небезпечного контенту. Низький рівень довільної регуляції призводить до імпульсивної, «польової» поведінки та робить дитину заручником зовнішніх впливів. Недостатня самостійність, невміння прогнозувати наслідки своїх дій, труднощі планування, контролю та корекції своєї поведінки призводять до того, що дитина виявляється вкрай вразливою щодо провокацій, що ініціюють девіантні форми поведінки. Труднощі диференціації реальності та вигадки, «змішування» гри та дійсності, характерні для дошкільного віку, стають причиною низької інформаційної безпеки дитини.

Навпаки, молодший шкільний вік, завдяки зростанню самостійності та здатності до довільної регуляції поведінки та суджень при збереженні водночас авторитету дорослих, характеризується помірним ступенем вразливості та сугестивності. Разом з тим недостатня критичність мислення і розвинена здатність до емпатії та співпереживання можуть стати джерелом серйозних ризиків впливу негативного контенту. У молодшому підлітковому віці зростання вразливості пов'язане з явищем особистісного егоцентризму (фіксацією внаслідок активного процесу самопізнання на власних почуттях, переживаннях, думках) і прагненням до утвердження дорослості, часто в будь-яких неадекватних формах – у формі протесту, схильністю до запозичення і перенесення неадекватних моделей дорослої поведінки, нав'язуваних ЗМІ та інформаційним середовищем персонажів на себе.

Міф про власну винятковість і невразливість та схильність до ризикованої поведінки, яка часто становить небезпеку для життя і здоров'я, значно збільшують вразливість підлітка, особливо в поєднанні з високою тривожністю, максималізмом і дихотомічним мисленням, що розділяє світ на «біле» і «чорне», добро і зло та не терпить півтонів. Висока вразливість старших підлітків визначається ключовим завданням розвитку цього віку – формуванням ідентичності як ідентифікаційного процесу, що реалізується шляхом «експериментування з ідентичністю», випробування ролей широкого діапазону за ступенем соціальної

бажаності. Психосоціальний мораторій на остаточне прийняття ідентичності в поєднанні з анонімністю, уявною безпекою та необмеженими можливостями експериментування з ідентичністю у віртуальному просторі нерідко призводять до змішування та втрати ідентичності. Як наслідок – до екстремальних вчинків заради самодослідження та виявлення меж Я-можливого.

Ступінь вразливості, обумовлений чутливістю дитини до певних життєвих сфер і чітко співвідноситься зі змістом і характером провідної діяльності кожної вікової стадії. Для дітей 3-7 років характерна висока чутливість до соціальних і міжособистісних відносин, соціальних ролей і норм, що освоюються в ході реалізації сюжетно-рольової гри. Чутливість до всього нового, незвичайного, що виходить за межі повсякденного функціонування, пов'язана з прагненням розширити межі свого світу, пізнати й освоїти світ «дорослих» відносин. У молодшому шкільному віці відзначається висока чутливість дитини до спілкування з однолітками. Зростає значення прийняття однолітками та через це виникає стійка орієнтація на поведінку референтної моделі та думку групи.

Шкільне навчання, побудоване за принципом рейтингового оцінювання, посилює чутливість до досягнень і успіху, соціального визнання. Молодший підлітковий вік як вік народження соціальної самосвідомості визначає чутливість підлітка до визнання дорослими та однолітками його дорослості. Боротьба за автономію і рівні права з дорослими в дитячо-батьківських відносинах і тенденція девальвації значущості сім'ї може призводити до актуалізації захисної стратегії знецінення сім'ї й, як наслідок, підвищує чутливість підлітка до негативних тенденцій функціонування сім'ї як соціального інституту, що переживає кризу у своєму розвитку.

Виникнення інтересу до кохання та сексуальної сторони стосунків між статями створює особливу чутливість до цієї сторони людських стосунків. У старшому підлітковому віці самопізнання та самовизначення збільшують чутливість до внутрішнього світу почуттів і переживань, посилюється чутливість

до прийняття і поваги своєї особистості оточенням. Перший досвід кохання стає критичним у розвитку подією, відправною точкою для формування самовідношення, визнання самоцінності та унікальності своєї особистості. У такому процесі активно застосовуються інформаційні інструменти, де контент соціальних мереж та опосередковане спілкування за допомогою технічних пристроїв робить свій вплив, що має як свої переваги (швидкість комунікації на відстані, зниження невпевненості та хвилювання що більш виразніше проявляється при спілкуванні віч-на-віч), так і недоліки (зокрема пригнічення сміливості щодо особистого спілкування).

Зміна вразливості дитини до впливу інформаційного середовища має складний, нелінійний характер, що визначається значенням соціального контексту, форм спілкування та кооперації для вирішення вікових завдань розвитку.

Торкаючись проблеми психологічного впливу інформаційної продукції на психологічне благополуччя дітей та підлітків, необхідно враховувати ступінь вікової вразливості. Так, у дошкільному віці такий вплив не повинен порушувати психологічного благополуччя, викликати почуття тривоги, стресу, страхів, виключати ризики руйнування базової довіри до світу. У молодшому шкільному віці допустима короточасна зміна настрою в негативну сторону, заснована на емпатії та співпереживанні персонажам, які зазнають шкоди від позбавлення, або на переживаннях типу катарсису. У молодшому підлітковому віці допустимою є навіть відносно тривала зміна емоційного статусу, пов'язана з набуттям нового вікового статусу, освоєнням морального досвіду, що відображає неоднозначність моральної атмосфери суспільства і перебудови життєвої позиції підлітка за умови збереження підлітком позитивного світосприйняття й оптимізму. У старшому підлітковому/юнацькому віці порушення психологічного благополуччя може мати відносно довгостроковий ефект на емоційно-особистісний розвиток, пов'язаний з особистісним зростанням і ціннісним вибором, побудовою

життєвих планів і перспектив, і супроводжується зростанням ситуативної та особистісної тривожності.

Ступінь готовності до наслідування моделей поведінки, як готовності до соціального навчання, значно трансформується при переході від дошкільного до підліткового віку в напрямку зниження готовності дитини до некритичної імітації, ускладнення моделі, зростання вибіркової щодо зразка для наслідування. Для дітей 3-7 років характерна яскраво виражена тенденція до копіювання та наслідування, що виступає механізмом засвоєння нових способів поведінки. Розуміння значення різних способів поведінки приходить у цьому віці через імітацію та відтворення (буквальне або в символічній формі) побачених зразків та їх подальше перенесення у власну життєдіяльність. Висока готовність до соціального навчання шляхом наслідування поведінки визначається привабливістю героїв, а також наслідками їхньої поведінки (винагородою або покаранням) і тим, наскільки поведінка схвалюється або засуджується авторитетними дорослими [40].

Віковою особливістю наслідування є імітація зовнішньої картини поведінки без орієнтації на її внутрішні основи. Навчальна діяльність як провідна діяльність молодшого шкільного віку орієнтує дитину на засвоєння соціальних зразків способів дії в системі наукових понять як відображення сутнісних предметних відносин і взаємозв'язків. Це визначає збереження тенденції до наслідування та відтворення зразків і їх перенесення у власне життя та поведінку. Але на відміну від попереднього віку, зростає вибіковість, критичність та обґрунтованість вибору об'єкта наслідування.

Опанування молодшими школярами системою регулятивних дій – цілепокладання, планування, контролю, оцінювання та корекції в процесі освоєння навчальної діяльності – призводить до того, що наслідування соціальних зразків поведінки стає довільним і усвідомленим, а оцінка привабливості моделей ґрунтується як на власній оцінці, так і на оцінці референтних дорослих і однолітків.

Істотну роль в імітаційній поведінці відіграє врахування мотивів поведінки персонажів, які виступають зразками рольової поведінки. Уміння встановлювати ієрархію мотивів і робити вибір у ситуації конфлікту інтересів, ґрунтуючись на морально-ціннісних уподобаннях, створює передумови протидії особистості маніпулятивним впливам з боку інформаційного середовища вже до кінця молодшого шкільного віку. Разом з тим схильність хлопчиків до агресивної поведінки, як способу самоствердження в гендерній ролі через соціокультурні традиції виховання в сучасному суспільстві в умовах «потопу» інформаційного середовища контентом насильства, визначає високий ризик вибору агресивної поведінки, як такої, що відповідає гендерним особливостям.

У молодшому підлітковому віці завдання утвердження дорослості втілюється у високій і часто некритичній готовності до наслідування рольової поведінки референтних моделей, які визнаються в підлітковій субкультурі зразками дорослості та успіху. У цій ролі виступають відомі представники шоу-бізнесу, актори, спортсмени, співаки, блогери тощо. Не менш привабливими моделями для підлітків є визнані лідери та «зірки» підліткових груп. У разі альтернативної соціалізації та формування негативної ідентичності підлітки орієнтуються на зразки поведінки та стиль життя, прямо протилежні просоціальним, наслідуючи асоціальні та антисоціальні моделі девіантної поведінки.

Вибір моделей поведінки часто визначається думкою групи – референтної або групи приналежності підлітка, а також моральною атмосферою шкільної спільноти та підліткової групи. Схильність до агресивної поведінки підлітка може бути реакцією на фрустрацію потреби в дорослості та обмеженість утвердження себе як дорослого. Врахування моральних і морально-етичних норм підлітком як підстави вибору способу поведінки в проблемній ситуації визначає можливість протистояти негативному психологічному впливу і знизити контекстні ризики інформаційної соціалізації.

Старші підлітки самостійно обирають зразки для ідентифікації та наслідування з урахуванням власної системи цінностей і побудови життєвих планів на основі попереднього професійного та особистісного самовизначення. Вирішення завдання формування життєвої структури – пошук Наставника (Д. Левінсон) – як визнаного авторитету і зразка для ідентифікації визначає, на кого, в якій мірі та в чому саме буде орієнтуватися молода людина, вирішуючи питання «з кого робити життя» [41]. Готовність прийняти відповідальність за наслідки своєї поведінки та врахування моральних і морально-етичних норм як підстави вибору дії в ситуації моральної дилеми складають психологічну основу стійкості особистості до контекстних ризиків, перешкоджаючи «сліпому» несвідомому наслідуванню.

Таким чином, характер психологічного впливу контенту інформаційного продукту буде по-різному сприйнятий, осмислений і пережитий дітьми та підлітками залежно від їх вікових психологічних особливостей.

Істотною характеристикою кризи дитинства є ризики, пов'язані з інформаційною соціалізацією, що призводить до трансформації соціальної ситуації розвитку дитини. Вікові психологічні особливості дітей і підлітків, включаючи особливості пізнавальної діяльності, розумового розвитку і переживання дитиною життєвих подій, ступінь вразливості та вибірковість чутливості дитини до впливу шкідливого контенту, психологічне благополуччя та ступінь готовності до наслідування моделей поведінки, виступають інваріантом, що обумовлює характер впливу інформаційного середовища. Врахування вікових особливостей дозволить не тільки здійснити психологічно грамотну класифікацію інформаційної продукції, а й визначити вимоги до створення інформаційного середовища, що сприяє розвитку, з урахуванням завдань покращення смислових, цільових та змістовних характеристик провідної діяльності дитини, ієрархії контекстів взаємодії та нелінійного характеру вікового розвитку. Тим самим вдасться створити ефективну систему управління

ризиками інформаційної соціалізації дітей, що робить крок у подоланні кризи сучасного дитинства.

Забезпечення інформаційної безпеки дітей та підлітків виявляє низку проблем, вирішення яких можливе лише на міждисциплінарній та міжвідомчій основі із залученням досягнень і ресурсів психологічної науки. Для їх вирішення необхідно:

- розвиток механізмів суспільно-державного регулювання виробництва та розповсюдження інформаційної продукції для дітей та підлітків;
- підтримка програм конструювання безпечного інформаційного середовища для дітей та підлітків на основі створення розвиваючого привабливого контенту та заміщення ним шкідливого інформаційного середовища;
- проведення широкомасштабних досліджень закономірностей інформаційної соціалізації дітей та підлітків, вивчення ефектів впливу інформаційної продукції на психічне здоров'я, розвиток та емоційне благополуччя дітей та підлітків;
- впровадження програм медіаосвіти для дітей та підлітків, у тому числі програм безпечного Інтернету;
- розробка та впровадження навчальних програм для фахівців у галузі виробництва медіапродукції, її вікового маркування та гуманітарної психолого-педагогічної експертизи;
- підготовка фахівців для роботи з профілактики інтернет-ризиків девіантної поведінки та комп'ютерної та ігрової залежності.

Успішне вирішення зазначених завдань пов'язане з розвитком нового міждисциплінарного наукового напрямку, предметом якого має стати вивчення взаємовідносин дитинства зі світом дорослих і предметним середовищем в екологічному, соціальному, культурному, моральному та інших аспектах, створення різноманітних умов для психічного розвитку та збереження фізичного і психічного здоров'я дитини, культивування творчості, творчої діяльності та співпраці з дорослими та однолітками.

2.3. Засоби масової комунікації як фактор інформаційного комфорту дитини

Як було зазначено у п. 2.1., інформаційний комфорт дитини – це стан, при якому дитина отримує інформацію через засоби масової комунікації у доступній, безпечній та відповідній її віку формі, без стресу, перевантаження чи шкідливого впливу, яка сприяє її розвитку, формує критичне мислення та почуття безпеки. Отже, засоби масової комунікації – це інструменти, які використовуються для передачі інформації великій аудиторії одночасно. Сектор масової комунікації включає такі засоби масової комунікації, як книги, газети, журнали, кінематограф, радіомовлення, телебачення, мережа Інтернет, соціальні мережі, відео- та аудіоплатформи, мобільні застосунки, медіареурси. Вони грають ключову роль у сучасному світі, сприяючи поширенню новин, ідей, поглядів та культурних цінностей [42]. Основними функціями засобів масової комунікації дітей є:

- інформаційна функція – своєчасне донесення новин, фактів, подій та інших інформаційних матеріалів, що сприяють орієнтації дитини в сучасному світі;
- освітня функція – сприяння інтелектуальному розвитку дитини шляхом систематичного подання знань, формування пізнавальних інтересів, розвитку умінь і навичок через різноманітні навчальні та пізнавальні програми;
- розважальна функція – забезпечення відпочинку, емоційного розвантаження та задоволення через фільми, телепередачі, музику, стимулювання креативності та уяви дитини;
- комунікативна функція – обмін інформацією, думками та емоціями, що сприяє формуванню навичок спілкування, розвитку соціальних контактів;
- формувальна – становлення системи цінностей дитини, формування соціальних установок, моральних норм та моделей поведінки [43].

У сучасних умовах розвитку суспільства особистість не може розвиватися поза соціумом, в якому одне з центральних

місць займають процеси комунікації. Сьогодні ЗМК мають колосальний вплив на соціалізацію та свідомість дітей; вони несуть аудиторії інформацію, розраховану на формування певних світоглядних установок, вироблення картини світу, цінностей, норм, моделей поведінки, прагнень, ідей і переконань. При цьому, розглядаючи психіку дитини, слід звернути увагу на те, що практично будь-який вплив на її свідомість є результативним, оскільки в цьому віці ще не сформовані механізми протистояння будь-якій інформації.

Поряд із традиційними інститутами (сім'я і школа) ЗМК стають одним із найважливіших інститутів соціалізації нового покоління, неформальної освіти та просвіти, певною мірою замінюючи традиційно сформовані форми соціалізації інформаційною соціалізацією [44].

Цей феномен впливу ЗМК на людей у процесі соціалізації, а тим паче на дитину, як на особистість, що розвивається, на сьогодні до кінця ще далеко не вивчений. За визначенням, соціалізація – це процес засвоєння індивідом зразків поведінки, соціальних норм і цінностей, психологічних настанов, навичок, знань, що дають змогу йому успішно функціонувати в суспільстві [45]. Під час цього процесу набувається накопичений людством соціальний досвід, який сприяє реалізації певних, життєво важливих соціальних ролей. Діти є групою, в якій соціалізація відбувається найбільш динамічно. Слід враховувати різні чинники, що діють на процес соціалізації, і, в міру можливості, змінювати їхній вплив у позитивному напрямі. Для гармонійної соціалізації необхідно створити дитині «соціальну ситуацію розвитку», середовище спілкування, поле діяльності, адаптувати її до сучасних умов життя, виховати громадянина-патріота, сформувати почуття колективізму й уміння жити та працювати в колективі, виховати ініціативу, самостійність, професійну орієнтацію, розвинути творчі здібності, організувати цікаве та плідне дозвілля [46, 47].

Саме ЗМК, що беручи участь у розв'язанні цих завдань, є чинником, що зумовлює розвиток особистості дитини,

особливість і характеристику її когнітивної, емоційної та поведінкової складової. Ключовими позитивними функціями ЗМК у соціалізації дитини є:

- 1) долучення дитини у світ знань і культури;
- 2) трансляція соціальних цінностей, завдань, смислів, норм і правил;
- 3) орієнтація дитини в системі соціальних і міжособистісних ролей та стосунків;
- 4) формування комунікативної культури, забезпечення дитині переживання почуття прийняття та безпеки.

Фундаментальні соціально-політичні та економічні зміни, зростання соціальної невизначеності, труднощі соціальної ідентифікації з особливою гостротою ставлять завдання орієнтування в соціальному світі, що ускладнюється. І тут ЗМК виконують функцію сприяння в розв'язанні зазначеного завдання, здійснюючи добір, класифікацію, категоризацію фактів і явищ суспільного життя, їх інтерпретацію, тобто світ, що відкривається, виявляється певним чином «позначеним» засобами масової комунікації [47].

Таким чином, ЗМК, пропонуючи широке розмаїття просоціальних і асоціальних цінностей і моделей поведінки, справляють істотний вплив на формування ціннісних орієнтацій особистості. Феномен інформаційної соціалізації полягає в тому, що вона не обмежується сферою опановування дітьми та підлітками новими способами пошуку, перероблення та зберігання інформації, але зачіпає інший бік соціалізації – принципову зміну форми спілкування. Нові види комунікації, опосередковані ЗМК, призводять до виникнення нової психологічної реальності та стирання меж між реальністю і віртуальним світом. Життя перетікає в комп'ютерну гру, де все можна почати з чистого аркуша, заново, а знайти нове життя виявляється так просто, що воно втрачає самоцінність. Небезпечним наслідком цього може стати втрата дитиною почуття незворотності часу і самого життя, його знецінення, що призводить до гострого переживання екзистенціальної кризи.

Іншим негативним результатом інформаційної соціалізації є формування «кліпової» свідомості, що проявляється у фрагментарності, синкретичності, розрізненості мислення, ситуативній пов'язаності, труднощах формування понятійного плану мислення. У сфері когнітивного розвитку це може призвести до таких явищ: зниження дитячої допитливості та зростання інтелектуальної пасивності внаслідок легкої доступності розважальної інформації через ТБ та/або комп'ютерні ігри та значного зниження частки розвивальних видів активної діяльності самих дітей (сюжетно-рольова гра, малювання тощо).

Одним із підтверджень цього може слугувати різке зниження інтересу сучасних дітей і підлітків до читання [48]. Розважальні програми в ЗМК часто рясніють сценами насильства і жорстокості. Американські громадські та професійні організації попереджають про такі ефекти впливу медіанасильства на дітей:

- у дітей збільшуються прояви антисоціальної та агресивної поведінки;
- діти стають менш чутливими до насильства і до осіб, які страждають від насильства;
- діти починають бачити світ жорстоким і недоброзичливим, бояться стати жертвою насильства;
- діти прагнуть бачити більше насильства в розвагах і в реальному житті;
- діти починають розглядати насильство як допустимий засіб вирішення конфліктів [49].

У дослідженні Альберта Бандури [50] показано, що незалежно від рівня негативних емоційних станів усі діти після перегляду телепередач з елементами насильства відображають побачене в ігровій і творчій діяльності, бачать уві сні персонажів-агресорів та сцени з елементами насильства з телепередач, ідентифікують себе з екранними персонажами та копіюють їхню поведінку. Автор стверджує, що високі рівні негативних емоційних станів, які виникли під впливом перегляду телепередач з елементами насильства в дітей, можна знизити

завдяки просвітницькій, консультаційній та тренінговій роботі з батьками й педагогами, яка передбачає організацію циклів лекцій, консультацій, нетрадиційних форм діяльності, спрямованих на зміну їхнього ставлення до перегляду дітьми телепередач з елементами насильства; профілактичній, корекційній роботі з дітьми (логотерапії, ігротерапії, сміхотерапії, арттерапії, психогімнастики тощо).

Не менш небезпечним є контент ЗМК, який пов'язаний із сексуальністю і спрямований на акселерацію статевого розвитку або на ініціювання патологічного сексуального потягу. Такий контент може призвести до серйозних порушень психосексуального розвитку і формування статевої та гендерної ідентичності, проявляючись на поведінковому, ціннісному, емоційному та когнітивному рівнях у формі зміни настанов і цінностей, наслідування соціально табуйованих девіантних форм сексуальної поведінки, зниження чутливості до патологічних форм сексуальної поведінки та загального зростання агресії, часто зумовленої фрустрацією статевого збудження [51].

Актуальною є проблема «кіберсоціалізації». Кіберсоціалізація людини – соціалізація особистості в кіберпросторі, процес змін структури самосвідомості особистості, що відбувається під впливом і в результаті використання нею сучасних інформаційних та комп'ютерних технологій у контексті життєдіяльності [52]. Кіберсоціалізація людини особливо яскраво відбувається в кіберпросторі віртуального соціалізованого Інтернет-середовища, тобто внаслідок використання його ресурсів і в процесі комунікації з віртуальними агентами соціалізації, що зустрічаються людині у всесвітній глобальній мережі Інтернет (насамперед, у соціальних мережах, у процесі листування електронною поштою, на форумах, у чатах, блогах, телеконференціях та онлайн-іграх). У процесі кіберсоціалізації у людини виникає ціла низка нових очікувань, інтересів і цінностей, мотивів і цілей, потреб і настанов, а також форм психологічної та соціальної активності, безпосередньо пов'язаних із кіберпростором – фактично новим віртуальним

життєвим простором людини. Зазначається, що значення кіберзалежності настільки велике, що часом молоді люди починають втрачати зв'язок із реальним світом, з головою занурюючись у світ віртуальний. Негативний вплив проявляється також у можливості самостійно створювати у віртуальному світі те життя, яке подобається, ті закони, які можна порушувати, і ті норми, які зручні для користувача. Багато молодих людей переносить створені у віртуальному світі норми на реальні соціальні стосунки, тим самим руйнуючи сформовані нормативні підвалини суспільства, які за останні десятиліття і так сильно деформовані. Ще однією негативною тенденцією у впливі ЗМК на соціалізацію дітей є формування стереотипів, які в умовах глобалізації є однаковими для всіх. Користувачам ЗМК подається готова інформація, часто суб'єктивна, про події, звичаї, народи, соціальне становище в суспільстві. У результаті чого молоді люди мають стереотипну громадянську позицію, нездатні брати активну участь у житті суспільства, думати самостійно.

Виходячи з актуальності забезпечення інформаційної безпеки дітей і підлітків, потрібно виявляти всі можливі загрози інформаційного впливу на дітей, створити перелік заборон на споживання інформації, виробити способи захисту від шкідливого контенту. Заходи щодо запобігання шкідливому впливу ЗМК на соціалізацію дитини мають полягати не тільки в «забороняючій» стратегії, а й у «розвивальній» стратегії держави та суспільства, що передбачає створення умов, які забезпечують позитивну соціалізацію та індивідуалізацію дитини, її психологічне благополуччя і позитивне світосприйняття. Необхідно створити для дитини комфортне безпечне середовище та сприятливий соціально-психологічний фон.

В умовах масової інформатизації суспільства створення умов для інформаційного комфорту передбачає задоволення інформаційних потреб у всіх сферах людської діяльності – від державного управління й економіки до освіти та охорони здоров'я.

Інформаційна сфера стала системотворчим чинником життя, і цілком обґрунтовано можна стверджувати, що у життєдіяльності суспільства вона грає не допоміжну роль, а одну з ключових. Своєю чергою, інформація стає важливим ресурсом суспільства та держави та, як наслідок, суттєво зростає роль засобів масової комунікації.

Дослідження можливостей ЗМК актуальне у зв'язку з тим, що в умовах економічної та політичної нестабільності, без розуміння їх ролі, значення та функцій неможливе ефективне управління соціально-політичними процесами. Від розумності та виваженості політики у галузі розвитку комунікацій, а також виробництва інформації та її поширення у глобальному інформаційному просторі значною мірою залежить благополуччя держави та її громадян.

Важливість ЗМК полягає у функції, яку вони виконують у суспільстві: організація та підтримка соціального інформаційного зв'язку між індивідами в соціумі та між різними елементами суспільної структури. ЗМК, звернені, передусім до масової аудиторії, своєю природою покликані забезпечити громадську інформаційну безпеку (ГІБ), а отже, і інформаційний комфорт, шляхом «доставки» споживачам необхідних для прийняття рішень інформаційних ресурсів та захисту від негативних інформаційних потоків. ГІБ більшою мірою залежить від такого інформаційного порядку у суспільстві, за якого досягається максимальний рівень інформаційного забезпечення демократії шляхом всебічної поінформованості громадян [53]. ЗМК та органи державної влади з їх допомогою зобов'язані в першу чергу повідомляти інформацію, що виникла при здійсненні своєї діяльності:

- якщо вона може запобігти загрозі життю або здоров'ю громадян;
- якщо потрібно припинити потік неправдивої інформації;
- якщо вона має чи може мати суспільно значущий характер.

ЗМК здатні стати важливим чинником позитивного впливу за умови дотримання низки принципів: правдивості контенту, культурної та моральної відповідності, доступності для розуміння, а також позитивного емоційного забарвлення.

Зокрема, телевізійні й цифрові платформи можуть використовуватися для просвітницьких, навчальних і культурних цілей. Мультфільми, дитячі програми, навчальні відео, подкасти та анімації, створені з урахуванням вікових і психологічних особливостей, сприяють розвитку критичного мислення, емпатії, творчості та морально-етичних якостей.

Проте надмірна кількість інформації, агресивний або недитячий контент, реклама, фейкові новини чи інформаційні маніпуляції можуть дезорієнтувати дитину, викликати тривожність, спотворене уявлення про реальність чи навіть сприяти формуванню залежності. Особливо вразливими в цьому контексті є діти молодшого шкільного віку, які ще не мають сформованих навичок критичної оцінки інформації.

Тому для забезпечення інформаційного комфорту дитини необхідна активна участь держави, батьків, освітніх закладів і самих ЗМК у створенні якісного інформаційного середовища. Важливо впроваджувати медіаосвіту – навчати дітей орієнтуватися в інформаційному просторі, аналізувати джерела, розпізнавати маніпуляції та формувати стійкість до негативного контенту.

Крім того, контроль за якістю дитячого медіаконтенту, встановлення часових обмежень на перегляд ЗМК, розвиток критичного мислення та емоційного інтелекту – усе це є неодмінними умовами збереження інформаційного здоров'я дитини.

Інформованість – категорія унікальна. Вона є похідною від однієї з трьох фундаментальних субстанцій (матерія, енергія, інформація), що становлять сутність світобудови. Без інформованості неспроможні існувати ні особистість, ні суспільство, ні держава. Це особливо очевидно сьогодні у турбулентних умовах. Інформованість населення – це результат, досягнення якого мають бути підпорядковані інформаційна політика

держави та процеси та засоби інформування. Особливість інформованості як результату полягає і в тому, що вона через своїх споживачів впливає не лише на інформаційний комфорт, а й на всі сфери матеріального та духовного життя людей. Через інформованість населення правова держава перевіряє відповідність своєму призначенню, відповідність своєї внутрішньої та зовнішньої політики, своєї діяльності у забезпеченні національних інтересів країни. У мірі та якості інформованості населення виявляється і проявляється ступінь корумпованості держави та зрощення її зі злочинним світом, розставлення сил у засобах масової комунікації.

Інформованість населення як умова і результат, ціль і засіб, як характеристика держави, засобів масової комунікації може бути позитивним і негативним. Інформованість у всіх її ролях стає проблемою, коли отримана споживачем інформація не дозволяє йому безпомилково орієнтуватися, приймати обґрунтовані рішення, коли вона спонукає до шкідливих дій.

У найзагальнішому плані суть інформованості як проблеми полягає у її здатності надавати як конструктивний, так і деструктивний вплив.

Інформованість як проблема завжди криє в собі небезпеку для людей у сфері, про яку вони отримують інформацію. Природа цієї проблеми – у характері та порядку одержуваної інформації. А спектр їхньої різноманітності вельми й дуже широкий. Гострота та актуальність поінформованості населення як проблеми інформаційної безпеки постійно вимагають безумовного та ефективного вирішення.

По-перше, і ця найголовніша вимога, якій має відповідати інформованість, є обов'язкова адекватність отриманої населенням тих реалій, які вона показує. Без цього інформованість набуває дезінформаційного характеру.

По-друге, інформованість має бути повною. Тільки така інформованість гарантує реальну орієнтованість населення, дає можливість ухвалювати обґрунтовані рішення та здійснювати відповідні дії. Крім того, повна інформованість вказує можливі

наслідки неприйняття рішень та підказує можливі результати прийнятих рішень.

По-третє, інформованість населення може бути корисною та безпечною, коли вона є предметною. Інформованість насамперед має стосуватися тих предметів діяльності влади та суспільства, які впливають на сфери матеріального та духовного життя народу. Сюди можна зарахувати таке: реалізацію конституційних прав і свобод людини та громадянина, зокрема й в інформаційній сфері; забезпечення консолідації та підтримання суспільної згоди; забезпечення суверенітету та територіальної цілісності, політичної, економічної та соціальної стабільності, законності та правопорядку.

По-четверте, інформованість має бути не тільки повною, предметною, а й своєчасною. Навіть повна та предметна, але не своєчасна поінформованість не може бути творчою.

По-п'яте, інформованість має бути значущою, відповідати інтересам споживачів інформації, незалежно від того, хто вони є – особистість, соціальна група чи суспільство загалом. Без цього отримана інформація залишиться інертною, що не буде мотивом до необхідних рішень та дій.

Щоб зробити людину достатньо інформованою для прийняття та реалізації максимально правильного рішення засобам масової комунікації слід:

- проводити однаково активну роботу щодо всіх видів масової свідомості (світогляд, історична свідомість, особлива громадська думка);
- доносити інформацію з урахуванням об'єктивних потреб кожної соціальної групи, соціального прошарку, а також відмінностей в уявленнях, поглядах, настроях;
- виходити з поняття суспільства як системно організованої цілісності, де кожна група функціонує лише за наявності інших та в органічному зв'язку з ними.

З огляду на це національна політика у сфері ЗМК має міцно базуватися на ідеї та практиці політичного, ідеологічного, культурного плюралізму, який передбачає, що всі можливі погляди

не тільки можуть, а й мають бути пред'явлені суспільству, мають бути доступні різним верствам, піддаватися всебічному обговоренню в цілях пошуку загальноприйнятного рішення.

Однією зі складових національної політики у сфері ЗМК має бути толерантність – толерантність до поглядів різних соціальних груп. Але не просто толерантність, а налаштованість на конструктивну взаємодію. Тому інформаційна політика повинна включати положення про необхідність активного ведення соціального діалогу в ЗМК щодо проблем, до яких по-різному підходять різні соціальні групи. Способи ведення діалогу можуть бути різними: відкритий, закритий, напівзакритий [19].

«Відкритий» діалог передбачає максимально повний виклад своїх позицій та аргументацій, сподіваючись на зустрічну відкритість інших учасників. «Закрита» позиція зводиться до монологічного викладу своєї точки зору за переконання в її повній правоті. «Напівзакритою» формою діалогу є «монологічний діалог», коли під впливом опонентів вносяться правки у свою позицію без відкритої вказівки на зроблений «зустрічний крок» та «діалогічний монолог» (при якому взяті до уваги аргументи та пропозиції опонентів зазначаються відкрито, проте стверджується, що йдеться про часткову та несуттєву зміну власної позиції).

ЗМК, які ведуть відкритий діалог, працюють над пошуком такого рішення (компромісу, консенсусу), який був би на користь усім, і не бояться докору в «надто великих поступках» або навіть «втраті особи». Толерантність не повинна заважати тому, хто налаштований на відкритий діалог. Зрештою, незмінність «проблемної ситуації» та бажання однієї сторони знайти рішення змусить інших стати на шлях відкритого діалогу.

Серед деструктивних тенденцій ЗМК можна відзначити прагнення (заради високих рейтингів) експлуатувати низинні, руйнівні тенденції людської підсвідомості [54]. ЗМК повною мірою використовують потяг людини до всього трагічного, пов'язаного зі стражданнями. Відоме й досить цинічне журналістське кредо: чим більше жертв та катастроф, тим цікавіша

інформація для споживача. Тому в перших кадрах телевізійних новин, на перших сторінках газет, передчуваючи деталі, розписуються великі та малі трагічні події. Звернення до переживань завжди приносило найбільші касові збори кінофільмам (наприклад, кривавим бойовикам) та книгам відповідного змісту. І в XXI столітті, всупереч культурним традиціям та логіці розуму, більшість людей готові читати та дивитися те, що може спричинити граничну внутрішню напругу і навіть стресовий стан. Натомість для успішної маніпуляції свідомістю людей і потрібна саме атмосфера страху, затяжного стресового стану, що блокує творчий, а отже, критичний розум. Це найкраща основа для середовища формування «нерухомого», догматичного мислення та перевірений засіб придушення пізнавальної активності людини. На тлі емоційного дискомфорту можна впровадити у свідомість особистості та суспільства будь-який міф та одразу довести їх до повної соціальної апатії.

Інформованість громадян, у тому числі політиків, безпосередньо залежить від того, ким, як, з якими цілями та за якими критеріями відбирається інформація, наскільки вона глибоко зображає реальні факти після препарування інформаційними агентствами, а також від способу та форм подання. Для досягнення необхідного ефекту провідними програмами використовуються різні заходи. Наприклад, через гнітюче представництво членів будь-якої партії, які постійно з'являються на телеекрані, створюється хибне враження про перевагу її прихильників. Тоді як критики цієї партії видаються «вічно незадоволеними меншинами», групою «окремих дивних людей» тощо [55]. Використовується психологічний страх багатьох глядачів опинитися серед «білих ворон»; постановкою «вигідних» питань та уникненням небажаних тем. Збільшуються «успіхи» одних груп і одночасно концентрується увага глядачів на помилках чи слабких місцях у діяльності інших, аргументи опонентів перериваються рекламою. За допомогою іронічної інтонації, образливих метафор та уїдливих, зовні дотепних, реплік чи коментарів у глядачів створюється негативне ставлення до джерела небажаної

інформації, провокується бажання залишити її без уваги або просто ігнорувати. Фрагментарною подачею інформації, дробленням, створюється видимість її глибокого аналізу, вдається ускладнювати формування цілісної картини політичних подій більшості громадян. Посиланнями на «інформовані джерела», «власні джерела в уряді», «особливу поінформованість» даного телеканалу (або газети) про події, що відбуваються в країні та світі, створюється відчуття об'єктивності та незалежності фактів чи думок, які припадають до населення.

Одним із найважливіших заходів роботи з населенням вважається максимальна оперативність в інформуванні, негайне доведення «гарячих фактів». Джерело інформації, яке першим повідомило про значущі події, стає більш привабливим для аудиторії. У результаті технічне питання швидкості передачі повідомлень переростає у стратегічний, визначальний рейтинг газети чи телепрограми, тобто її фінансове благополуччя. У зв'язку з цим журналісти прагнуть надоперативності, організувати заради неї всіма правдами та неправдами прямі репортажі з місця подій. Для цього вони готові допустити будь-яку нетактовність стосовно людей і навіть наразитися на їхнє життя. Зусиллями ЗМК здійснюються не тільки звуження та стандартизація індивідуальної свідомості, але й деградація класичної (світової та національної) культури у її розорений та спрощений варіант – у масову культуру. Це поняття означає певний стан культури сучасного суспільства, пов'язане з використанням доступних більшості людей примітивних стандартів мислення та поведінки, що відчужують їхню відмінність від творчо активної діяльності. Масова культура, що наві'язується ЗМК, спрямована насамперед проти духовних глибин свідомості людини. Її завдання – окупувати внутрішній світ особистості, позбавити самостійності, привчити до покірного копіювання спрощених життєвих стандартів, що пропонуються суспільству. Духовна культура дійсно замінюється культурою «зірок», штучно вирощених ЗМК. Носіями масової культури в молодіжне середовище

виявляються максимально представлені на телеекрані та в радіо ефірі рекламні ролики, «мільні опери», ток-шоу, блокбастери різного походження, вся продукція «шоубізнесу», включаючи нескінченні інтерв'ю на всіх телеканалах з великими та малими «зірками».

Досвід показує, що роль ЗМК як форми влади має тенденцію до посилення. В інформаційному суспільстві вони можуть стати головним чинником прийняття та регулювання як політичних, а й психологічних рішень. Сьогодні політикою можна назвати лише те, що пройшло через ЗМК. Без них немає ідей, подій, гучних скандалів навіть якщо вони реально існують. ЗМК зараз не стільки показують та інтерпретують дійсність, скільки конструюють її за своїми правилами та установками замовників. Маючи всі можливості на людей, їх психіку, ЗМК у майбутньому можуть підім'яти під себе всі інші гілки влади, поставити їх у залежність від власних інтересів. Це створює серйозну небезпеку для сталого розвитку сучасного суспільства, одним з основних принципів якого є принцип поділу влади.

На закінчення даного розділу позначимо вимоги до інформаційної політики ЗМК як конструктивного чинника інформаційного комфорту:

1. Усі громадяни повинні бути надійно забезпечені повною, правдивою, оперативною інформацією, що дає кожному із соціальних суб'єктів можливість гранично всебічно та максимально об'єктивно, відповідно до своїх потреб, становищу в суспільстві орієнтуватися насправді (факти, оцінки, норми, ідеали) та приймати оцінювальні та поведінкові рішення, адекватні ситуації у конкретній сфері (світі, регіоні, країні, місті, районі), аж до міжособистісних відносин на роботі, в сім'ї тощо.

2. Повинно діяти стільки загальнодоступних каналів масової інформації та в такій різноманітності, що це дозволило б зробити вибір джерела, що відповідає потребам соціального суб'єкта.

3. Різноманітність має стосуватися позицій, які подаються для того, щоб кожен міг познайомитися з усіма варіантами та

самостійно, усвідомлено, максимально правильно визначити свою позицію, виходячи з власних інтересів та прагнень.

4. Кожен із соціальних суб'єктів відповідно до своєї позиції та цілей повинен мати можливість поширювати від власного імені та у своїх інтересах масову інформацію, мати юридичні, економічні та інші можливості вільно шукати, отримувати та обробляти інформацію.

5. На виступи, питання, репліки кожного суб'єкта має бути гідна, обґрунтована, «адресна» реакція тих, кому їх адресовано, та/або від тих, хто зацікавлений у виробленні чітких та переконливих поглядів у суспільстві щодо обговорюваної проблеми.

6. Кожен соціальний суб'єкт має право розраховувати на отримання регулярної можливості відстоювати свою позицію, спростовувати погляди опонента, відкрито шукати спільними зусиллями загальноприйнятну або прийнятну для більшості точку зору, розв'язання обговорюваної проблеми у загальнонаціональних інтересах; «свобода критики» всіх має бути звільнено від популізму, демагогії та інших способів дезінформації.

7. Необхідна максимальна відкритість джерел інформації та доступність їх для всіх громадян, а також розвиток пресслужб різних установ, відомств тощо.

Усі споживачі масової інформації (і соціальні інститути, і окремі громадяни) повинні накопичувати та реалізовувати навички роботи з потоками масової інформації різної спрямованості. У такому «вихованні» аудиторії визначальна роль належить самим ЗМК, які, демонструючи свої підходи та обґрунтування, критикуючи опонентів, тим самим вчать аудиторію розбиратися в хитросплетіннях інформаційного протиборства. Саме ЗМК несуть основну відповідальність за формування особистісних та громадянських якостей, здатних протистояти інформаційним ризикам.

Враховуючи проникливий характер ЗМК в нашому суспільстві, повністю захистити дітей від їх впливу неможливо. Однак рекомендується визначити стратегії, які допоможуть звести до мінімуму цей вплив. По-перше, потрібно навчити дитину

розрізняти реальний і вигаданий світи. По-друге, потрібно обмежувати та контролювати час перебування за телевізором або комп'ютером, а користування ними повинно відбуватися строго під наглядом батьків або іншого дорослого [56]. По-третє, необхідно удосконалювати механізми саморозвитку особистості з метою здобуття навичок молодим поколінням у орієнтації в інформаційному середовищі [57].

В цілому можна сказати, що сучасні засоби масової комунікації викликають значні зміни в психіці дітей, впливаючи на їх уяву і формуючи їх світогляд, даючи нові установки й зразки поведінки. Маючи життєвий досвід і практичну мудрість, дорослі повинні стежити за тим, щоб діти не робили медіаджерела своїм основним проведенням часу, а замість цього віддавали пріоритет таким заняттям, як прогулянки або читання цікавої книги.

Безсумнівно, досягнення в області інформаційних технологій зробили життя більш зручним і простим. При правильному використанні інформація, яку вони пропонують, може мати добродійний вплив, надаючи безліч корисних знань. Балансування екранного часу з іншими видами діяльності, такими як фізичні вправи, спілкування і творчі ігри, також може сприяти здоров'ю і всебічному розвитку особистості у дітей.

Список використаних джерел:

1. Панченко О. А., Гнатенко В. С. Інформаційна безпека у сучасному вимірі: монографія. Київ: КВІЦ. 2023. 404 с.
2. Вікісловник. URL: <https://uk.wiktionary.org/wiki> (дата звернення: 11.06.2025).
3. Психологічна енциклопедія. Український психологічний ХАБ. URL: <https://www.psykholoh.com/post/%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%84%D0%BE%D1%80%D1%82-%D1%86%D0%B5> (дата звернення: 11.06.2025).
4. Рудоміно-Дусятська О. В. Благополуччя людини як проблема сучасного людинознавства. Актуальні проблеми

психології. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка. Екологічна психологія. 2018. Том. VII. Вип. 46. С. 91–102.

5. Шамич О. М. Психологічні фактори суб'єктивного благополуччя паралімпійців. Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Том VI: Психологія обдарованості. Вип. 15. Київ-Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2019. С. 376–384.

6. Панченко О. А. Інформаційна безпека дитини. Київ: КВІЦ, 2016. 380 с.

7. Панченко О. А., Панченко Л. В. Інформаційна безпека та інформаційна культура. Правова інформатика. 2015. № 2(46). С. 32–38.

8. Шабала Є. Є., Ключева В. В. Інформаційна культура: концепт лекцій. Київ: КНУБА, 2023. 100 с.

9. Палеха Ю. І., Палеха О. Ю., Горбань Ю. І. Інформаційна культура: навч. посібн. / за заг. ред. проф. Палехи Ю. І. Київ: Видавництво Ліра-К, 2020. 400 с.

10. Вдовенко В., Кравець Н., Роменська Т. Формування основ інформаційної культури у дітей старшого дошкільного віку. Актуальні питання гуманітарних наук. 2021. Вип 44. Том 1. С. 229–236. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/44-1-36>.

11. Самойленко Н. І., Семко Л. П. Компетентнісний підхід до навчання інформатики в основній школі. Наукові записки. Серія : Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. Виниченка, 2013. Вип. 4. Ч. 2. С. 63–67.

12. Котова Л., Котенко Е. Інформаційна компетентність учнів-гітаристів: зміст та структура. Актуальні питання гуманітарних наук. 2023. Вип. 70. Т. 1. С. 352–357. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/70-1-54>.

13. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Інформаційна свобода: деякі штрихи до усвідомлення сутності. Стратегічна панорама. 2016. № 2. С. 73–77.

14. Панченко О. А. Принципи інформаційно-психологічного комфорту особистості в умовах цифровізації. III Міжнародна науково-практична конференція: Особистість та суспільство в цифрову еру: психологічний вимір (24 червня 2022 року, м. Одеса). 2022. С. 189–192.

15. Закон України «Про охорону дитинства» № 2402-III від 26 квітня 2001 року (редакція від 01 січня 2025 року) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 11.06.2025).

16. Гетьман А. П., Атаманова Ю. Є., Мілаш В.С. та ін. Правове регулювання відносин у мережі Інтернет: монографія. За ред. Глібка С. В, Єфремової К. В. Харків: Право. 2016. 360 с.

17. Панченко О. А. Суспільний запит на інформаційну безпеку. Публічне урядування. 2020. № 2(22). С. 141–149. DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-2\(22\)-141-149](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-2(22)-141-149).

18. Панченко О. А. Засоби масової інформації як джерело інформаційної безпеки. Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління. 2020. № 2(8) С. 250–258. DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-2\(8\)-250-258](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-2(8)-250-258).

19. Панченко О. А. Інформаційна безпека в епоху турбулентності: державно-управлінський аспект: монографія. Київ: КВІЦ. 2020. 332 с.

20. Панченко О. А. Інформаційні ризики безпеки дитини в турбулентному інформаційному середовищі. International academy journal Web of Scholar. 2020. Warsaw, Poland. № 7(49). P. 3–9. DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_wos/30092020/7147.

21. Онопрієнко М. В. Феномен когнітивної науки і технології. Вісник Національного авіаційного університету. Філософія. Культурологія. 2011. № 1. С. 68–72.

22. Кабанцева А. В. Психологія турбулентного часу: монографія. Київ: КВІЦ. 2025. 472 с.

23. Рубанець О. Когнітивні технології у вищій освіті. Вища освіта України. 2017. № 4. С. 28-34.

24. Бойцова М. П. Використання віртуальної реальності в освіті. Стан, досягнення і перспективи інформаційних систем

і технологій: матеріали XX Всеукр. наук.-техн. конф. молодих вчених, аспірантів та студентів (Одеса, 21-22 квіт. 2020 р.) Одеса, 2020. Т. 1. С. 27–29.

25. Хміль Н. А., Галицька-Дідух Т. В., Ван Цяньці. Використання віртуальної та доповненої реальності в українській освіті. Академічні візії. 2023. Вип. 22. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.8251886>.

26. Використання імерсивних технологій вчителями у процесі змішаного навчання в закладах загальної середньої освіти: метод. рек. / С. Г. Литвинова, Ю. Г. Носенко, Н. В. Рашевська, О. В. Слободяник, О. М. Соколюк, Н. В. Сороко, А. С. Сухіх; за заг. ред. Носенко Ю. Г. Київ: ІЦО НАПН України, 2024. 121 с.

27. Postman N. The Disappearance of Childhood. N.Y.: Vintage Books, a division of Random House Inc. 1994. 177 p.

28. Токарева Н. М. Лабіринти дорослішання: психічний розвиток особистості підлітково-юнацького віку : монографія. Кривий Ріг : ТОВ «НВП «Інтерсервіс»». 2021. 216 с.

29. Mead M. Culture and Commitment : A Study of the Generation Gap. Garden City, New York : The American Museum of Natural History, Natural History Press, 1970. 128 p.

30. Сахно П. І., Теслик Н. М. Вікова психологія : конспект лекцій. Суми: Сумський державний університет, 2024. 194 с.

31. Мачуліна І. І., Шеломовська О. М. Ризики соціалізації молоді в інформаційно-комунікаційному просторі. Габітус. 2025. Випуск 69. Том 1. С. 46–51. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2025.69.1.7>.

32. Шпортун О. Психологічні особливості «медіазалежності» як деструктивного чинника розвитку психічного здоров'я молоді. Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія «Педагогіка. Психологія». 2022. Вип. 2. С. 42–55. DOI: <https://doi.org/10.32782/academ-ped.psyh-2022-2.07>.

33. Ризики в сучасному нестабільному суспільстві: соціальні і культурні виміри. За ред. Л. Г. Скокової. Київ : Інститут соціології НАН України. 2021. 295 с.

34. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. Дата оновлення: 07.06.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 11.06.2025).

35. Пихтіна Н. П., Лісовець О. В., Бобро Л. В. Особливості впливу засобів масової інформації на соціалізацію дошкільників. Психолого-педагогічні науки. 2022. № 4. С. 24–32. DOI: <https://doi.org/10.31654/2663-4902-2022-PP-4-24-32>.

36. Кротенко В. І., Найдьонова Г. О., Афузова Г. В. Технологія проведення психодіагностичного обстеження в практиці діагностико-аналітичної діяльності спеціального (клінічного) психолога в сфері освіти. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2022. Випуск 42. С. 91–103. DOI: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series19.2022.42.08>.

37. Яцина О. Ф. Історія психології: становлення і розвиток клінічної психології в історичних процесах : навч. посіб. Ужгород : УЖНУ «Говерла», 2023. 183 с.

38. Vovchenko O. Socialisation of adolescents with cognitive disorders through emotional intelligence. Journal of Intellectual disability: diagnosis and treatment. 2022. Vol. 10. № 1. P. 56–69. DOI: <https://doi.org/10.6000/2292-2598.2022.10.01.7>.

39. Ватан Ю. П. Психологічні особливості актуалізації метакогнітивного потенціалу особистості: дис. доктора філософії : спец. 053 психологія. ПНПУ імені К. Д. Ушинського. Одеса, 2023. 234 с.

40. Bandura A., Ross D., Ross S.A. Imitation of film-mediated aggressive models. Journal of Abnormal and Social Psychology. 1963. Vol. 66. № 1. P. 3–11. DOI: <https://doi.org/10.1037/h0048687>.

41. Adorno T. W. E., Frenkel-Brunswick E., Levinson D. J., & Sanford R. N. The authoritarian personality. New York: Harper and Row. 1950. 988 p.

42. Пахнін М. Л. Засоби масової комунікації та засоби масової інформації: співвідношення понять. Юридичний бюлетень. 2018. Вип. 8. С. 65–71.

43. Шугайло Я. В. Соціально-педагогічні умови подолання негативного впливу засобів масової інформації на соціалізацію підлітків: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Київ, 2018. 312 с.

44. Лукашевич М. П., Шандор Ф. Ф., Червона Л. М. Людина. Адаптація. Соціалізація (соціологічний контекст): Підручник. Ужгород: «АУТОР-ШАРК», 2023. 208 с.

45. Зоська Я. В., Матюхін Д. А., Стадник А. Г. Особливості та процес соціалізації як умова конструювання соціальних практик сучасної молоді. Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. 2021. Вип. 89. С. 56–68. DOI: <https://doi.org/10.32840/2707-9147.2021.89.6>.

46. Піроженко Т. О., Карабаєва І. І., Ладивір С. О. та ін. Прийняття дитиною цінностей : посібник. За ред. Піроженко Т. О. Київ : Видавничий Дім «Слово». 2018. 240 с.

47. Пихтіна Н. П., Лісовець О. В., Бобро Л. В. Особливості впливу засобів масової інформації на соціалізацію дошкільників. Наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки» (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя). 2022. № 4. С. 24–32. DOI: <https://doi.org/10.31654/2663-4902-2022-PP-4-24-32>.

48. Бондаренко Н. «Читання як життєва стратегія»: реалізація державної політики книгочитання-2032 у підручничотворенні. Проблеми сучасного підручника. 2023. Випуск 30. С. 19–31. DOI: <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2023-30-19-31>.

49. Козаченко О. О. Соціалізація індивіда в контексті функціонування ЗМК: теоретико-методологічний аспект. Актуальні проблеми філософії та соціології. 2018. № 22. С. 7780.

50. Bandura A. Influence of model's reinforcement contingencies on the acquisitions of imitative responses. Journal of Personality and Social Psychology. 1965. № 1. P. 589–595. DOI: <https://doi.org/10.1037/h0022070>.

51. Baron R. A. The aggression-inhibiting influence of heightened sexual arousal. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1974. Vol. 30(3). P. 318–322. DOI: <https://doi.org/10.1037/h0036887>.

52. Фляшнікова А. Б., Федоренко Н. І. Особливості медіа-соціалізації сучасної молоді. Міждисциплінарний дискурс у дослідженні феномену соціального : зб. Матеріалів IV міжнародної наук.-практ. конф.; 30 березня 2023 р., м. Київ. / Упорядники: Кучера Т. М., Козлов Є. В. Київ : КНЕУ, 2023. С. 169–171.

53. Панченко О. А. Засоби масової інформації як джерело інформаційної безпеки. Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління. 2020. № 2(8) С. 250–258. DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-2\(8\)-250-258](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-2(8)-250-258).

54. Герасимович В. А., Мединська О. Я., Слюсаренко К. В. Фейкові новини та дезінформація в умовах війни: стратегії розповсюдження, вплив на суспільство. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика. 2024. Т. 35(74), № 1, ч. 2. С. 165–172. DOI: <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2024.1.2/28>.

55. Невельська-Гордєєва О. П., Нечитайло В. О. Феномен «fake news» в контексті забезпечення інформаційної безпеки держави. Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2022. Том 1. № 52. С. 123–135. DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.52.250655>.

56. Коляда І. Г. Інформаційно-освітній простір сучасного суспільства: соціально-філософський аналіз : дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.03. Одеса, 2021. 218 с.

57. Панок В. Г. Механізм саморозвитку особистості з точки зору прикладної психології. Педагогіка і психологія. Вісник НАПН України. 2016. Том 92. Випуск 3. С. 16–25.

РОЗДІЛ 3

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ДИТИНИ

3.1. Міжнародні нормативно-правові документи щодо забезпечення інформаційної безпеки дитини

Сфера забезпечення ІБД є предметом перманентної уваги світової спільноти, що відображено у великій кількості міжнародних актів різних галузей: право людини, право масової інформації, право співробітництва у боротьбі зі злочинністю тощо. Міжнародне правове регулювання охоплює:

- процеси використання інформації у руслі дотримання прав дитини з орієнтацією на позитивно-просвітницькі й суспільно бажані діяльнісні аспекти;
- регулювання заборон й обмежень протиправного інформаційного змісту, включаючи організаційно-правові й техніко-технологічні засоби;
- різноманітні напрямки міждержавного співробітництва щодо забезпечення інформаційної безпеки дитини.

3.1.1. Базові стандарти

В міжнародному праві при вирішенні протиріч між забезпеченням прав і свобод дорослих та захистом прав і законних інтересів дітей, що пов'язані із забезпеченням їх здоров'я та розвитку, мають місце такі принципи (цитуються за [1]):

- допустимість обмеження законом свободи слова, масової інформації та художньої творчості з метою поваги до прав та репутації інших осіб, охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я та морального стану населення;
- реалізація диференційованого підходу до законодавчого регулювання прав і свобод дорослих та дітей, що передбачає

запровадження більш жорстких стандартів захисту прав дітей порівняно із захистом прав дорослих;

- пріоритетність прав та інтересів дітей, здоров'я, фізичного, розумового, духовного та соціального розвитку.

Міжнародні стандарти інформаційної безпеки дітей у першу чергу передбачають наступні заходи:

- протидія демонстрації невмотивованого насильства, поширення матеріалів зі змістом жорстокості, порнографії та інших небезпечних для молоді видів інформації;

- виключення показу дітей та особистих стосунків у формі, що принижує гідність.

Серед основних нормотворчих суб'єктів міжнародних інформаційно-правових відносин особливу роль відіграють: ООН, зокрема її Генеральна Асамблея, Всесвітня Асамблея зі стандартизації телекомунікацій, Всесвітній конгрес інформаційних технологій, Всесвітній саміт інформаційного суспільства, Рада Європи, Європейський регіональний форум з управління Інтернетом, Європейська комісія з прав людини, Міжнародна організація стандартизації, Організація з безпеки і співробітництва в Європі тощо. В контексті забезпечення ІБД активними учасниками є такі міжнародні організації, як ЮНЕСКО і ЮНІСЕФ, хоча зазвичай вони не розглядаються в якості правосуб'єктів інформаційної безпеки.

Основними нормативними актами міжнародної спільноти є декларації, конвенції, рекомендації, рішення, а також міждержавні угоди, що надалі (у випадку їхньої ратифікації) визначають норми національного законодавства. Завдяки закріпленням на договірних засадах нормативним документам встановлюються правила, що чітко регламентують права, обов'язки, відповідальність суб'єктів інформаційних міжнародно-правових відносин, що становлять комплексну систему дозволів, приписів, обмежень і заборон, якими закріплюються моделі бажаної правової поведінки колективних та індивідуальних суб'єктів міжнародного права. Проте окремі вчені, слідкуючи за динамікою інформаційних процесів, зазначають, що «реальністю сучасного часу

стало те, що розвиток міжнародних інформаційних правовідносин почав набагато випереджати їхнє міжнародно-правове регулювання» [2].

Глобальними безстроковими універсальними нормативно-правовими актами прямої дії, які виступають в якості ключових щодо концепції забезпечення ІБД, є прийняті Генеральною Асамблеєю ООН: «Загальна декларація прав людини» від 10.12.1948 р. [3], «Декларація прав дитини» від 20.11.1959 р. [4], «Конвенція про права дитини» 1989 р. [5], Резолюція 57/239 від 20 грудня 2002 р. щодо створення глобальної культури кібербезпеки та захисту інформації критичної інфраструктури [6].

До актів універсального характеру можна віднести Декларації ЮНЕСКО: «Про основоположні принципи щодо внеску масової інформації в зміцнення миру та міжнародного взаєморозуміння, захисту прав людини і протидії расизму, апартеїду та підбурювання до війни» від 28.11.1978 р. [7], «Про відповідальність нинішнього покоління перед майбутніми поколіннями» від 12.11.1997 р. [8], «Про культурну різноманітність» від 02.11.2001 р. [9], Рекомендації щодо заохочення й використання багатомовності та загального доступу до кіберпростору від 15 жовтня 2003 р. [10].

Коротко охарактеризуємо головну сутність кожного із зазначених документів.

«Загальна декларація прав людини» від 10.12.1948 р. (стаття 29) наголошує: «При здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві».

«Декларація прав дитини» від 20.11.1959 р. призначена «забезпечити дітям щасливе дитинство та користування передбаченими нею правами і свободами для їхнього особистого блага та блага суспільства і закликає батьків, чоловіків і жінок як окремих осіб, а також добровільні організації, місцеві влади

і національні уряди до того, щоб вони визнали і намагалися дотримуватися цих прав шляхом законодавчих та інших заходів...». Декларація наголошує на 10-ти принципах забезпечення наголошених нею прав дитини.

1. Дитині повинні належати всі зазначені у Декларації права. Вони мають визнаватися за всіма дітьми без будь-яких винятків і без відмінностей чи дискримінацій за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, народження, майнового стану або іншої обставини, що стосується самої дитини чи її сім'ї.

2. Дитині має бути забезпечений спеціальний захист і надані можливості та сприятливі умови, які дозволили б їй розвиватися фізично, розумово, морально, духовно та у соціальному відношенні здоровим і нормальним шляхом і в умовах свободи та гідності. При виданні з цією метою законів головним міркуванням має бути найкраще забезпечення інтересів дитини.

3. Дитині має належати від її народження право на ім'я і громадянство.

4. Дитина повинна користуватися благами соціального забезпечення. Їй має належати право на здорове зростання і розвиток... право на відповідне харчування, житло, розваги та медичне обслуговування.

5. Дитині, яка є неповнолітньою у фізичному, психічному або соціальному відношенні, повинні забезпечуватися спеціальні режим, освіта і піклування...

6. Дитина для повного і гармонійного розвитку потребує любові та розуміння. Вона повинна, якщо це можливо, зростати під опікою і відповідальністю своїх батьків і, в усякому разі, в атмосфері любові й моральної та матеріальної забезпеченості; малолітню дитину не слід, крім тих випадків, коли є виняткові обставини, розлучати зі своєю матір'ю. Суспільство та органи публічної влади мають обов'язок здійснювати особливе піклування про дітей, що не мають сім'ї, і про дітей, що не мають достатніх засобів для існування.

7. Дитина має право на здобуття освіти..., яка б сприяла її загальному культурному розвитку, і завдяки якій вона могла б на основі рівності можливостей розвинути свої здібності та особисте мислення..., стати корисним членом суспільства. Якнайкраще забезпечення інтересів дитини має бути керівним принципом для тих, хто відповідає за її освіту і навчання; ця відповідальність лежить насамперед на її батьках.

8. Дитина повинна за всіх обставин бути серед тих, хто першими одержують захист і допомогу.

9. Дитина повинна бути захищена від усіх форм недбалого ставлення, жорстокості й експлуатації. Вона не повинна бути об'єктом торгівлі в будь-якій формі. Дитину не слід приймати на роботу до досягнення належного вікового мінімуму; їй у жодному разі не повинні доручатися чи дозволятися роботи або заняття, які були б шкідливі для її здоров'я чи освіти або перешкождали її фізичному, розумовому чи моральному розвитку.

10. Дитина має бути захищена від практики, яка може заохочувати расову, релігійну або будь-яку іншу форму дискримінації. Вона повинна виховуватися в дусі взаєморозуміння, терпимості, дружби між народами, миру і загального братерства, а також у повному усвідомленні, що її енергія та здібності мають бути присвячені служінню на користь інших людей.

У документі «Конвенція про права дитини» 1989 р. вказано: «В усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини». Серед основних прав дитини у даному документі закріплені:

- право на свободу пошуку, одержання, передачі інформації та ідей будь-якого роду незалежно від кордонів в усній, письмовій чи друкованій формі, у формі творів мистецтва, інших засобів на вибір дитини (ст. 13);

- право на свободу думки, совісті та релігії (ст. 14);

– право на свободу асоціацій і свободу мирних зборів (ст. 15);

– право на доступ до інформації і матеріалів із різних національних і міжнародних джерел, особливо до таких, які спрямовані на сприяння соціальному, духовному і моральному благополуччю, а також здоровому фізичному і психічному розвитку дитини (ст. 17).

– право на користування найбільш досконалими послугами системи охорони здоров'я та засобами лікування хвороб і відновлення здоров'я (ст. 24);

– право на освіту, що спрямована на розвиток особи, талантів, розумових і фізичних здібностей дитини в найповнішому обсязі; виховання поваги до прав людини та основних свобод, а також принципів, проголошених у Статуті ООН; виховання поваги до батьків дитини, її культурної самобутності, мови і національних цінностей країни, в якій дитина проживає, країни її походження та до цивілізацій, відмінних від її власної; підготовку дитини до свідомого життя у вільному суспільстві в дусі розуміння, миру, терпимості, рівноправності чоловіків і жінок та дружби між усіма народами, етнічними, національними і релігійними групами, а також особами з корінного населення; виховання поваги до навколишньої природи (ст. 28, 29).

Щодо воєнних конфліктів, цей документ містить ряд нормативів, які стосуються дітей, зокрема (у редакції автора):

– поважати норми міжнародного гуманітарного права у випадку збройних конфліктів та забезпечувати їх додержання (ст. 38);

– вживати всіх можливих заходів з метою забезпечення захисту дітей, яких торкається збройний конфлікт, та догляду за ними (ст. 38);

– вживати всіх необхідних заходів для сприяння фізичному та психологічному відновленню та соціальній інтеграції дитини, яка є жертвою будь-яких видів нехтування, експлуатації чи зловживань, катувань чи будь-яких жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поведінки, покарання чи збройних

конфліктів. Таке відновлення і реінтеграція мають здійснюватися в умовах, що забезпечують здоров'я, самоповагу і гідність дитини (ст. 39).

«Резолюція 57/239 від 20 грудня 2002 р. щодо створення глобальної культури кібербезпеки та захисту інформації критичної інфраструктури» наголошує на необхідності активізації зусиль для подолання цифрової нерівності, досягнення загального доступу до інформаційно-комунікаційних технологій та захисту критично важливих інформаційних інфраструктур шляхом сприяння передачі інформаційних технологій та нарощуванню потенціалу, зокрема країнам, що розвиваються, ...щоб усі держави могли повною мірою скористатися перевагами інформаційно-комунікаційних технологій для свого соціально-економічного розвитку.

Декларація ЮНЕСКО: «Про основоположні принципи щодо внеску масової інформації в зміцнення миру та міжнародного взаєморозуміння, захисту прав людини і протидії расизму, апартеїду та підбурювання до війни» від 28.11.1978 р. вже у першій статті наголошує на наступному: «Зміцнення миру та міжнародного взаєморозуміння, сприяння правам людини та протидія расизму, апартеїду та підбурюванню до війни вимагають вільного потоку та ширшого й збалансованішого поширення інформації. У цьому напрямку засоби масової інформації мають зробити провідний внесок». У документі регламентовані позитивні заходи, які мають робити ЗМІ задля досягнення цілей, зазначених Декларацією. Так, згідно із ч. 2 ст. III, «у боротьбі проти агресивних воєн, расизму, апартеїду та інших порушень прав людини, які є, поряд з іншим, породженням забобонів та невігластва, засоби інформації, поширюючи відомості про ідеали, прагнення, культури та потреби всіх народів, сприяють ліквідації нерозуміння між народами, усвідомлення громадянами однієї країни потреб та прагнень інших, забезпечення поваги прав та гідності всіх націй, усіх народів та всіх осіб, без відмінності раси, статі, мови, релігії чи національності, та привернення уваги до таких великих лих людства, як злидні, недоїдання та хвороби,

сприяючи, таким чином, виробленню державами політики, що найбільше сприяє ослабленню міжнародної напруженості та мирного та справедливого врегулювання міжнародних суперечок».

Декларація ЮНЕСКО «Про відповідальність нинішніх поколінь перед майбутніми поколіннями» від 12.11.1997 р. вимагає, щоб нинішні покоління зберігали культурне різноманіття людства, а також несли відповідальність за виявлення, захист та охорону матеріальної та нематеріальної культурної спадщини та передачу цієї спільної спадщини майбутнім поколінням.

Декларація «Про культурну різноманітність» від 02.11.2001 р. акцентує на тому, що «Культурна різноманітність розширює можливості вибору, що є у кожної людини, вона є одним із джерел розвитку, що розглядається не тільки в плані економічного зростання, але і як засіб, що забезпечує повноцінне інтелектуальне, емоційне, моральне та духовне життя».

У документі *«Рекомендації щодо заохочення й використання багатомовності та загального доступу до кіберпростору» від 15 жовтня 2003 р.* наголошується, що «державному і приватному секторам, громадянському суспільству на місцевому, національному, регіональному рівнях слід діяти так, щоб забезпечити надання необхідних ресурсів і вживати необхідних заходів для зменшення мовних бар'єрів та активізації інтерактивного спілкування між людьми через Інтернет шляхом сприяння створенню та обробці культурного і наукового змісту в цифровому форматі, а також доступ до цього змісту, задля того, щоб всі культури мали можливість для самовираження і доступу до кіберпростору на всіх мовах, включаючи мови корінного населення».

3.1.2. Стандарти забезпечення інформаційної безпеки дітей у ЗМІ

Слід зазначити, що універсального документа у цій галузі, норми якого були б юридично обов'язковими для всіх держав,

не існує. Відправне значення мають вже згадані вище документи, а також *Міжнародний пакт про громадські та політичні права, ухвалений резолюцією 2200 А (XXI) Генеральної Асамблеї від 16 грудня 1966 року* [11], які гарантують право на свободу переконань і на вільне їх вираження, включаючи свободу шукати, отримувати та поширювати інформацію та ідеї будь-якими способами та незалежно від державних кордонів. Свобода масової інформації розглядається як одна із складових названого основного права людини безперешкодно дотримуватися своєї думки. У зв'язку з цим на неї поширюються норми міжнародних актів про права людини щодо допустимості обмеження свободи вираження думок у певних цілях, а також заборони пропаганди геноциду, апартеїду, расової дискримінації, поширення інформації, що збуджує расову, національну чи релігійну ненависть та ворожнечу.

У рамках Ради Європи прийнято велику кількість конвенцій та декларацій, присвячених свободі інформації. Одним із таких документів є *Декларація про засоби масової інформації та права людини від 23 січня 1970 р.* [12], яка закріплює дві найважливіші норми:

1. Незалежність преси та інших ЗМІ має бути записано в законі. Будь-який утиск цієї незалежності допускається лише на підставі рішення суду, а не органів виконавчої влади.

2. Не повинно бути ні прямої, ні непрямої цензури преси або змісту радіо- та телевізійних програм, новин або інформації, переданих іншими засобами... Обмеження можуть накладатися в межах, дозволених статтею 10 ЄКПЛ.

Свобода ЗМІ в Європейському Союзі є основним правом, яке поширюється на всі держави-члени Європейського Союзу та її громадян, як це визначено в *Хартії основних прав ЄС, а також Європейській конвенції з прав людини* [13].

В процесі розширення ЄС гарантування свободи ЗМІ наживається «ключовим показником готовності країни стати частиною ЄС». Свобода ЗМІ, включаючи свободу преси, є основною платформою для забезпечення свободи вираження поглядів та

свободи інформації. Хоча термін свобода ЗМІ стосується відсутності державної монополії або надмірного втручання держави, плюралізм ЗМІ розуміється як відсутність приватного контролю над ЗМІ, що означає уникнення концентрованої приватної власності на ЗМІ [14]. Водночас документ закріплює низку вимог до самих ЗМІ. Насамперед підкреслюється, що ЗМІ зобов'язані виконувати свої функції з почуттям відповідальності перед суспільством та окремими громадянами. Для реалізації цього передбачається низка заходів, включаючи прийняття кодексу професійної етики для журналістів та здійснення самоконтролю самими ЗМІ, де в основу мають бути віднесені такі положення:

- а) поширення точних та збалансованих повідомлень, виведення неправильної інформації;
- б) проведення чіткої різниці між інформацією, що розповсюджується, та коментарями;
- в) недопущення поширення наклепницьких тверджень;
- г) шанування права на особисте життя.

Ще одним важливим документом є *Декларація про свободу вираження поглядів та інформації від 29 квітня 1982 року* [15]. У документі підкреслюється значущість свободи вираження поглядів та інформації для демократії та поваги до прав людини і закріплюється обов'язок держав охороняти цю свободу від порушень, а також здійснювати політику, спрямовану на підтримку якнайбільшого розмаїття засобів інформації та множинності джерел інформації, припускаючи, таким чином, плюралізм ідей та думок. Декларація підтверджує такі цілі держав у сфері інформації та ЗМІ, як охорона права кожного на вільне вираження думки, пошук та отримання інформації незалежно від державних кордонів, відсутність цензури та будь-яких довільних контрольних механізмів або примусу щодо учасників інформаційного процесу, змісту засобів інформації, передачі або поширення інформації, існування широкої різноманітності незалежних та автономних засобів інформації, що допускають відображення різноманітності ідей та думок тощо.

Спеціальний доповідач ООН з питань сприяння і захисту права на свободу поглядів та їх вільне вираження, Представник ОБСЄ з питань свободи ЗМІ, Спеціальний доповідач ОАД з питань вираження поглядів та Спеціальний доповідач Африканської комісії з прав людини і народів з питань свободи вираження поглядів та вільного доступу до інформації 6 травня 2014 року у Парижі прийняли Декларацію «Про універсальність і право на свободу вираження поглядів» [16]. У Декларації відзначається фундаментальне значення свободи вираження поглядів як окремого права та важливого інструменту захисту всіх інших прав, а також як основоположного елементу демократії та невід'ємного засобу досягнення розвитку. Висловлюється стурбованість щодо численних спроб виправдати порушення свободи, вираження поглядів найчастіше виключно з політичною метою, посиляючись на певні культурні, історичні, суспільні цінності, моральні та релігійні вірування тощо. У Декларації також відзначену ключову роль Інтернету в реалізації універсальності свободи вираження поглядів, зважаючи на його глобальне поширення, вплив та доступність порівняно з іншими комунікаційними платформами. Держави повинні дуже обережно застосовувати обмеження на свободу слова в Інтернеті. Водночас, виходячи з принципу поваги до центральної ролі прав людини в розвитку Інтернету, держави повинні сприяти універсальному доступу до мережі незалежно від політичних, соціальних, економічних чи культурних відмінностей.

Розглянуті документи щодо забезпечення інформаційної безпеки дітей у ЗМІ, мають рекомендаційний характер. На відміну від них, *Європейська конвенція про транскордонне телебаченні від 5 травня 1989 року* [17] має обов'язковий характер. Конвенція зобов'язує телемовника здійснювати контроль за тим, щоб програми в цілому, їх подання та зміст забезпечували повагу до гідності людської особистості та основних прав. Зокрема, вони не повинні: а) бути непристойними і, особливо, містити порнографію; б) надмірно виділяти насильство. Усі програми, які можуть завдати шкоди фізичному, розумовому

чи моральному розвитку дітей та підлітків, не повинні транслюватися в той період часу, коли вони можуть їх дивитися (ст. 7). Відповідно до цієї Конвенції реклама, адресована дітям або яка використовує дітей, не повинна завдавати шкоди їх інтересам і має враховувати їхню особливу сприйнятливість (ст. 11).

У рамках політики Європейського Союзу в цій сфері використовується таке джерело права, як директиви, в яких вказані цілі та результати, що підлягають досягненню при наданні національним органам влади права самим визначати механізм їх виконання. Крім того, прийнято низку рекомендацій ЄС, які мають значення керівних орієнтирів. Основою для ухвалення даних актів виступає стаття 3 Договору про Європейський Союз (у редакції Лісабонського договору від 13 грудня 2007 р.) (цитуються за [1]), яка проголошує захист прав дітей, як одну з цілей діяльності ЄС.

Основним документом ЄС у сфері мас-медіа тривалий час була Директива Ради ЄС 89/552/ЄЕС від 3 жовтня 1989 року, відома як Директива «Телебачення без кордонів» (Television without Frontiers Directive) [18]. У даному документі щодо захисту неповнолітніх вказано: «Програми, що містять порнографію або екстремальне насильство, заборонені. Ця заборона поширюється на всі інші програми, які можуть завдати шкоди неповнолітнім, окрім випадків, коли вони транслюються в час, коли їх зазвичай не бачать неповнолітні, або коли вжито захисних технічних заходів». У 2007 році було прийнято Директиву 2007/65/ЄС28, що вносить поправки до розглянутої вище Директиви «Телебачення без кордонів», по суті трансформуючи її в «Директиву про аудіовізуальні медіа послуги» (Audiovisual Media Services Directive). У 2010 р. прийнято кодифіковану версію даної директиви [19], де міститься спеціальний розділ про захист неповнолітніх у телевізійному мовленні (ст. 27):

1. Держави-учасниці вживатимуть відповідних заходів для забезпечення того, щоб передачі телемовників, які перебувають під їх юрисдикцією, не включали програми, які можуть завдати серйозної шкоди фізичному, духовному та моральному

розвитку неповнолітніх, зокрема програми, які містять порнографію чи невиправдане насильство.

2. Заходи, передбачені у параграфі 1 цієї статті, повинні також поширюватись на інші програми, які можуть порушити фізичний, духовний та моральний розвиток неповнолітніх, за винятком тих випадків, коли за допомогою вибору часу трансляції або застосування спеціальних технічних засобів виключено можливість перегляду або прослуховування неповнолітніми таких передач.

Останній перегляд даної Директиви відбувся у 2018 році [20]. У новому документі наголошується на кращому захисті неповнолітніх від шкідливого контенту в онлайн-світі.

3.1.3. Інформаційна безпека дітей у мережі Інтернет

Не зважаючи на актуальність проблеми, що стосується забезпечення інформаційної безпеки дітей у мережі Інтернет, громадські відносини у цій сфері ще не отримали комплексного правового регулювання ні на глобальному, ні на регіональному рівнях. Тут домінують переважно політико-декларативні документи, тоді як міжнародних договорів із жорсткими юридичними зобов'язаннями практично немає.

Одним із найвідоміших документів є «Окінавська Хартія глобального інформаційного суспільства» від 22 липня 2000 р. [21]. У документі в частині безпеки підкреслюється, що зусилля міжнародного співтовариства, спрямовані на розвиток глобального інформаційного суспільства, повинні супроводжуватися «узгодженими діями щодо створення безпечного та вільного від злочинності кіберпростору» (ст. 8). У Хартії також визначено, що всі люди скрізь, без винятку, повинні мати можливість користуватися перевагами глобального інформаційного суспільства, а стійкість цього суспільства ґрунтується на демократичних цінностях, таких як вільний обмін інформацією і знаннями, взаємна терпимість і повага до особливостей інших людей.

За підсумками Всесвітньої зустрічі на найвищому рівні з питань інформаційного суспільства в Женеві (2003) було прийнято *Декларацію принципів «Побудова інформаційного суспільства – глобальне завдання в новому тисячолітті» від 12 грудня 2003 року* [22]. Поряд з іншими аспектами в ній приділено увагу питанням довіри та безпеки при використанні ІКТ. Як основний напрямок вирішення цих завдань називаються формування, розвиток та впровадження глобальної культури кібербезпеки (ст. 35). Женевська хартія приділяє увагу й етичним аспектам інформаційного суспільства (розділ 10). У ній визнається важливість етичних норм, які повинні сприяти справедливості, а також підтримувати гідність та цінність людської особистості. Для цього всі учасники інформаційної спільноти повинні «вживати відповідні дії та приймати встановлені законодавством заходи щодо запобігання неналежного використання ІКТ, як от: протиправні дії та інші дії на ґрунті расизму, расова дискримінація, ксенофобія та пов'язані з ними прояви нетерпимості, ненависті, насильства, всі форми жорстокого поводження з дітьми, включаючи педофілію та дитячу порнографію, а також торгівля людьми та їх експлуатація» (ст. 59).

Більш розширено питання, що стосуються забезпечення ІПБ у мережі Інтернет регламентовані в регіональних актах Ради Європи. В першу чергу відзначимо документ *«Декларація про свободу комунікацій в Інтернеті»* [23]. В основу документа закладено концепцію балансу між свободою інформації в Інтернеті та інтересами інших осіб та держави. У ньому закріплено ряд принципів у галузі обміну інформацією в Інтернеті, які представляють інтерес у контексті проблеми інформаційної безпеки, до яких належать:

- контроль за змістом інформації: держави не піддають змісту інформації в Інтернеті більшому обмеженню, ніж у інших засобах масової інформації;
- регулювання чи саморегулювання: держави повинні підтримувати регулювання чи саморегулювання щодо змісту інформації, що розповсюджується в Інтернеті;

– відсутність державного контролю: влада не повинна заборонними або обмежувальними заходами перешкоджати доступу громадськості до інформації та вільного обміну інформацією в Інтернеті, незалежно від кордонів. Це не заважає встановити обмеження для захисту неповнолітніх користувачів, особливо у доступних місцях, таких як школи чи бібліотеки.

– обмежена відповідальність служб надання інформації за зміст інформації в Інтернеті: держави не повинні накладати на служби надання інформації основні зобов'язання щодо спостереження за змістом інформації в Інтернеті, до якої вони здійснюють доступ, передають або містять, а також за пошуком фактів чи обставин, що вказують на незаконну діяльність, так само як і відповідальність за зміст такої інформації;

– анонімність: для забезпечення захисту проти спостереження в мережі та розширення вільного обміну інформацією та думками держави мають враховувати бажання користувачів Інтернетом не ідентифікувати свою особистість. Це не заважає державам вживати заходів та співпрацювати для встановлення відповідальності за злочини, відповідно до національних законодавств, ЄКПЛ та інших міжнародних угод у сфері правосуддя та підтримання громадського порядку.

Найбільш прогресивним прикладом законодавчого регулювання безпеки дітей в Інтернеті вважається Велика Британія. У жовтні 2023 року там було ухвалено Online Safety Act, який встановив жорсткі вимоги до соціальних мереж і пошукових платформ. Закон покладає на компанії відповідальність за виявлення та видалення нелегального чи шкідливого для дітей контенту, впровадження дієвих механізмів перевірки віку, а також обов'язок надавати дітям та батькам зрозумілі інструменти для повідомлення про небезпечні ситуації. Окремо посилено контроль за доступом до соціальних мереж дітей віком до 13 років: акаунти неповнолітніх мають видалятися, а перевірка віку стати обов'язковою [24].

У США та країнах ЄС наразі активно обговорюються регулювання роботи соціальних мереж, що спрямоване на

зниження ризиків залежності дітей від гаджетів та соцмереж. Всі розробники мають налаштувати на платформах безпекові обмеження щодо комунікації дітей з іншими користувачами, доступу до їх персональних даних, поширення геолокації, обмеження функцій, що стимулюють «безконтрольне» за кількістю часу користування додатками. Велика увага також приділяється батьківському контролю, щоб надати батькам можливість контролювати налаштування приватності, покупок, перегляду контенту та інших дій в обліковому записі дитини (Світова практика. Як захищають дітей в інтернеті Велика Британія, США та ЄС [25]). У Китаї існують обмеження на перебування дітей в Інтернеті, особливо для онлайн-ігор та використання гаджетів. Згідно з нормативними актами Національного управління преси та публікацій (2019 р., оновлено 2021 р.), неповнолітні можуть грати в онлайн-відеоігри максимум три години на день у святкові дні та 1,5 годинами на день в інші дні [26]. Такі заходи мають на меті зменшити залежність дітей і створити здоровіше інформаційне середовище.

На відміну від багатьох країн ЄС, Великої Британії, США чи Китаю, де вже діють спеціалізовані закони щодо контролю за онлайн-контентом, перевірки віку та обмеження часу користування гаджетами, в Україні питання інформаційної безпеки дітей врегульовані ще недостатньо. Чинні нормативно-правові акти переважно орієнтовані на загальні положення захисту персональних даних та протидії кіберзлочинності, однак не забезпечують належного захисту дітей від ризиків цифрового середовища та онлайн-залежності. Вкрай необхідною є розробка сучасних законодавчих актів, що враховуватимуть кращий міжнародний досвід, поєднуюватимуть вимоги безпеки та права дитини на розвиток і відповідатимуть викликам цифрової епохи. Більш детально ці питання будуть розглянуті у наступному підрозділі.

Питанням забезпечення безпеки неповнолітніх користувачів в Інтернет присвячені також нормативні документи у вигляді рекомендацій. Так було прийнято *Рекомендації із захисту*

неповнолітніх та людської гідності 98/560/ЄС від 24 вересня 1998 р. та 2006/952 ЄС від 20 грудня 2006 р., які закріпили комплекс заходів, спрямованих на захист дітей від деструктивної інформації ЗМІ та мережі «Інтернет» (цитуються за [1]). У документах підкреслюється зокрема, що держави-учасниці мають заохочувати пошук та впровадження нових способів захисту неповнолітніх та інформування користувачів; протидіяти поширенню незаконного контенту, що принижує людську гідність; сприяти забезпеченню безпечного використання аудіовізуальних та інформаційних онлайн послуг неповнолітніми; формувати відповідальну позицію з боку виробників, посередників та користувачів аудіовізуальних та інформаційних онлайн послуг; боротися з незаконною діяльністю в мережі Інтернет, яка може завдати шкоди неповнолітнім тощо.

Поряд із зазначеними правовими актами в Європейському Союзі діє Програма «Безпечний Інтернет» (*Safer Internet Programme*), мета якої полягає у розширенні прав та захисту дітей в онлайн режимі шляхом реалізації ініціатив підвищення обізнаності та боротьби з незаконним та деструктивним контентом та поведінкою (цитуються за [1]). В основу програми закладено багатосторонній підхід, спрямований на внесення вкладу у підвищення безпеки Інтернету всіма зацікавленими учасниками: національними правоохоронними органами, неурядовими організаціями, вченою спільнотою та органами корпоративного саморегулювання. Для забезпечення підтримки та безпеки дітей в Інтернеті Програма «Безпечний Інтернет» передбачає реалізацію наступних напрямів діяльності:

- фінансування цільових проєктів, спрямованих на створення безпечного онлайн-середовища для дітей та підлітків;
- підтримка Дня безпечного Інтернету;
- організація Форуму безпечного Інтернету;
- стимулювання та підтримка корпоративного саморегулювання;
- взаємодія з іншими міжнародними організаціями.

Програма ЄС «Безпечний Інтернет» реалізується переважно через цільові проекти на національному та Європейському рівнях, спрямовані на створення безпечного онлайн-середовища для дітей та підлітків. Дані проекти вирішують завдання підвищення обізнаності, боротьби з нелегальним контентом, фільтрації та маркування контенту, створення поповнюваної бази даних з інформацією про використання новітніх технологій молоддю, а також залучення громадянського суспільства до проблематики онлайн безпеки дітей.

Дуже цікавими прикладами участі громадянського суспільства в вирішенні завдання забезпечення безпеки дітей в Інтернеті в ЄС є Європейський молодіжний комітет (European Youth Panel) та Європейський батьківський комітет (European Parents Panel). Вони є дискусійними майданчиками, у форматі яких формулюються диференційовані думки дітей та дорослих щодо проблеми безпечного використання Інтернету, які надалі обговорюються в більш широкому форматі на Форумі безпечного Інтернету. Крім того, центри безпечного Інтернету, що функціонують у країнах-членах ЄС, заснували національні молодіжні комітети, які консультують їх на регулярній основі.

Міжнародні організації та компанії також беруть участь у формуванні знань про безпечний Інтернет. Наприклад, «Навчальний посібник із безпеки дітей в Інтернеті», розроблений компанією Google у співробітництві з організаціями The Net Safety Collaborative та Internet Keep Safe Coalition. Цей посібник створено для того, щоб допомогти вчителям навчити дітей необхідним навичкам, завдяки яким вони зможуть користуватись Інтернетом безпечно й обачно [27].

Посібник охоплює п'ять фундаментальних тем щодо цифрового громадянства та безпеки:

- ділися з обачністю;
- не дай себе обманути;
- бережи свої таємниці;
- круто бути доброзичливим;
- сумніваєшся, спитай.

Підсумовуючи викладене у даному підрозділі, зауважимо, що роль міжнародних правозахисних актів, їхня ефективність багато в чому визначаються міжнародним кліматом у цілому. В наш час цей клімат, на жаль, не сприяє зміцненню міжнародного законодавства загалом і, зокрема, міжнародних інституцій у сфері захисту прав і свобод дитини в інформаційній сфері.

3.2. Державне управління у сфері інформаційної безпеки дитини в Україні

Необхідність заходів, пов'язаних із сукупністю явищ і проблем, в інформаційному середовищі, призвели до появи інформаційного права – комплексного поєднання науки й галузі права, яке відокремилось від інших суспільних відносин у самостійний вид на підставі історичного розвитку людської формації, розвитку новітніх технологій, які потребують якісно нових способів і прийомів регулювання інформаційних відносин.

ІП розглядається як система соціальних норм і відносин, що виникають в інформаційній сфері у зв'язку з виробництвом, перетворенням і споживанням інформації. Водночас ІП розглядають як галузеву юридичну науку, що вивчає сукупність норм права, які регулюють інформаційні відносини у суспільстві, містять вказівки, що стосуються інформаційної діяльності. Інститутами інформаційного права можна вважати: право свободи інформації, право доступу до інформації, правовий режим інформації з обмеженим доступом та інші. Методами правового регулювання у галузі інформації є системне комплексне застосування методів конституційного, цивільного, адміністративного, трудового та кримінального права, застосування методів приватно-правового регулювання (на рівні правочинів, угод, звичаїв, традицій, норм суспільної моралі, професійної, ділової етики тощо) [28].

Зв'язок інформаційного права з іншими галузями права виражено в конституційній основі інформаційного права: у розділі 2 Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини

і громадянина». Не існує прав і обов'язків людини та громадянина, які б не були пов'язані з правом на інформацію [29].

О. А. Баранов [30] визначає ІП на основі розгляду основних цілей, під якими розуміє створення правових умов для:

- сприяння максимальному розвитку інформаційного суспільства та інформаційної сфери;
- забезпечення і захисту конституційних прав і свобод людини в інформаційній сфері;
- забезпечення інформаційної безпеки особистості, суспільства і держави;
- задоволення інформаційних потреб фізичних та юридичних осіб, суб'єктів громадянського суспільства, органів державної влади та органів місцевого самоврядування;
- створення розвиненої та сталої інформаційної інфраструктури держави, сприяння розвитку системи інформаційних ресурсів;
- забезпечення ефективної конкуренції та лібералізації діяльності на ринку інформаційних послуг і робіт, справедливого розподілу обмежених ресурсів;
- гармонізації з міжнародним інформаційним правом.

Цілком погоджуючись з думкою вченого, який пропонує в якості одного із базових принципів інформаційного права використовувати забезпечення інформаційної безпеки, зазначимо, що це є однією з основних атрибутивних особливостей систем, у тому числі соціальних. Цей принцип знайшов відображення й у ст. 17 Конституції України. Похідними від цього принципу в даному контексті виділимо наступні:

- свобода отримання й поширення інформації;
- об'єктивність, достовірність, повнота й точність інформації;
- гармонізація інтересів особистості, суспільства й держави в інформаційній діяльності;
- мінімізація негативного інформаційного впливу;
- об'єктивність надання інформації;
- обмеження доступу до інформації;

– гармонізація українського законодавства щодо регулювання інформаційних відносин із міжнародним законодавством.

Україна сьогодні зазнає інтенсивного інформаційного впливу з боку РФ. Такий вплив здійснювався РФ і до початку відкритих бойових дій, і був істотно посилений із початком реалізації державою-агресором своїх загарбницьких планів. Відповідні заходи інформаційного впливу державою-агресором, вочевидь, спрямовано на підрив внутрішньої стабільності, руйнування суверенітету й територіальної цілісності України. Слід зазначити, що станом на момент початку відкритої збройної агресії з боку РФ Україна виявилась не готовою, серед іншого, і до інтенсивної інформаційної агресії супротивника. Тому, в доповнення до існуючих актів нормативно-правового забезпечення інформаційної безпеки [31], необхідно зосередитися в першу чергу на удосконаленні базових правових основ для організації Україною ефективного захисту своєї інформаційної безпеки, включаючи, насамперед, безпеку підростаючого покоління.

Підставою для виділення ІБД у якості об'єкта правового регулювання, на думку Топчій О. В. [32], є значущість для держави й суспільства захисту інформаційних прав та інтересів дитини на тлі забезпечення її безпеки. З іншого боку, не менш важливим є й те, що ІБД виступає як складова інформаційної безпеки особи, суспільства й держави. У разі реалізації загроз і ризиків в одній зі складових виникає збій у життєдіяльності всієї системи.

В Україні наразі відсутнє консолідоване законодавство щодо забезпечення прав, свобод і законних інтересів дитини, тим більше, нерегульовані інформаційні правовідносини щодо захисту й забезпечення законних інтересів дітей в інформаційній сфері. Норми права в досліджуваному ракурсі розкидані в багатьох нормативно-правових актах і в абсолютній більшості зорієнтовані на дорослих суб'єктів, а не на дитину. Крім того, творці правових норм зосереджуються в основному лише на необхідності захисту дитини від негативного впливу

інформації. Топчій О. В. пропонує власну концепцію класифікації видів ІБД, яка, на її думку, може полегшити дослідження ІБД та втілення основних засад у державну інформаційну політику, нормативно-правові акти, практику правозастосування. Вона виділяє інформаційно-психологічну, інформаційно-валеологічну, інформаційно-соціальну, інформаційно-правову, інформаційно-економічну та інформаційно-технічну безпеку. Наведемо коротку характеристику кожного із зазначених видів.

Інформаційно-психологічна безпека – стан, процес і результат цілеспрямованої діяльності держави, інститутів громадянського суспільства, усіх свідомих суб'єктів інформаційних правовідносин щодо захисту психіки і свідомості особи від деструктивних впливів, створення умов для повноцінного гармонійного розвитку та самореалізації особистості. Головним інструментарієм забезпечення ІПБ дитини виступає експертна, консультативна, просвітницька, корекційна діяльність психологів і педагогів, їхні рекомендації уповноваженим органам влади щодо нормативного врегулювання процесів розповсюдження не бажаної для суспільства інформації.

Інформаційно-валеологічна безпека – вид інформаційної безпеки, спрямований на захист особи від негативного впливу інформації, яка може призвести до суїциду або особливо небезпечних травм чи хвороб, погіршення стану здоров'я через куріння, вживання алкогольних, наркотичних та інших шкідливих речовин, нерозбірливих статевих відносин, навмисного пошкодження частин тіла чи шкіри (у тому числі через шрамінг або татуювання), потягу до нездорової їжі (фастфуду) чи біодобавок із одночасним протиставленням здоровому способу життя, культури тіла й фізичної активності. Головним інструментарієм забезпечення інформаційно-валеологічної безпеки дитини виступає праворегулювальна й правозастосовна діяльність, зокрема в частині нормування змісту медіапродукції, реклами; адміністрування просвітницької та дозвільної роботи шкільних і позашкільних закладів освіти; діяльність органів місцевого самоврядування щодо стану довкілля, упорядкування територій,

організації спортивних майданчиків; створення атмосфери відповідального батьківства.

Інформаційно-правова безпека – невід’ємна частина інформаційної безпеки, спрямована на застосування правових механізмів для захисту інформаційних прав і свобод, безперешкодної реалізації громадянської освіти, убезпечення дитини від не призначеної для неї інформації та упередження інформаційних деліктів. Зазначений вид безпеки тісно пов’язаний із такими юридичними категоріями, як «правова культура», «правове виховання», «правова просвіта», «правова свідомість», «безпечне інформаційне середовище» тощо. Даний вид інформаційної безпеки складається з норм із захисту й дотримання інформаційних прав неповнолітнього і норм щодо превенції інформаційних правопорушень.

Інформаційно-соціальна безпека – сегмент безпеки, за якого створюються умови для повноцінного розвитку особистості як достойного законослухняного члена суспільства з активною громадянською позицією й убезпечення неповнолітньої особи від негативних інформаційних впливів деструктивних спільнот (кримінальних, екстремістських, релігійних та тощо). Інструментарієм забезпечення інформаційно-соціальної безпеки виступає не тільки правове регулювання інформаційних правовідносин, а й важелі державної інформаційної політики, адміністративне сприяння підтримці соціально-етичних норм, скерування освітньо-виховних засобів тощо.

Інформаційно-економічна безпека – складова інформаційної безпеки, яка передбачає убезпечення дитини та її родини від нанесення матеріальної шкоди як окремій особі, так і її родині внаслідок агресивної реклами інтернет-шопінгу, нав’язування сумнівних послуг, залучення до азартних ігор (у тому числі інтернет-казино), участі в сумнівних фінансових проєктах. Відтак виникає необхідність запровадження в системі освіти елементів фінансової грамотності із роз’ясненням сутності та наслідків матеріальних ризиків, включенням до стандартів медіаосвіти тем, пов’язаних із маніпулюванням свідомістю не тільки

в політичній сфері, а й у торговельно-фінансових відносинах на рівні бюджету сім'ї.

Інформаційно-технічна безпека – складова, що передбачає поєднання інформаційно-технологічних компетенцій із застосуванням заходів технічної безпеки, формуванням відповідального ставлення до роботи з інформацією, ресурсами, пристроями, до процедур збирання, зберігання, поширення інформації. Даний вид інформаційної безпеки тісно взаємопов'язаний із кібербезпекою, оскільки реалізується у безпосередньому спілкуванні із застосуванням відповідних технічних засобів. Інструментарієм забезпечення інформаційно-технічної безпеки є, насамперед, комплекс технічних заходів, використання спеціального програмного забезпечення, у тому числі систем батьківського контролю в поєднанні із освітньо-виховною діяльністю. Правове регулювання ІБД повинно охоплювати весь спектр розглянутих її видів.

Мусимо констатувати, що наразі ключовий термін «Інформаційна безпека дитини» ще залишається в лоні доктринальних підходів у праві й не знаходить свого відображення в законодавстві, хоча формальний склад закріплених в існуючих нормативно-правових актах кореспондується із поняттям ІБД. Законодавство потребує суттєвої модернізації, приведення у відповідність до реалій сьогодення.

На думку Топчій О. В., вагомим теоретичним джерелом формування концепції ІБД є безпекознавство – суспільна міждисциплінарна наука, яка досліджує загальні та специфічні об'єктивні закономірності організації та функціонування систем безпеки різного класу і виробляє на підставі їх пізнання загальні теоретичні положення, які спрямовані на підвищення ефективності їх функціонування [32]. Вчена пропонує в розділі інформаційного безпекознавства створити інформаційно-ювенальне безпекознавство як підгалузь, «що має на меті дослідження і впровадження у практичну діяльність концептуального конгломерату адміністративно-правових, організаційно-управлінських, науково-технічних, психолого-педагогічних

засад пізнання та діагностики інформаційних загроз та ризиків негативного впливу на неповнолітнього, забезпечення взаємодії органів державної влади та інституцій громадянського суспільства в контексті публічного управління задля одночасного підтримання безпечного інформаційного середовища і формування інформаційного імунітету особистості, вибору ефективних засобів превенції та протидії інформаційним деліктам». У якості складових елементів запропонованої підгалузі пропонується розглядати інформаційно-ювенальну превентологію (як напрям, що досліджує профілактику/попередження правопорушень у сфері інформаційної безпеки неповнолітніх, запобігання негативним інформаційним впливам на особистість на етапі її соціалізації), інформаційно-ювенальну деліктологію (як напрям, що досліджує правопорушення неповнолітніми інформаційної безпеки інших осіб або комп'ютерних систем або посягання дієздатних осіб на ІБД), ювенальну інформаційно-безпекову компаративістику (як напрям порівняльного правознавства, у межах якого досліджуються міжнародно-правові акти та нормативні акти інших держав, закордонний практичний досвід забезпечення ІБД, шляхи адаптації цих знань до української дійсності).

В цілому, погоджуючись з ідеями авторки, зазначимо, що інтеграція наукових засад адміністративного й інформаційного права, інформаційного безпекознавства із ювенальним правом має перспективу створення міцного теоретичного підґрунтя для практичного забезпечення інформаційної безпеки дітей, що може сприяти консолідації українського суспільства на сучасному етапі.

3.3. Ювенальна юстиція в забезпеченні прав дитини

У попередньому підрозділі вже було застосовано поняття «ювенальна юстиція». Зараз розглянемо його більш детально.

Ювенальна юстиція синтезує у собі два поняття, що походять із римського права: дитинство/молодість (від

лат. *juvenalis* – юний, молодий) та юстиція (від лат. *justitia* – справедливість, правосуддя), і в найширшому розумінні означає справедливе ставлення до дітей та молоді. В сучасній юридичній науці поняття «ювенальна юстиція» єдиного та однозначного тлумачення не має. Дослідники виділяють принаймні два підходи до визначення ювенальної юстиції, умовно називаючи їх широким та вузьким. Перший передбачає, що ювенальна юстиція – це система всіх ланок державного механізму, органів місцевого самоврядування, які займаються проблемами сім'ї та підлітків. Другий розглядає ювенальну юстицію у рамках судової системи як можливість створення спеціалізованих судових органів у справах сім'ї та неповнолітніх, удосконалення процесуальних форм під час розгляду судом справ, що стосуються молоді [33].

М. Ю. Веселов підкреслює, що залежно від характеру регулювання ювенальних відносин, виокремлюють декілька традиційних ювенально-правових підходів у визначенні феномену прав дитини та їхнього забезпечення (метадоктрин): автономістський (дитина визнається самостійним суб'єктом суспільних відносин) та протекціоністський (дитина розглядається як об'єкт впливу та захисту, а не як суб'єкт правових відносин) [34]. Вчений стверджує, що можливості дітей та дорослих самостійно реалізовувати свої потреби ані з біологічної (психофізіологічної), ані із соціальноправової позиції не є рівними. Він стверджує, що середовищем, у якому діє система забезпечення прав дитини, є багатoshаровою оболонкою, яка включає такі поняття: суспільство та суспільні відносини; державу; правову систему; ювенальну політику; систему ювенального права; систему ювенально-правових відносин; систему забезпечення прав людини. Указана модель дає розуміння «рефлексивності» зв'язків між системами, пояснює «лабільність» системи забезпечення прав дітей. Головною метою останньої є створення необхідних умов та сприяння у фактичній реалізації прав дитини, зважаючи на раціональний консенсус її об'єктивних потреб та суб'єктивних інтересів. Така мета зумовлює власну структуру та порядок

функціонування системи забезпечення прав дітей, яка складається з первинних елементів, способи зв'язків яких утворюють компоненти більш складного характеру (форми / інститути), а також певних комбінаторик елементів та форм, які групуються за сферами державного управління (адміністрування).

Державницька модель ювенальної юстиції передбачає наявність спеціалізованого суду, який здійснює правосуддя в справах неповнолітніх, усі інші інституції – державні та громадські – виконують допоміжні функції.

Альтернативою судової моделі є адміністративна модель ювенальної юстиції, яка діє, зокрема, у Шотландії, де центральне місце займають адміністративні комісії у справах про правопорушення неповнолітніх. Позасудові способи вирішення конфліктів за участі дітей є водночас і перевагою такої системи, та її недоліком, оскільки вони не здатні врегулювати конфлікти дитини з кримінальним законом.

У скандинавських країнах поєднуються судова й адміністративна ювенальна юстиція. Зокрема, у Швеції немає окремих ювенальних судів, але в місцевому суді працює ювенальний суддя або створюється ювенальний відділ суду для розгляду справ неповнолітніх. Провідну роль серед державних інститутів, що займаються захистом прав неповнолітніх у скандинавських країнах, грає соціальна служба, що організована за територіальним принципом, оперативно й ефективно вирішує проблеми конкретної дитини зусиллями фахівців, що працюють на території її проживання.

Цікавим досвідом залучення до ювенальної юстиції інститутів громадянського суспільства має США, де існують недержавні підліткові суди, у яких дорослі або зовсім не беруть участі, або лише керують процедурою. В цих судах розглядаються справи про вперше вчинені неважкі злочини й проступки, якщо неповнолітній визнав свою провину. Примусові заходи, що застосовуються такими судами (відвідування спеціальних занять для подолання наркотичної або алкогольної залежності; грошова реституція, зобов'язання взяти участь у судовому засіданні

підліткового суду як присяжний тощо), мають нерепресивний характер і значний виховний потенціал.

У багатьох державах, наприклад, у Нідерландах, ефективно функціонують недержавні інститути виконання покарань для неповнолітніх правопорушників. У межах місцевої громади виконується значна частина судових рішень у справах неповнолітніх, зокрема, громадські роботи (дрібний ремонт будівель, прибирання території тощо). У католицьких країнах (Іспанія, Італія, Португалія, Польща) важливу роль у ювенальній юстиції відіграє церква.

Вітчизняні дослідники ювенальної юстиції пропонують «плюралістичну» модель, яка передбачає залучення до системи ювенальної юстиції поруч із державними органами – інститутів громадянського суспільства, поряд із правовими – медико-соціальних та психолого-педагогічних принципів. Концептуальне визначення ювенальної юстиції виглядає як «система державних, муніципальних і громадських судових, правоохоронних та правозахисних органів, установ і організацій, які на основі ювенального права і за допомогою медико-соціальних і психолого-педагогічних методів здійснюють правосуддя по відношенню до дітей, профілактику й попередження правопорушень дітей і проти дітей, захист прав, свобод та інтересів, а також ресоціалізацію дітей, які перебувають у складній життєвій ситуації» [35].

Загальновизнаною метою системи ювенальної юстиції, яку задекларовано в усіх відповідних міжнародних положеннях щодо захисту прав людини, є реабілітація та соціальна реінтеграція дитини. Конвенція ООН про права дитини (ст. 40) проголошує: «Держави-сторони визнають право кожної дитини яка, як вважається, порушила кримінальне законодавство, обвинувачується або визнається винною в його порушенні, на таке поводження, що сприяє розвитку в дитини почуття гідності та значущості, зміцнює в ній повагу до прав людини й основних свобод інших та при якому беруться до уваги вік дитини й бажання сприяння її реінтеграції та виконання нею корисної ролі в суспільстві» [5].

Відповідно до «Пекінських правил» [36], «система ювенальної юстиції спрямована, у першу чергу, на забезпечення благополуччя неповнолітнього й забезпечення того, щоб будь-які заходи впливу на неповнолітніх правопорушників завжди були співвідносними як з особливостями особистості правопорушника, так і з обставинами правопорушення». Цей документ виокремлює два головних і найважливіших завдання ювенальної юстиції. Перше завдання полягає в «забезпеченні благополуччя неповнолітнього», і, більше того, це головна з пріоритетних правових систем, де справи неповнолітніх розглядаються сімейними судами чи адміністративними органами», а й «тих судових систем, які дотримуються моделі кримінального переслідування», аби вони сприяли «уникненню застосування виключно каральних санкцій». Другим завданням є «принцип співвідносності», який розглядається, як «засіб для стримування важкості правопорушення», що в конкретному контексті означає, що «відповідь на дії молодих правопорушників має ґрунтуватися не тільки на ступені важкості правопорушення, а й з урахуванням особливостей особистості» таких, як «соціальний статус, ситуація в сім'ї, шкода, якої було завдано внаслідок правопорушення та інші чинники, які визначають особливості особистості».

Таким чином, за вимогами міжнародного законодавства про права людини, система ювенальної юстиції спрямована на сприяння реабілітації та соціальної реінтеграції дитини, включаючи формування у дитини відчуття гідності та цінності її особистості, а також виховання поваги до фундаментальних прав інших людей. З іншого боку, мета ювенальної юстиції представляється також як триєдиний комплекс: 1) відновлення прав і «зцілення» жертви; 2) визнання правопорушником заподіяної ним шкоди та прийняття на себе відповідальності за усунення цієї шкоди; 3) досягнення примирення між жертвою, правопорушником і співтовариством, у якому вони живуть [1].

Ефективним засобом досягнення зазначеної мети є *медіація*, яка сьогодні впроваджена в систему ювенальної юстиції

багатьох країн світу. Медіація – це процес добровільного, зрілого й усвідомленого вирішення спору проактивними сторонами на підставі принципів взаємної поваги, рівності та «виграють всі» («win-win») за посередництва нейтральної, незалежної й неупередженої, але компетентної особи – медіатора, який допомагає сторонам прийти до взаємоприйняттого рішення. У порівнянні з іншими способами вирішення суперечок (судового чи арбітражного / третейського) сторони самі контролюють процес медіації та його результати, а медіатор не виносить обов'язкового для сторін рішення й не зобов'язує сторони підписувати медіативні угоди й дотримуватися їх. У разі успіху медіації сторони підписують медіативну угоду й добровільно виконують її, в іншому випадку – ідуть до суду. За приклад можна навести досвід країн, де медіація використовується для вирішення суперечок на рівні із судовими процесами та закріплена конкретними нормативно-правовими актами. Так, говорячи про законодавче регулювання медіації у США, зазначимо, що уже в 1981 р. Каліфорнія стала першим штатом, у якому медіація була запропонована для вирішення суперечок, пов'язаних з опікою над дітьми. Для американців є дуже важливим нерозголошення конфіденційної інформації. У США понад 250 правил конфіденційності та привілеїв, що діють у різних штатах, визначають питання про те, яка саме інформація може бути розкрита в процесі медіації без побоювання за її подальшого поширення. Із цією метою був розроблений «Єдиний закон про медіацію (The Uniform Mediation Act)» [37].

Що стосується європейської практики запровадження медіації, «Директива 2008/52/ЄС Європейського Парламенту та Ради з певних аспектів медіації в цивільних і комерційних справах», затверджена у 2008 р., закріплює основні принципи проведення та запровадження процедури медіації в національне законодавство країн-членів ЄС [38].

Правові основи взаємодії сім'ї і системи ювенальної юстиції закладені в міжнародних стандартах ювенальної юстиції: відповідних положеннях Конвенції ООН про права дитини (1989),

Пекінських правилах (1985), Ер-Рядських керівних принципах (1990), Гаванських правилах (1990), Європейських правилах (2008) тощо.

Базовими положеннями, зазначених імперативних і рекомендаційних актів щодо забезпечення взаємодії сім'ї і системи ювенальної юстиції, є:

- вимога негайного інформування батьків про всі процедури й можливі санкції щодо неповнолітнього;
- забезпечення участі батьків на всіх стадіях слідства у справі неповнолітнього;
- вимога збереження сімейного середовища неповнолітнього правопорушника.

Зазначимо, що норми та практика світових систем ювенальної юстиції містять багато напрацювань щодо залучення сім'ї до виконання основної функції ювенального правосуддя – соціальної реінтеграції неповнолітнього правопорушника. Особливо це стосується первинної і вторинної профілактики правопорушень неповнолітніх. Імовірність протиправної поведінки можна зменшити шляхом зміцнення соціальних зв'язків неповнолітнього з сім'єю, школою та іншими інститутами громадянського суспільства. Що стосується третинної профілактики, то сімейна й подібна до неї атмосфера створює найкращі умови для перевиховання та ресоціалізації неповнолітнього правопорушника.

Найвідоміша практика – сімейні конференції (СК) у системі ювенальної юстиції Нової Зеландії. У СК беруть участь неповнолітній правопорушник, члени його сім'ї, жертва й особи, які її підтримують, адвокат у справах молоді (на вимогу підлітка), соціальний працівник (тільки в певних випадках) і будь-які інші особи, за бажанням сім'ї, досвід яких може виявитися корисним для підлітка. У ході СК проходить широке обговорення того, що сталося і вирішується, чи слід переслідувати підлітка в кримінальному порядку, та якщо ні, то яким чином вирішити справу, причому пріоритет віддається альтернативним (некаральним) заходам. СК виробляє план дій, наприклад, правопорушник

приносить свої вибачення жертві, відшкодовує збиток (у грошовому еквіваленті або у вигляді роботи в інтересах жертви), виконує громадську роботу тощо. У цьому випадку судові слухання відкладаються до закінчення виконання плану. Якщо консенсусу не досягнуто, справа знову передається в суд або поліцію (за лежню від того, від кого вона потрапила на СК).

Що стосується України, то перелічені вище базові положення ювенальної юстиції лише частково відображені в чинному законодавстві, хоча сім'я неповнолітнього правопорушника є активним агентом ювенальних практик. Так, чинним кримінальним законодавством України передбачені такі види примусових заходів виховного характеру, як обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог щодо поведінки неповнолітнього (п. 2 ч. 2 ст. 105 Кримінального кодексу), передача неповнолітнього під нагляд батьків або осіб, які їх замінюють (п. 3 ч. 2 ст. 105 Кримінального кодексу). В обох випадках передбачається активна участь батьків у реалізації виховної функції ювенальної юстиції (цитується за [32]). Інша справа, якщо батьки потребують допомоги у виконанні цих видів заходів. Їх потрібно, по-перше, навчити, як прищепити дитині навички правослухняної відповідальної поведінки; по-друге, навчити співпрацювати з системою ювенальної юстиції, а не протистояти їй; по-третє, зобов'язати виконувати законні приписи й розпорядження суб'єктів ювенальної юстиції.

Актуальним є питання підвищення ефективності реалізації міжнародних стандартів щодо правосуддя, дружнього до дитини, зокрема спеціалізації та відповідної підготовки фахівців, які перебувають у контакті з дитиною, дотримання найкращих інтересів дитини при здійсненні кримінального провадження, недопущення її повторної віктимізації.

Гострою також є проблема відсутності альтернативних кримінальному провадженню та судовому розгляду механізмів реагування на правопорушення дітей [39].

Правові засади роботи з дітьми, охорони їхніх прав та соціального захисту в Україні одночасно визначає низка законів.

Базовим серед цих правових актів наразі є Закон України «Про охорону дитинства». Але ознайомлення з деякими аналогічними правовими актами інших держав і сучасні соціально-економічні реалії в нашій країні переконливо свідчать, що цей закон уже не здатен ефективно виконувати покладені на нього стратегічні завдання всебічного забезпечення прав дітей. Таким чином, є підстава стверджувати про нагальність прийняття в Україні Закону «Про ювенальну юстицію», який за своїм змістом переважно має бути актом адміністративно-правового характеру, а також законів «Про забезпечення прав дитини в Україні» (замість Закону України «Про охорону дитинства») та «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав дитини». Законопроект «Про ювенальну юстицію» має поглинути (в удосконаленому вигляді) норми Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», який на сьогодні є вже застарілим.

Ще у 2011 році Указом Президента України № 597/2011 було схвалено «Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні», де визначено, необхідність побудови в Україні повноцінної системи кримінальної юстиції, здатної забезпечити законність, обґрунтованість та ефективність кожного рішення щодо дитини, яка потрапила в конфлікт із законом, пов'язаного з її перевихованням та подальшою соціальною підтримкою [40].

В 2014 році Україна підписала Угоду про Асоціацію з Європейським Союзом. Згідно зі ст. 1 Угоди, Україна і ЄС мають посилювати співпрацю у сфері юстиції, свободи та безпеки з метою забезпечення верховенства права та поваги до прав людини та основоположних свобод [41]. Країни Європейського Союзу погодилися, що забезпечення верховенства права та кращого доступу до правосуддя повинно включати доступ як до судових, так і до позасудових методів врегулювання спорів. Пізніше Указом Президента України № 276/2015 від 20.05.2015 року була схвалена «Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 рр.».

Відповідно до п. 5.4 Стратегії, передбачено розширення способів альтернативного (позасудового) врегулювання суперечок (зокрема, шляхом практичного впровадження інституту медіації та посередництва) (цитується за [32]).

З метою посилення захисту прав неповнолітніх, що вчинили кримінальні правопорушення, а також задля створення умов для організації та ефективного функціонування юстиції, дружньої до дитини, що відповідає вимогам Конвенції про права дитини та іншим міжнародним стандартам, Кабінетом Міністрів України було прийнято постанову від 24.05.2017 р. № 357 [42], якою було утворено Міжвідомчу координаційну раду з питань правосуддя щодо неповнолітніх, у рамках якої було розпочато роботу щодо розробки проєкту Закону України «Про юстицію, дружню до дитини», який був зареєстрований у Верховній Раді України за № 5617 та супутній до нього проєкт Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо юстиції, дружньої до дитини», який зареєстровано у Верховній Раді України за № 5618. У першому пропонується передбачити принципи юстиції, дружньої до дитини, положення стосовно взаємодії суб'єктів юстиції щодо дітей, норми про поведження з дітьми, які вчинили правопорушення і потрапили до системи правосуддя, а також з дітьми, які є потерпілими або свідками і потребують застосування заходів соціальної реабілітації. Також він передбачає альтернативні кримінальному провадженню та судовому розгляду механізми реагування на правопорушення дітей, зокрема проведення процедури відновного примирення (медіації) та/або застосування одного чи декількох відновних заходів, як то застереження або покладення на дитину певних обов'язків (не змінювати місце проживання, відшкодувати шкоду, пройти корекційну програму тощо), спрямованих на соціальну реабілітацію дитини і запобігання повторному вчиненню нею правопорушень.

Ще одним нововведенням проєкту Закону № 5617 є пропозиція щодо ліквідації загальноосвітніх шкіл та професійних училищ соціальної реабілітації та покладення їх функцій щодо здійснення соціальної реабілітації дітей у контакті та конфлікті із законом на центри соціально-психологічної реабілітації дітей.

Для належного забезпечення запропонованих проєктом Закону № 5617 принципів поводження з дітьми проєктом Закону № 5618 пропонується внести зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України.

Змінами до Кодексу України про адміністративні правопорушення, зокрема, пропонується:

- закріпити на законодавчому рівні норми про презумпцію невинуватості, згідно з якими дитина у конфлікті із законом не повинна доводити свою невинуватість і вважається винуватою у вчиненні правопорушення лише за умов доведення її винуватості у встановленому законодавством порядку;

- передбачити можливість застосування до неповнолітніх у віці від шістнадцяти до вісімнадцяти років за вчинення адміністративних правопорушень відновних заходів у виді обмеження дозволів та встановлення особливих вимог до поведінки та участі в освітніх, культурних та спортивних заходах (відвідування лекцій, тренінгів, курсів тощо);

- закріпити необхідність врахування при розгляді справи про адміністративне правопорушення, вчинене неповнолітнім у віці від шістнадцяти до вісімнадцяти років, умов його життя та виховання, склад та відносини у сім'ї, здатність батьків чи осіб, що їх замінюють, позитивно впливати на поведінку неповнолітнього, стан його здоров'я та рівень розвитку;

- запровадити адміністративну відповідальність для батьків або осіб, які їх замінюють, за ухилення від виконання передбачених законодавством обов'язків щодо забезпечення необхідних умов життя, навчання та виховання неповнолітніх дітей, а також умисне невиконання ними чи дітьми рішення суб'єкта юстиції щодо дітей про застосування спеціальних

заходів запобігання перебуванню дитини у групі ризику та правопорушенням у дитячому середовищі.

Змінами до Кримінального кодексу України, серед іншого, пропонується:

- закріпити загальні положення щодо особливостей кримінальної відповідальності неповнолітніх з метою визнання інтересів дитини як найвищого пріоритету під час кримінального провадження;

- передбачити можливість звільнення неповнолітнього, який вчинив кримінальний проступок або нетяжкий злочин, від призначення покарання із застосуванням відновних заходів;

- встановити можливість звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності, якщо він виконав умови угоди про виведення із кримінального провадження;

- передбачити можливість призначення громадських робіт неповнолітнім з чотирнадцяти років.

У свою чергу змінами до Кримінального процесуального кодексу України, зокрема, пропонується:

- надати повноваження прокурору щодо вирішення питання про можливість виведення неповнолітнього із кримінального провадження та вжиття щодо нього відновних заходів, здійснення контролю за виконанням угоди про виведення неповнолітнього із кримінального провадження;

- доповнити перелік осіб, які беруть участь у провадженні щодо неповнолітнього, такими особами, як педагог, психолог, представник служби у справах дітей;

- удосконалити порядок здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень, які вчинені неповнолітніми, зокрема, проведення допитів та інших слідчих (розшукових) дій;

- встановити особливості проведення кримінального провадження з неповнолітнім потерпілим чи свідком, які проводяться у присутності законного представника, психолога та/або педагога за спеціальною методикою («Зелена кімната», «Барнахус»), з використанням відеозапису за згодою малолітнього або неповнолітнього, якому роз'яснюється можливість

використання судом відеозапису замість допиту в судовому засіданні;

– визначити механізм виведення дитини з кримінального провадження.

На жаль, зазначені законопроекти до цього часу знаходяться у стадії вивчення комітетами у Верховній Раді.

Незважаючи на, здавалося б, очевидність необхідності розвитку ювенальної юстиції, в Україні на цей час є багато її противників. Н. Крестовська вважає, що наші громадяни просто плутають примус, насильство й покарання, повністю їх ототожнюючи їх [35]. Насправді, жоден із нормативно-правових актів із питань ювенальної юстиції не ставить під сумнів необхідність поєднання переконання і примусу в процесі виховання дитини. Забороняється батьківське насильство (його визначення є в Законі України «Про попередження насильства в сім'ї» [43]), виконання покарання покладається на державні органи, а примус (зрозуміло, що без побиття) як був, так і залишається одним із методів виховання.

Серед інших аргументів противників ювенальної юстиції є те, що в Україні і так достатньо інститутів, що займаються проблемами дітей. Частково погоджуючись із тим, що ювенальна юстиція, хоча й незавершена і недосконала, в Україні вона вже існує і відображена в багатьох законодавчих актах. Актуальним залишається приведення цієї системи у відповідність до потреб молодого покоління і всього українського суспільства, й до міжнародних зобов'язань держави у сфері захисту прав дитини.

Важливим атрибутом ювенальної юстиції є *ювенальна превенція* – врегульована нормами права комплексна система соціальних, економічних, виховних, психологічних і правових заходів впливу певного кола уповноважених суб'єктів (органів публічного адміністрування) на суспільство, сім'ю, окремих фізичних і юридичних осіб із метою усунення факторів, що детермінують девіантну поведінку дітей у будь-яких його негативних проявах. Відповідно до визначення, поняття має кілька тлумачень: по-перше, це статичний стан, який означає

сукупність певних суб'єктів (переважно органів публічного адміністрування); по-друге, динамічний – що означає правореалізаційну превентивну чи протекційну (захисну) діяльність певного кола державних органів та органів місцевого самоврядування, громадянськості.

В системі суб'єктів ювенальної превенції виділяють наступні [44]:

- загальнополітичні суб'єкти (Верховна Рада, уповноважений ВРУ з прав людини, народні депутати, Президент України, уповноважений Президента України з прав дитини);

- суб'єкти загальної компетенції (КМУ, представницькі органи місцевого самоврядування);

- основні суб'єкти (МВС України, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері сім'ї та дітей, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах освіти і науки, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, сільські, селищні, районні, міські ради, їх виконавчі органи);

- спеціальні суб'єкти (підрозділи Національної поліції, служби у справах дітей, уповноважені органи у справах пробації, суди, прокуратура);

- додаткові суб'єкти (центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я, Міністерство юстиції України, інші центральні органи виконавчої влади, які опосередковано беруть участь у ювенальній превенції та їх територіальні підрозділи);

- спеціалізовані суб'єкти (навчальні заклади, установи та організації системи освіти, зокрема загальноосвітні школи та профучилища соціальної реабілітації, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, територіальні центри соціального обслуговування, притулки для дітей, центри соціально-психологічної реабілітації, приймальники-розподільники для дітей);

– суб'єкти з повноваженнями учасника превентивно-виховних заходів (батьки, педагоги та вихователі, психологи, громадські організації, ЗМІ).

Таким чином, ювенальна юстиція має певне підґрунтя для свого розвитку, і завдання відповідних інституцій активніше використовувати всі необхідні інструменти.

Список використаних джерел:

1. Панченко О. А. Информационная безопасность ребенка. К.: КВИЦ. 2016. 380 с.

2. Топчій О. В. Міжнародно-правове регулювання сфери забезпечення інформаційної безпеки неповнолітніх. URL: <https://goal-int.org/mizhnarodno-pravove-regulyuvannya-sferi-zabezpechennya-informatsijnoyi-bezpeki-nepovnolitnih/> (дата звернення: 08.07.2025).

3. Загальна декларація прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 08.07.2025).

4. Декларація прав дитини. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/140610_140610 (дата звернення: 08.07.2025).

5. Конвенція про права дитини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 08.07.2025).

6. Створення глобальної культури кібербезпеки та захист критично важливих інформаційних інфраструктур. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/509571?ln=en&v=pdf#files> (дата звернення: 08.07.2025).

7. Declaration on Fundamental Principles concerning the Contribution of the Mass Media to Strengthening Peace and International Understanding, to the Promotion of Human Rights and to Countering Racism, Apartheid and Incitement to War. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000382100> (accessed 08.07.2025).

8. UNESCO Declaration on the Responsibility of the Present Generations Towards Future Generations. URL: <https://collectionstrust.org.uk/resource/unesco-declaration-on-the-responsibility-of-the-present-generations-towards-future-generations/> (accessed 08.07.2025).

9. Universal Declaration on Cultural Diversity URL: <https://adsdatabase.ohchr.org/IssueLibrary/UNESCO%20Universal%20Declaration%20on%20Cultural%20Diversity.pdf34> (accessed 08.07.2025).

10. Recommendation concerning the Promotion and Use of Multilingualism and Universal Access to Cyberspace. URL: <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/recommendation-concerning-promotion-and-use-multilingualism-and-universal-access-cyberspace> (accessed 08.07.2025).

11. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. URL: <https://www.endcrsv.org/uk/guidebook/%D0%BC%D0%BF%D0%B3%D0%BF%D0%BF/> (дата звернення: 08.07.2025).

12. Declaration on mass communication media and Human Rights. URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=15842&lang=en> (accessed 08.07.2025).

13. Європейська конвенція з прав людини. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ukr2 (дата звернення: 08.07.2025).

14. Press freedom in the EU Legal framework and challenges. URL: <https://www.europarl.europa.eu/EPRS/EPRS-Briefing-554214-Press-freedom-in-the-EU-FINAL.pdf> (accessed 08.07.2025).

15. Декларація Комітету міністрів Ради Європи «Про свободу вираження поглядів та інформації». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_885#Text (дата звернення: 08.07.2025).

16. Декларація про універсальність та свободу вираження поглядів. URL: <https://cedem.org.ua/news/deklaratsiya-pro-universalnist-ta-sv/> (дата звернення: 08.07.2025).

17. Європейська конвенція про транскордонне телебачення: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_444#Text (дата звернення: 08.07.2025).

18. Television without Frontiers Directive. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=legissum:l24101> (accessed 08.07.2025).

19. Consolidated text: Directive 2010/13/EU of the European Parliament and of the Council of 10 March 2010 on the coordination of certain provisions laid down by law, regulation or administrative action in Member States concerning the provision of audiovisual media services (Audiovisual Media Services Directive) (codified version) (Text with EEA relevance) Text with EEA relevance. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02010L0013-20181218> (accessed 08.07.2025).

20. Revision of the Audiovisual Media Services Directive (AVMSD). URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/revision-avmsd> (accessed 08.07.2025).

21. Хартія № 998_163 від 22.07.2000. Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства. URL: <https://studies.in.ua/inform-pravo-shporu/2201-oknavska-hartya-globalnogo-nformacynogo-susplstva.html> (дата звернення: 08.07.2025).

22. Женевська декларація принципів. URL: <https://old.apitu.org.ua/wsis/dp> (дата звернення: 08.07.2025).

23. Декларація про свободу комунікацій в інтернет. URL: <https://cedem.org.ua/library/deklaratsiya-pro-svobodu-komunikatsij-v-internet/> (дата звернення: 08.07.2025).

24. Online Safety Act 2023 р. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2023/50/contents> (accessed 08.07.2025).

25. Світова практика. Як захищають дітей в інтернеті Велика Британія, США та ЄС. URL: <https://life.nv.ua/ukr/blogs/zahist-ditey-v-interneti-svitova-praktika-50424714.html> (дата звернення: 08.07.2025).

26. Notice of the National Press and Publication Administration on Further Strict Management and Effective Prevention of Minors' Addiction to Online Games. URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/>

Notice_of_the_National_Press_and_Publication_Administration_on_Further_Strict_Management_and_Effective_Prevention_of_Minors'_Addiction_to_Online_Games?utm_source=chatgpt.com (accessed 08.07.2025).

27. Посібник із безпеки дітей в Інтернеті. Оновлено: червень 2023. URL: https://services.google.com/fh/files/events/bia_curriculum_2023.pdf (дата звернення: 08.07.2025).

28. Ковалів М. В., Єсімов С. С., Ярема О. Г. Інформаційне право України : навчальний посібник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 416 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4844/1/InformPravoUKR.pdf> (дата звернення: 08.07.2025).

29. Конституція України. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/Z960254K> (дата звернення: 08.07.2025).

30. Баранов О. А. Напрями перспективних досліджень у галузі інформаційного права. Інформація і право. 2016. № 2. С. 15–31. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Infpr_2016_2_4

31. Збірник нормативно-правових документів. Уклад. О. Г. Корченко, Ю. О. Дрейс. Житомир: ЖБИ НАУ. 2010. 280 с.

32. Топчій О. В. Адміністративно-правове забезпечення інформаційної безпеки неповнолітніх в Україні: дис. д-ра юрид. наук: 12.00.07. Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет». Ужгород. 2019. 479 с. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/20163> (дата звернення: 08.07.2025).

33. Олег Панченко. Інформаційна безпека в епоху турбулентності: державно-управлінський аспект: монографія. К.: КВІЦ. 2020. 332 с.

34. Веселов М. Ю. Адміністративно-правові засади функціонування ювенальної юстиції у системі забезпечення прав дітей в Україні. 12.00.07: «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. Київ. 2020. URL: <https://rep.dnuvs.ukr.education/server/api/core/bits>

treams/6436bcb5-797e-489f-bab2-4a4d16e512f0/content (дата звернення: 08.07.2025).

35. Крестовська Н. М. Ювенальне право України: генезис та сучасний стан : дис. д-ра юрид. наук : 12.00.01. 2008. 468 с.

36. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») від 29.11.1985. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211 (дата звернення: 08.07.2025).

37. Євгенія Макаренко. Закон про медіацію: нереальна реальність. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/mizhnarodniyarbitrazhta-adr/zakon-promediacyu-nerealna-realnist.html> (дата звернення: 08.07.2025).

38. Директива № 2008/52/ЄС Європейського парламенту і Ради про деякі аспекти посередництва (медіації) в цивільних та комерційних справах. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a95#Text (дата звернення: 08.07.2025).

39. Олександр Олійник. Законодавчі ініціативи у сфері правосуддя, дружнього до дитини. 26 серпня 2021. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analytics/205792_zakonodavch-ntsativi-u-sfer-pravosuddya-druzhnogo-do-ditini (дата звернення: 08.07.2025).

40. Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх: Указ Президента України від 24.05.2011 р. № 597/2011. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/597/2011> (дата звернення: 08.07.2025).

41. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 08.07.2025).

42. Про утворення Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх. Постанова КМУ від 24 травня 2017 р. № 357 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/357-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення: 08.07.2025).

43. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї». Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, № 10, ст. 70. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2789-14> (дата звернення: 08.07.2025).

44. Іщенко І. В. Система суб'єктів ювенальної превенції в Україні: адміністративно-правовий аспект. URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2017/3/22.pdf> (дата звернення: 08.07.2025).

РОЗДІЛ 4

НАУКОВО-ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВІДНОВЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ПОСТРАЖДАЛОЇ ДИТИНИ

4.1. Про поняття «інформаційно-постраждала дитина»

Будь-яке наукове дослідження містить спеціальні терміни, що утворюють семантичне поле узгоджених понять у даній предметній області. При розгляді поняття «інформаційно-постраждала дитина» (ІПД) в першу чергу виділяємо такі семантичні компоненти, як «постраждалий\постраждала» та «інформаційний розлад».

Перший компонент навіює думку, що людина стала жертвою внаслідок якогось насильства. Але слово «жертва» клеймить людину. Насильство має довгострокові наслідки, але не визначає життя та майбутнє тих, хто його пережив. Тому доречно вживати вислови «постраждала чи постраждалий» або «потерпіла чи потерпілий». Але тут слід враховувати наступне. Постраждала чи постраждалий – це особа, яка зазнала насильства, а потерпіла чи потерпілий – людина, яка задіяна у кримінальному процесі [1]. Так, після 2014 року в Україні набула актуальності проблема соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок війни. Постановою № 268 від 5 квітня 2017 року було затверджено «Порядок надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів». Право на отримання статусу мають діти, які [2]:

- отримали поранення, контузію, каліцтво;
- зазнали фізичного, сексуального насильства;
- були викрадені або незаконно вивезені за межі України;
- залучалися до участі у діях воєнізованих чи збройних формувань;
- незаконно утримувалися, у тому числі в полоні;
- зазнали психологічного насильства.

Поняття «інформаційний розлад» досить розлого розглянуто у монографії О. А. Панченка, В. С. Гнатенка «Інформаційна безпека у сучасному вимірі» [3]. Процитуємо основні думки авторів.

Інформаційний розлад автори визначають як психологічний стан, пов'язаний зі стресом. Цей стан інтерпретується як емоції, оборонні реакції та процеси подолання, що відбуваються в самій людині. Необхідною умовою виникнення та розвитку психологічного (емоційного) стресу є сприйняття загрози – стрес не виникає, якщо ситуація не сприймається людиною як небезпечна. Сприйняття та оцінка ситуації, як загрозової, тісно пов'язані з когнітивними процесами, особливостями особистості людини (тривожність, емоційна стійкість тощо) та її попереднім досвідом. У принципі, будь-який різновид психологічного стресу є у своїй основі інформаційним. Але інформація сама по собі не може викликати стрес: тут відіграє той сенс, який вона несе в собі для конкретної людини – те, як вона трактується.

Однією з головних особливостей сучасного ІС є зростання інформаційних навантажень, що призводить до зламу захисних психологічних бар'єрів. Слід враховувати, що такі бар'єри у дитячому віці ще далекі від сформованості. Відомий теоретик інформаційного суспільства Е. Тоффлер, який вперше описав симптоми інформаційного стресу [4], зазначав, що надмірна інформаційна стимуляція (в термінології Е. Тоффлера – *overstimulation*) вимагає від людини нового рівня адаптивності, який сучасній людині ще недоступний. Людина і все суспільство в цілому, не маючи надійних механізмів адаптації, не володіючи позитивними стратегіями виходу з цієї інформаційної кризи, схильні до хвороби, яку Е. Тоффлер називає футуршок (*future shock*). Надмірна стимуляція проявляється на трьох рівнях: сенсорному, когнітивному та рівні прийняття рішень.

На сенсорному рівні відбувається надмірна стимуляція почуттів. При отриманні багато нової непередбачуваної інформації знижується точність передачі образів і стирається грань між ілюзією і реальністю.

На когнітивному рівні надмірна стимуляція спричиняє зниження здатності відбирати, оцінювати та зберігати інформацію.

На рівні прийняття рішень інформаційні навантаження викликають нездатність приймати рішення.

Виходячи із наведених понять, можна сформулювати спрощене визначення: «інформаційно-постраждала дитина – та, яка зазнала інформаційного впливу, що спричинив інформаційно-психологічні стресові наслідки». Більш розширене визначення, за думкою О. Панченка, виглядає наступним чином. *Інформаційно постраждала дитина* – це та, яка зазнала інформаційно-психологічної шкоди внаслідок поширення деструктивної інформації щодо її родини, соціального середовища, або ситуації, в якій вона перебуває. Деструктивна інформація включає дезінформацію, чутки, перекручені факти, або інші форми інформаційного насильства, які негативно впливають на психологічний стан дитини та її сприйняття світу, що оточує. Ознаки деструктивного впливу інформації можуть включати:

- зміни в поведінці: тривожність, страх, агресія, замкнутість, погіршення успішності в навчанні;
- зміни у сприйнятті інформації: надмірна довіра до чуток, труднощі у розрізненні правдивої та неправдивої інформації, схильність до віри в теорії змов;
- зміни у соціальних взаємодіях: труднощі у спілкуванні, ізоляція, відчуження від однолітків;
- порушення психоемоційної сфери (неврози).

Виходячи з наведених визначень, розглянемо більш детально аспекти даного феномену.

Першочергово зосередимо увагу на інформаційному насильстві, яке може мати серйозні наслідки для психіки дитини, і потребує уваги з боку дорослих, соціуму та держави. Варто зазначити, що будь-яке насильство щодо людини сприяє виникненню психотравми, що тягне за собою порушення її внутрішньої гармонії, дисбаланс з навколишнім середовищем. Воно не може не торкатися духовної та психологічної структури особистості.

Наслідки інформаційного насильства виявляються настільки ж потужними регуляторами поведінки людини, як і загроза прямої фізичної розправи. «Людина може зазнати такої словесної образи без жодних синців і подряпин, що буде примушена до дій, які вона ніколи не зробила б із доброї волі». «Насильство – примус людей до прийняття певних умов або до якоїсь поведінки за допомогою руйнування їх біологічного чи психологічного життя або за допомогою загрози такого руйнування» (цитуються за [5]). Сказане дає підстави стверджувати, що інформаційний компонент міститься в будь-якому насильстві. Він відображається в самому механізмі насильства. У даному контексті звернемо увагу на «Методичні рекомендації для медичних працівників щодо механізму реагування на фізичне та/або психологічне насильство, у разі підозри на насильницькі дії стосовно дітей» (2024) [6]. До ознак, що вказують на ймовірність заподіяння дитині психологічного насильства у Рекомендаціях віднесені наступні:

- 1) психічні та емоційні розлади (посттравматичний стресовий розлад, депресія, тривожність, панічні атаки, відсутність будь-яких емоцій та почуттів, сумний та апатичний вигляд; схильність до суїциду; психічна неврівноваженість);
- 2) аутоагресія (агресивні дії, спрямовані на самого себе, навмисні тілесні пошкодження самого себе);
- 3) озлобленість, агресивність;
- 4) страх перед будь-якими фізичними контактами;
- 5) заляканість;
- 6) порушення сну;
- 7) втрата апетиту;
- 8) надмірна поступливість, догоджання будь-кому з дорослих;
- 9) затримки в розвитку та проблеми у спілкуванні з однолітками й дорослими;
- 10) занурювання у себе, дистанціювання від оточення, уникання однолітків, бажання спілкуватися та гратися зі значно молодшими дітьми;

11) вживання алкоголю, наркотиків, психотропних речовин;

12) занижена самооцінка.

Сучасне інформаційне середовище є надмірно складним для дітей. Вони повсякчас стикаються з нескінченним потоком «не фільтрованої» інформації, що несе все більше «знань», які діти вибирають у себе, не завжди розуміючи їх значення. Саме тому складно прогнозувати наслідки такого впливу на психіку дитини, що ще не сформувалася. Виходячи із сучасних напрацювань вчених та практиків, можна стверджувати, що при порушенні цілісності особистості під впливом інформації виникають взаємопов'язані зміни з боку психічного здоров'я, життєвих установок, спрямованості особистості, структури цінностей, структури мотивів, цілей, порушення структури рис особистості та світогляду, десоціалізації. У зв'язку з цим було введено спеціальне поняття: «інформаційне здоров'я» – частина загального стану психічного, фізичного та соціального благополуччя, що формується та залежить від інформації [5]. Основна функція ІЗ – це підтримання активного динамічного балансу між людиною і зовнішнім середовищем, із якого вона сприймає інформацію. Це вимагає мобілізації ресурсів особистості в критичних моментах або небезпечних життєвих ситуаціях. Вводячи поняття «інформаційно-постраждала дитина», ми, насамперед, маємо на увазі саме втрату ресурсів дитини щодо критичного сприйняття інформації, наслідком якої є порушення її ментального здоров'я.

Провідну роль у формуванні здорової психіки дитини грає соціальний досвід. Дитина, занурюючись у соціальне середовище, розвивається за певним зразком, який обумовлений рівнем розвитку суспільства та провідною діяльністю на даному історичному етапі. Саме тому діти у різні історичні періоди розвиваються по-різному. Соціальне середовище є для них джерелом психічного та психологічного розвитку, тому що в ньому вже є все те, чим має оволодіти дитина. Воно вже включає і норми поведінки, і поняття про добро і зло, і моделі соціальних відносин,

традиції та звичаї, релігійні течії, соціально-політичну ситуацію тощо. Також поняття «соціальне середовище» має на увазі й найближче соціальне оточення дитини (родина, друзі, вихователі, вчителі), які безпосередньо впливають на її розвиток. Дитині у ранній період розвитку дуже важливо бачити поряд із собою дорослого та орієнтуватися саме на його поведінку. Але у сучасному ритмі життя дедалі частіше діти надані самі собі. Наприклад, батьки включають телевізор або комп'ютер, або, роблячи домашні справи, вони залишають дитину наодинці. У цей час дитина може натрапити на інформацію, де демонструються сцени насильства, вбивств, суїцидів, непристойні сцени та інше. Для дорослої людини таку інформацію легко усвідомити та критично оцінювати. Якщо говорити про дитину, яка ще не розуміє меж реальності, для неї все побачене приймається як реальне і нормальне. Криваві вбивства, насильство, терор не викликають у дітей огиду та почуття страху, для них подібна дія стає природною. Вчені з медичної асоціації США з'ясували, що діти за роки, проведені в стінах школи, можуть бути свідками 8 тис. вбивств та 100 тис. актів насильства, що транслюються з телебачення [7].

При спотвореному уявленні про добро і зло, діти стають жорстокими, можуть причинити фізичне насилля, і навіть не усвідомлюють, що вони завдають біль іншим, адже в їхньому улюбленому мультику така ж дія викликала закадровий сміх. То чому ж зараз не смішно? Результат негативного впливу інформації на дітей вже давно відмічено у реальному житті. Так, в ще у 1993 році 5-річна дитина підпалила запальничкою ліжку, позбавивши життя свою 2-річну сестру, як стверджується, після перегляду однієї з серій мультфільму «Бівіс і Батхед», в якій у підсумку герої-підлітки заявляють, що «пожежа – це класно» [7]. В іншому джерелі стверджується, що середньостатистична американська дитина до 18 років побачить по телевізору до 200 000 випадків насильства [8]. Діти, які бачать насильство на екрані, частіше демонструють агресивну поведінку та бояться, що світ страшний, і що з ними станеться щось погане. З іншого

боку, персонажі у телевізорі чи у відеоіграх часто зображують ризиковану поведінку, таку, як вживання алкоголю, наркотиків та куріння сигарет, як щось круте, веселе та захопливе. Коли ці речі здаються прийнятними, діти та підлітки можуть спокуситися спробувати їх. Це може призвести до проблем зі зловживанням психоактивними речовинами, ризикованих сексуальних практик.

Визнано, що ступінь уразливості дитини медіанасиллям і намаганням наслідувати агресивну поведінку персонажів інформаційного продукту визначається наступними характеристиками контексту. По-перше, привабливістю агресора в очах дитини – якщо насильство відбувається харизматичним чи привабливим персонажем, з яким дитина ідентифікує себе, вплив насильства має більший ефект на її поведінку. По-друге, виправданістю насилля обставинами – агресивна поведінка на екрані, що демонструється як обґрунтоване або винагороджуване, посилює прагнення дитини наслідувати його. По-третє, наслідування агресивної поведінки посилюється, якщо насильство не засуджується і не карається. По-четверте, якщо жертва насильства зазнає мінімальних збитків, або шкода знецінюється та ігнорується дитиною. Нарешті, якщо сцена насилля сприймається глядачем як реалістична, вплив виявляється найбільш сильним. «Наївний реалізм», тобто невміння розрізняти умовність інформаційного продукту та диференціювати його від реальності, характерний для дитини, особливо дошкільного віку, провокує агресивну поведінку. Негативні наслідки сприйняття насилля в інформаційному середовищі знаходять вираз у поведінці, емоційному стані та когнітивному образі світу дитини, а саме:

- у стійкому або епізодичному наслідуванні моделей агресивної поведінки в реальному житті у відносинах з однолітками, дорослими, в ігровій діяльності;
- у виникненні страхів, підвищеної тривожності, емоційної нестійкості;

- зниженні самооцінки, відчуття власної неповноцінності, розвитку депресії, тривожних розладів, посттравматичного стресового розладу;

- у виникненні психосоматичних розладів (біль у животі, головний біль, проблеми зі сном, апетитом, зниженням імунітету);

- у соціальній ізоляції, розриву відносин з друзями та рідними.

Однією з форм агресивної поведінки взагалі, і у дітей зокрема, є аутоагресивна поведінка, тобто агресія, спрямована на самого себе. Вона може проявлятися в різних формах [9]:

- фізична аутоагресія – порізи, удари, опіки, схильність до травм (кусання себе за руки, колупання шкіри тощо);

- емоційна аутоагресія – пригнічення своїх емоцій, самокритика, самобичування;

- психологічне саморуйнування – схильність до шкідливих звичок, токсичних стосунків, уникання допомоги;

- прихована аутоагресія – прокрастинація, відсутність турботи про себе, тяга до саморуйнування.

Цей феномен часто пов'язаний із психічними розладами, стресом, тривожністю чи депресією. Агресія, спрямована на себе, може набувати різних форм і має безліч першопричин. До них належать психологічні травми дитинства (насильство, ігнорування, жорстоке поводження), різні психологічні розлади (депресія, тривожність, біполярний розлад, ПТСР), почуття провини, сорому та низька самооцінка (постійне відчуття «я недостойний(-а)»), пригнічена агресія (людина не може виразити злість на інших і спрямовує її на себе), прагнення до контролю (самопошкодження як спосіб керувати емоціями), біологічні фактори (генетична схильність до депресії та тривожності), соціальні установки (виховання в суворих рамках, де емоції придушувалися), наявність схильності до саморуйнування (людина підсвідомо руйнує своє життя, кар'єру, стосунки), а також хронічний стрес і тривожність.

За даними Фіони Яссін [10], засновниці та клінічної директорки клініки The Wave, чим більше часу діти віком 10 років

проводили в соціальних мережах, тим більше погіршувалося їхнє самопочуття у подальшому до 15 років. Оскільки їхній мозок все ще розвивається, вплив великої кількості контенту в соціальних мережах може бути шкідливим і зашкодити їхньому благополуччю у майбутньому. Окрім ризиків для свого психічного здоров'я, підлітки, які користуються соціальними мережами, також наражаються на ризик кібербулінгу та ґрумінгу. Молоді люди постійно отримують інформацію про те, що роблять їхні друзі, однолітки та кумири, що може змусити їх почуватися покинутими. А якщо їхні публікації не отримують достатньо «лайків» і коментарів порівняно з публікаціями інших, молоді люди можуть почуватися неповноцінними та тривожними.

Для молодих людей, які вже борються з тривогою, інтенсивне використання соціальних мереж може посилити проблему. Підлітки можуть відчуватися більш тривожно через зміст їхньої публікації та скільки вподобайок і коментарів вони отримують.

Соціальні мережі викликають залежність, і підлітки можуть захопитися публікаціями, спілкуванням з друзями та втратити сон. Нестача сну може вплинути на багато сфер їхнього життя. Вони можуть бути втомленими та примхливими, а також мати проблеми з концентрацією уваги. Мозок підлітків все ще перебуває у розвитку і потребує відпочинку від восьми до десяти годин сну на добу. В іншому випадку проявляються симптоми психічних розладів, включаючи депресію та тривогу.

В Інтернеті багато хто тікає від реальності, щоб мати можливість самолюбубання, псевдореалізації, «перемоги над ворогами», щоб довести чужу неправоту на форумах, проявляючи, зокрема, агресію, тобто загалом щоб створити для себе ілюзію затребуваної особистості. Побожування пропустити у зв'язку з цим потрібну інформацію було названо спеціальним терміном – «FOMO» (англ. Fear of missing out) – тривожний психічний стан, коли людина боїться пропустити цікаву чи важливу подію [11].

Оскільки діти все частіше зустрічаються з новими видами онлайн-розваг, ігор та спілкування через соціальні

мережі, більшу частину свого часу вони проводять в Інтернеті, використовуючи цифрові пристрої (смартфони чи планшети). Професор психіатрії Патрісія Конрод зазначила, що багато електронних пристроїв та додатків соціальних мереж використовують функції, які «змушують молодих людей гортати свої стрічки», спонукаючи їх «втрачати самоконтроль і час» [12]. Чим більше часу діти проводять за цими пристроями, тим більше вони асоціюються з почуттям залежності від своїх пристроїв та онлайн-світу, з яким вони так пов'язані. Цю ідею підтверджує дослідження, проведене Boothroyd et al. (2024), які розглядали дані про молодих канадців віком від 13 до 18 років. У роботі розглядалося, як молоді люди розуміють своє психічне здоров'я у зв'язку з цифровими технологіями. На основі інтерв'ю вони виявили, що учасники усвідомлюють залежність від певних додатків соціальних мереж, таких як TikTok, Instagram та Snapchat [13]. Дослідники зазначили, що учасники часто використовували «термінологію, пов'язану із залежністю, для опису потягу, який вони відчувають відносно користування телефоном, коли залишаються на самоті або їм нудно, та почуття тривоги, коли вони втрачають пристрій або він залишається без заряду». В іншому джерелі підкреслюється, що залежність від гаджетів у дітей може виникати з кількох причин. Одна з головних причин – це можливість постійного доступу до розважальних програм та ігор у гаджетах. Діти можуть ставити ці пристрої на перше місце у своєму житті та відмовлятися від інших розваг або соціальної взаємодії. Інша причина – це відсутність стимулюючої діяльності – спорт, мистецтво або інші хобі, які можуть відволікати дитину на більш конструктивні дії, розвивати її позитивні навички. Варто також нагадати, що деякі діти можуть використовувати гаджети як спосіб уникнути стресу чи незручних ситуацій, таких як конфлікти з батьками або шкільні труднощі. Гаджети можуть стати способом уникнути реальності та забути про свої проблеми [14].

Небезпечний синдром залежності, що все частіше проявляється у сучасної молоді, психологи вже визначили як –

«віртуальний аутизм» [15]. Ознаки віртуального аутизму: затримка психомовленнєвого розвитку, перепади настрою, різке реагування на шум, різні прояви світла, різні вібрації, ехолалія – повторення різних темпів, реклам. Та, звичайно, надмірна збудливість, гнів та агресія на тих, хто готовий завадити доступ до гаджетів.

Підсумовуючи, підкреслимо, що «інформаційно-постраждала дитина» не є клінічним терміном. Він висвітлює уявну проблему, а не остаточний стан, потенційно відображає труднощі дитини у практичному використанні інформації через різні фактори. Останні можуть варіювати від затримки розв'язання проблем до ефектів інформаційного перевантаження або навіть емоціонального дистресу.

Важливо вирішити цю проблему за допомогою комплексної оцінки та відповідної підтримки, що передбачає:

- надання психологічної підтримки та допомоги у відновленні довіри до навколишнього світу;
- розвиток критичного мислення та навичок у роботі з інформацією;
- створення безпечного інформаційного середовища;
- медико-психо-соціальна підтримка.

Ці заходи мають стати предметом уваги дорослих, суспільства та держави, про що буде вестися мова у наступних підрозділах.

4.2. Формати відновлення інформаційно-постраждалої дитини

4.2.1. Сутність відновлення у системі інформаційного здоров'я

Відновлення постраждалої дитини у даному ракурсі дослідження має на увазі приведення її у стан інформаційного здоров'я, тобто природний стан організму, що характеризує його врівноваженість із довкіллям, включаючи інформаційну

екосистему. Поняття «здоров'я» та «інформаційне здоров'я» пов'язані між собою ланцюгом проміжних сполучень у семантичному полі дослідження. Нагадаємо, що згідно з формулюванням ВООЗ, здоров'я – це «стан повного фізичного, душевного і соціального благополуччя, а не тільки як відсутність хвороб і фізичних дефектів» [16]. На біологічному рівні сутність здоров'я розглядається як динамічна рівновага роботи всіх внутрішніх органів та їх адекватне реагування на вплив довкілля. Різні види серйозних органічних порушень призводять до змін у психіці, особистісному статусі та соціальній поведінці людини. Чим важче захворювання організму, тим більше воно впливає на стан психічного та соціального здоров'я. Особливо яскраво виражений взаємозв'язок психічного та фізичного здоров'я у дітей. Чим молодше дитина, тим більше виражений цей взаємозв'язок. Існує думка, що в період дитинства психологічні та соматичні процеси практично нерозривні, та ця їх злитість у міру дорослішання дитини має слабшати.

Сучасні напрацювання вчених і практиків показують, що якщо порушується цілісність особистості під інформаційним впливом, це може призвести до взаємозалежних змін із боку психічного здоров'я, життєвих установок, спрямованості особистості, структури цінностей, структури мотивів, цілей, порушення структури рис особистості та світогляду. В зв'язку з цим спеціально виділено поняття «інформаційне здоров'я» – частина загального стану фізичного, психічного, психологічного та соціального благополуччя, що формується та залежить від інформації [17]. Тобто «інформаційне здоров'я» слід розглядати як частину системного утворення – «благополуччя» із зворотньо-причинними зв'язками з іншими елементами системи. Найбільш суттєвим, на нашу думку, слід вважати зв'язок із психологічним елементом у системі. Часто в дослідженнях застосовується поняття «інформаційно-психологічне здоров'я» – стан психологічної захищеності, стабільність нервових процесів особистості при інформаційному впливі. Основна функція інформаційно-психологічного здоров'я – це підтримання активного

динамічного балансу між людиною/дитиною та інформацією, що надходить із зовнішнього середовища, що вимагає мобілізації ресурсів особистості в критичних моментах або важких життєвих ситуаціях.

Виділяють низку особистісних критеріїв (цитується за [17]), які можуть свідчити про достатній рівень інформаційно-психологічного здоров'я. Основним суб'єктивним критерієм є почуття задоволеності чи незадоволеності власною інформованістю. Почуття задоволеності пов'язане з відносно стійким позитивним емоційним переживанням та усвідомленням особистістю можливості задоволення своїх основних потреб навіть у несприятливій ситуації, в разі обставин, які можуть блокувати або ускладнювати їх реалізацію. Серед інших важливих компонентів інформаційно-психологічного здоров'я, які дають особистості можливість захиститись від негативного інформаційно-психологічного впливу навколишньої дійсності, можна назвати наступні: адекватність відображення навколишнього світу, адаптивність, психологічна стійкість, цілісність особистості, внутрішній локус контролю, особистісна активність, автономність, мотивація та система особистісних цінностей. Втім, у даному контексті ще потребують уточнення деякі моменти:

- яка за обсягом та якістю інформація для дитини корисна, а яка шкідлива для її здоров'я;
- гігієнічно обґрунтовані стандарти та рекомендації щодо «шкідливої» та «здорової» інформації;
- профілактична стратегія та гігієнічні рекомендації щодо наявності інформації або її дефіциту, що ведуть до виникнення негативних впливів на здоров'я дитини;
- вплив змін в інформаційному середовищі на здоров'я населення, зокрема неповнолітніх;
- пріоритети інформаційної політики при вирішенні конфліктів та криз, екстремальних та надзвичайних ситуацій з метою збереження життя та здоров'я дорослих та дітей.

На основі наведеної інформації та логічного мислення формати відновлення ІПД можна розглядати у трьох основних площинах: 1) публічне управління у системі збереження психічного здоров'я дітей; 2) клінічна медико-психологічна реабілітація; 3) особистісні фактори відновлення та профілактики. Перші дві будуть детально розглянуті у наступних підрозділах. Зараз зосередимося на розгляді третьої площини.

4.2.2. Особистісні фактори відновлення та профілактики

Цей формат передбачає як самовідновлення, так і підтримку цієї функції сім'єю чи спільнотою. Можна стверджувати, що дитина в дуже малій мірі може самостійно формувати власну систему відновлення. Сім'я ж, найближче оточення або спільнота, здатні бути надійною опорою у формуванні цієї системи. Далі розглянемо основні складові означеної системи.

4.2.2.1. Формування психологічної стійкості

Психологічна стійкість – це здатність людини протистояти негативним впливам, долати стресові ситуації, адаптуватися до змін та успішно відновлюватися після криз, зберігаючи психічне здоров'я та особистісну цілісність. Це динамічна властивість, яка розвивається з досвідом, і містить ряд функцій, що забезпечують здатність до саморегуляції, ефективне мислення, міцні соціальні зв'язки та чіткі особистісні цінності (сформульовано за роботами Піроженко Т. О. [18-20]). Умовно виділяють кілька видів психологічної стійкості [17]:

- моральна стійкість – здатність дитини регулювати свою поведінку, виходячи з прийнятих та засвоєних нею моральних норм та принципів;

- трансситуативна стійкість – тенденція здійснювати певні форми поведінки у широкому діапазоні ситуацій та протягом тривалих інтервалів часу;

- нервово-психічна стійкість (стресостійкість) – здатність дитини за допомогою саморегуляції та самоуправління протистояти певним факторам зовнішнього середовища;
- емоційна стійкість – здатність дитини успішно здійснювати складну та відповідальну діяльність у напруженій емоційній обстановці без відображення впливу останньої на здоров'я та подальше функціонування;
- врівноваженість – пропорційність сили реагування, активності поведінки силі подразника, значення події (величині позитивних чи негативних наслідків);
- опірність – здатність до опору тому, що обмежує свободу поведінки, свободу вибору.

4.2.2.2. Виховання

Вище було розглянуто сутність психологічної стійкості. Виховання ж має на увазі саме процес формування у дітей цієї функції. Слід наперед зазначити, що у даному процесі слід звертати увагу на те, щоб виховання відповідало можливостям дитини, перебувало в зоні її оптимального розвитку.

Наразі існує кілька підходів до даного процесу: формувальний, культурологічний, синергетичний, соціалізуючий, герменевтичний, аксіологічний, антропологічний, психотерапевтичний (цитуються за [17]).

Формувальний. Даний підхід зосереджений на тому, що майбутня індивідуальність дитини безпосередньо залежить від цілеспрямованого виховного впливу словом, прикладом, справою. Технологія виховання дозволяє керувати поведінкою дитини: заохочувати до соціально позитивних дій та обмежувати соціально негативні. У ній завжди серйозна увага приділяється режиму, порядку, дисципліні тощо.

Культурологічний. Цей підхід відкидає форму виховання як спеціально організований педагогічний процес. Вважається, що дитина, осмислюючи світ культури, картину світу, адаптується до дій та поведінки інших та освоює культурні норми та цінності.

Головне – взаємодія, взаємини, особистісне спілкування дорослих та дітей, а виховання – це «побічний ефект» усіх самостійних пошуків дитини. Дитині надається право самостійно вирішувати свої проблеми, будувати свій спосіб життя, вибирати сферу інтелектуальних, фізичних, художніх інтересів.

Синергетичний. Даний підхід базується на основі теорії самоорганізації складних систем. Беручи до уваги сучасні умови турбулентного часу, виховання не може бути підпорядковане цілеспрямованому управлінню, воно є областю невизначеності. Позиція синергетичного підходу відстоює особливе значення внутрішнього потенціалу активності дитини. Згідно з теорією самоорганізації необхідно бачити в дитині вільну особистість, обережно, без насильства, впливати на її внутрішній світ, сприяючи розвитку позитивних рис її характеру, а також різноманітних здібностей.

Соціалізуючий підхід має на увазі виховання як багатовимірну та відкриту соціальну систему, де на дитину варіативно впливають різноманітні соціальні фактори. Найважливішим у вихованні є забезпечення соціалізації дитини, її особистісного самовизначення, набуття особистого життєвого досвіду.

Герменевтичний. В основі цього підходу лежить філософська теорія розуміння та інтерпретації гуманітарних явищ. З цих позицій, виховання – це звернення до психічного досвіду суб'єкта, до його «життєвого світу», який проявляється як переживання, що освоюється лише у рефлексії. Тобто людина розуміє в інших лише те, що пережила і розуміє у собі. Саме переживання (а не поведінкові реакції або судження, що висловлюються) повинні виникати в ситуаціях педагогічної взаємодії, яка завжди організується як діалог. Герменевтична виховна практика будується із переживань дитини, її спогадів, очікувань, фантазій. Важливими атрибутами виховного процесу є дитячі вірші, пісні, есе, автобіографічні записки, щоденники, листи. Ці продукти дитячої вербальної творчості визначаються як особистісна цінність людини, що дорослішає, і якій дозволяється бути самою собою.

Аксіологічний. В основу цього підходу закладена філософська теорія цінностей, де надзвичайно важливим є розуміння того, що світ цінностей об'єктивний, це – сама соціокультурна реальність, життя людини та суспільства. Цінності життя (установки, переконання, інтереси, прагнення, бажання, наміри) стають змістом виховання, яке вчить підростаюче покоління вирішувати проблему «як жити». Саме ціннісні орієнтації детермінують ставлення особистості до навколишнього світу та самої себе.

Антропологічний підхід є напрямом сучасної педагогіки, що інтегрує знання про дитину як цілісну істоту, повноцінного представника виду *Homo sapiens*, повноправного учасника виховного процесу. Виховання з цієї позиції сприймається як процес, що відповідає природі людини, як розвиток індивідуальних здібностей, задатки яких притаманні їй від народження. В основі цього розвитку лежить найважливіша духовна потреба людини – потреба у вихованні. Тому дитина завжди чутлива до виховної взаємодії з дорослим, а це вже є основою для здатності відчувати потребу в саморозвитку, самовихованні. Антропологічний підхід відстоює значення системи в організації виховання, оскільки декларує єдність та цілісність розумової, емоційної, вольової, моральної та фізичної сторін розвитку.

Психотерапевтичний підхід має на увазі націлювання дітей на їх духовне оздоровлення. Для цього використовуються різні види мистецтва та засоби художньої діяльності, які забезпечують виховний вплив на дітей та допомагають їм перебудовувати емоційні переживання, знімають фізичну та психічну напругу, позбавляють страхів та сором'язливості. Для цього застосовуються: арт-терапія та її різновиди – музикотерапія, танцювальна терапія; психодрама (соціодрама); тренінги особистісного зростання, спілкування тощо.

Еклектичний підхід означає «змішання доктрин»: важливі складові окремих напрямів «працюють» одночасно у різних підходах до виховання. Головне те, що всі численні підходи до виховання по суті декларують гуманістичні цілі та реалізують

особистісно-орієнтовану парадигму, а тому різними шляхами призводять до єдиних загальнолюдських цінностей у вихованні дитини.

У процесі виховання дитина засвоює поведінку, навички, мотиви, цінності, переконання та норми, властиві її оточенню. І саме сім'я відіграє ключову роль у формуванні особистісних рис та мотивів; у керівництві соціальною поведінкою; у передачі цінностей, віри та норм, властивих її культурі. Намагаючись втілити у дітях ці ідеальні образи, батьки залучають різноманітні стратегії, намагаючись привести у відповідність до власних та/або суспільних цінностей та норм поведінки дії дитини. Виділяють чотири широко використовувані способи регуляції поведінки: підкріплення, покарання, індукція, наслідування та ідентифікація (цитуються за [17]).

Підкріплення. Підкріплення (або нагорода) може бути соціальним (похвала, ласка) або несоціальним (подарунки, послаблення). Для маленьких дітей підкріплення найбільше ефективно, якщо відбувається безпосередньо після демонстрування бажаної поведінки, таким чином щоб зв'язок між дією і нагородою був очевидним. Для старших дітей негайність отримання нагороди, ймовірно, не така істотна, оскільки вони більшою мірою здатні до відстрочення отримання бажаного і до розуміння зв'язку між своєю поведінкою і наступною через деякий час нагородою. Найбільш ефективними є нагороди, що відповідають принципу мінімальної достатності, тобто нагорода повинна допомогти залучити дитину до нового способу дій, але не повинна ставати таким важливим компонентом ситуації, щоб дитина зосереджувалась насамперед на ній самій.

Покарання. Виникають ситуації, коли в деяких ситуаціях необхідно карати дитину, особливо коли потрібно навчити її уникати небезпек. Покарання може мати негативні наслідки, однак воно може успішно застосовуватися для придушення або припинення небажаної поведінки, розвитку самоконтролю і соціально прийнятної поведінки. Щоб виконувати цю функцію, покарання повинне застосовуватись відповідно до деяких чітких

принципів. По-перше, велике значення має часовий режим; чим коротший часовий проміжок між небажаною поведінкою та покаранням, тим ефективніше саме покарання. По-друге, покарання, що отримується від дбайливого, люблячого батька, швидше призведе до бажаного результату, ніж покарання байдужого чи агресивного батька. По-третє, якщо мета полягає у придушенні чи гальмуванні неприйнятних дій, має важливе значення послідовність у застосуванні покарання. По-четверте, строгість покарання за заборонену дію не повинна перевищувати рівень, достатній, щоб викликати послух. Покарання швидше за все матиме передбачуваний ефект, якщо супроводжуватиметься роз'ясненнями підстав та причин.

Індукція. Індуктивні методи або міркування про провину часто є дуже ефективними, призводячи до стійких змін у поведінці дитини. Ось приклад спрямованих на іншу людину індуктивних тверджень: «Не кричи на мене, це мене ображає», «Не штовхай його, бо він впаде і заплаче». Індуктивні методи, за допомогою яких увага дитини звертається на почуття інших людей, ефективно мотивують дитину до дотримання прийнятих норм і правил.

Наслідування та ідентифікація. Батьки, які намагаються нав'язати певні правила, регулювати або видозмінювати поведінку дитини, свідомо використовують певні методи навчання. Але велике значення має батьківський приклад. Наслідування можна визначити як просте копіювання певного виду поведінки; ідентифікація – подібне, але не тотожне поняття – воно запозичене з психоаналізу, означає тонший механізм, за якого людина засвоює окремі показники та загальні моделі поведінки іншої людини. Фрейд стверджував, що, ідентифікуючись з батьками, особливо з батьком тієї ж статі, дитина набуває свого «суперего», засвоює моральні цінності та норми, а також форми поведінки та відносини, властиві їй статі. Діти більшою мірою ідентифікують себе з дбайливими, домінантними та владними батьками. У сім'ях з домінуванням одного з подружжя – де хтось один приймає рішення в більшості випадків і здійснює

керівництво більшу частину часу – діти були схильні наслідувати найбільш впливового з батьків.

4.2.2.3. Інформаційний комфорт

Створення та підтримка інформаційного комфорту є дуже важливими у плані відновлення інформаційно-постраждалої дитини. Другий розділ даної монографії був повністю присвячений детальному розгляду сучасних тенденцій інформаційного комфорту дитини. Беззаперечним є те, що всі компоненти інформаційного комфорту (див. рис. 2.2) – інформаційна культура, інформаційна компетентність, інформаційна свобода, інформаційна безпека, когнітивні технології, віртуальна реальність – беруть участь у створенні умов належного відновлення ІПД.

Зараз є сенс доповнити це поняття думками, доречними у даному контексті. Вважаємо, що у поняття інформаційного комфорту слід внести доповнення – «кіберпсихологія». Це поняття сформувалося на основі збільшення інтересу до вивчення питання про психологічний вплив кіберпростору – цифрового середовища «функціонування продуктів інформаційно-комунікаційних технологій, що дозволяють створювати надзвичайно складні системи взаємодій агентів із метою отримання інформації, обміну та управління нею, а також здійснення комунікацій в умовах безлічі різних мереж» (цитується за [21]). Кіберпсихологія є досить новим науковим напрямом і постійно розширює своє семантичне поле досліджень. Так останнім часом стало вживатися поняття «інформаційна гігієна». В. Б. Халамендик дає наступне визначення: «Інформаційна гігієна – система знань, що вивчає закономірності впливу інформації на формування, функціонування, стан психічного, фізичного та соціального благополуччя людини та соціуму, яка розробляє заходи з оздоровлення навколишнього інформаційного середовища» [22]. На основі цього та інших визначень, що легко можна знайти в Інтернеті, головним завданням ІГ є: зробити інформаційне життя дитини більш здоровішим. Як і

звичайна гігієна, ІГ має стати хорошою звичкою для кожного. Враховуючи, що в умовах сьогодення ворог активно веде війну на інформаційному фронті, потрібно ретельніше дотримуватись основних правил ІГ [21]: звільнятися від інформаційного шуму; вибирати надійні джерела інформації; критично ставитись до інформації; не потрапляти в інформаційну бульбашку; розвивати культуру поширення власної інформації.

Ще одним новим поняттям у семантичному полі кіберпсихології є «інформаційний детокс» (цифровий, діджитал (від англ. digital)) або Інтернет детокс). ІД якоюсь мірою можна вважати синонімом ІГ, коли остання не дає належного ефекту, і потрібні більш радикальні заходи. Поняття походить із сфери медицини – детокс (детоксикація) означає комплекс заходів, спрямований на очищення організму від шлаків та токсинів, що дає ефект оздоровлення, зниження ваги, омолодження та покращення самопочуття.

ІД може бути будь-яким і може мати різні форми. Kendra Cherry, спеціалістка із психосоціальної реабілітації пропонує наступні шляхи [23]:

Цифрове голодування: відмовитися від усіх цифрових пристроїв на короткий проміжок часу, наприклад, на день або тиждень.

Спеціальна детоксикація: якщо програма, сайт, гра чи гаджет забирають забагато часу, слід зосередитися на обмеженні їх використання.

Детоксикація соціальних медіа: зосередитися на обмеженні або навіть відмові від використання соціальних мереж на певний період часу.

Відмова від пристроїв часом може бути незручною та напруженою. Людина/дитина може відчувати роздратування, тривогу і навіть нудьгу без мобільного телефону та інших технічних засобів. Щоб знизити тривожність, пов'язану з використанням соціальних медіа, потрібно точно з'ясувати для себе, чому необхідно змінити свою поведінку в мережі. Можна, наприклад,

нагадати собі, що час, заощаджений на соцмережах, дозволить більше спілкуватися з родиною чи друзями.

Складання планів на відпочинок. Ключовим моментом є баланс: не надто структурувати своє життя, а виділяти час для значущого спілкування, творчих пошуків або всього, що приносить радість офлайн.

Виділення часу для догляду за собою. Це може бути самостійна прогулянка на природі, тепла ванна, медитація чи заспокійлива музика – все, що допоможе почуватися комфортніше.

4.2.2.4. Самоактуалізація

Самоактуалізація – це процес, сутність якого полягає в якомого повнішому розвитку людини, розкритті та реалізації її здібностей, можливостей і потенціалу. Прихильники гуманістичного спрямування, вважають самоактуалізацію найвищою людською потребою. Але є один нюанс. Потреба самоактуалізації проявляється в людини тоді, коли задоволені решта потреб, які є нижчими. О. Маслоу, один із засновників гуманістичної психології, представив ієрархічну модель потреб людини: перший рівень – це рівень фізіологічних потреб (потреби в їжі, сні тощо), далі йде другий рівень – потреба в безпеці (потреба в стабільності, порядку, захищеності, впевненість у завтрашньому дні тощо), третій рівень – потреба в любові та почутті спільності, сім'я, дружба тощо, четвертий рівень – потреба у самоповазі (потреба у самоповазі та визнанні іншими людьми). І нарешті, п'ятий рівень – потреба в самоактуалізації. Втім, з урахуванням суттєвої трансформації суспільства, за думкою О. Панченка, відбулися і суттєві зміни в структурі потреб. Із посиленням інформаційно-технічного прогресу, у якому інформація набуває високого значення, суттєво зростає потреба в оцінці цієї інформації, а отже, збільшується залучення когнітивних процесів, інтелектуальна переробка формує потреби естетичного характеру, таких як: потреба в гармонії, красі, порядку, любові, симетрії тощо. Зважаючи на це, О. Панченко представив оновлену

концепцію потреб сучасної людини [24]. Згідно з нею, піраміда складається із семи основних рівнів потреб (рис. 4.1).

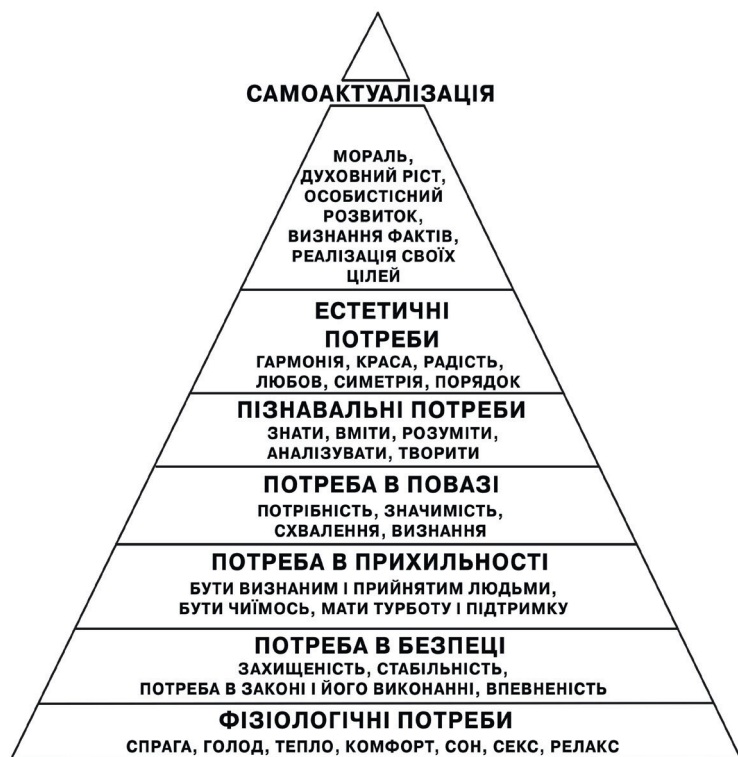

Рис. 4.1. Модернізована О. Панченком
піраміда людських потреб А. Маслоу

Як видно із рисунку 4.1., самоактуалізація є процесом реалізації індивідом свого потенціалу, щоб стати повноцінно функціонуючою творчою особистістю, відкритою щодо набуття нового досвіду, прагнення жити повним життям, насолоджуватися ним, пробувати щось нове.

Відомий представник гуманістичного спрямування В. Франкл, говорячи про самоактуалізацію, вважав, що сенси життя не дані людині спочатку, їх потрібно цілеспрямовано

шукати. На його переконання, у кожного моменту життя є своя мета та свій сенс. Коли в людини є сенс, вона не замислюється про нього, а просто живе, працює, творить. Однак, через різні несприятливі обставини, людина може втратити колишні цілі та цінності, тоді, за думкою В. Франкла, пошук та знаходження нового сенсу або актуалізація колишніх смислів може допомогти людині вижити, зберегти себе фізично та психічно, витримати всі труднощі (цитується за [24]).

Отже, мотиви людини народжуються на підґрунті її потреби у самоактуалізації. Людина шукає сенс свого життя. Ці мотиви якраз і визначають своєрідну форму саморозвитку, тобто самоактуалізацію. Людина відчуває найвище щастя і задоволеність собою, якщо їй вдалося самоактуалізуватися, реалізувати здатність здійснювати активність, радіти успіхам і пишатися досягнутим.

Підбиваючи підсумки, можна сказати, що самоактуалізація є найвищою сходинкою розвитку особистості, але, на жаль, інформаційно постраждалим дітям доводиться стикатися з певними труднощами на шляху її досягнення. Потрібна робота з подолання цієї проблеми, розроблення принципів та методів для полегшення шляху до самоактуалізації таких дітей.

4.3. Клінічні аспекти відновлення інформаційно-постраждалої дитини

4.3.1. Біоінфопсихосоціальна модель – сучасна парадигма у відновленні інформаційно-постраждалої дитини

Матеріали попередніх розділів показують, що кожного дня дитина стикається з великою кількістю інформації, яка доволі часто викликає стрес. Це характеризується тим, що з одного боку інформації забагато, і вона постійно змінюється, а з іншого – інформація може мати такий потужний емоційний зміст, що залишає травматичні наслідки, що потребують більших затрат

та ресурсів (часових, матеріальних, духовних тощо) на відновлення здоров'я у всіх його аспектах.

Якщо зазирнути в історію, то в процесі наукового пізнання, науково-технічного прогресу та морально-культурної атмосфери сформувалися три моделі відновлення здоров'я: органічна, психосоціальна та біопсихосоціальна. Зокрема, органічна або медична модель ґрунтувалася лише на ліквідації тілесних симптомів хвороби. Пізніше до уваги стали братися психологічні, психічні та соціальні фактори лікування, що сформувало появу психосоціальної моделі.

З часом наукова спільнота дійшла висновку, що при порушенні і відновленні здоров'я потрібно урахувувати біологічні, психічні, соціальні умови і процеси, що знаходяться у тісній взаємодії, результатом чого і стало формування нової моделі та програмної рамки для великого спектру досліджень, а саме появи біопсихосоціальної парадигми. Але сьогодні, ураховуючи значущу інформаційну складову, актуальним стає відокремлення інформаційного аспекту, як окремої умови порушення та відновлення здоров'я, а це формує новий підхід – біоінфопсихосоціальна парадигма (рис. 4.2).

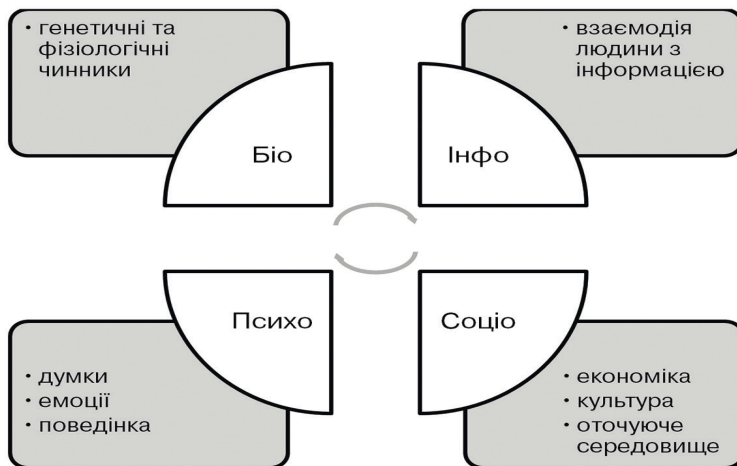

Рис. 4.2. Біоінфопсихосоціальна модель відновлення здоров'я
(розробник А. Кабанцева)

На перший погляд може здатися, що інформація відноситься до соціальної сфери, але якщо заглибитися у це питання, то інформація сама по собі не є соціальною складовою, але вона цілком може нею стати, коли вона використовується у взаємодії між людьми, бо саме вона формує соціальні зв'язки, впливає на соціальні процеси або набуває суспільного значення. Тому розмежування цих складових є наступним: соціальна складова стосується взаємодії людини із людиною чи суспільством, а інформаційна складова відображає безпосередню взаємодію людини з інформацією.

Через інформацію люди, зокрема і діти, формують своє ставлення до соціальних явищ та процесів, визначають свої соціальні ролі та статус. Поширювана інформація може змінювати суспільні настрої, формувати громадську думку, і таким чином стає інструментом соціальних змін. Інформація, що стосується статусу особистості або соціальних груп, є частиною соціального контексту і впливає на взаємодію всередині суспільства.

Таким чином, в умовах зазначеної парадигми відновлення інформаційно-постраждалої дитини потребує вирішення проблеми на якісно новому рівні – мультидисциплінарної професійної діяльності медичного, психологічного, соціального та інформаційного рівнів. Тобто при відновленні зусилля необхідно спрямовувати не тільки і не просто на діагностику захворювань, пов'язаних з інформаційним впливом, та їх лікування, а значно більшою мірою на зміну інформаційного та емоційного навантаження, власне інформаційно-психологічного довкілля дитини, де велика перевага надається формуванню інформаційно-психологічної культури та психопрофілактиці, що детально було представлено у пункті 4.2.

Важливим феноменом сучасного суспільства, що впливає на медико-психосоціальний стан дитини є психотерапія, спрямована на глибинне проникнення у свідомість особистості та здійснення прогресивних зрушень у її взаємодії зі світом через зміну світосприйняття, створення умов для повноцінного становлення особистості [25]. Основна мета психотерапії – виховання

гнучкості, вміння знаходити нові, ефективні стратегії поведінки; накопичувати та раціонально використовувати енергетичні ресурси; забезпечувати активність, ентузіазм, оптимізм; вишукувати, зберігати та розвивати ресурсні стани. Психотерапія – це метод лікування, де лікувальний ефект досягається не завдяки фізичним або хімічним властивостям подразника, а застосуванням інформації, яку він несе [26]. Причому ця інформація має як вербальний (словесний вплив), так і невербальний характер (емоційний вплив).

В Україні психологічна/психотерапевтична допомога понад 15 років регламентувалася наказом МОЗ України №199 від 15.04.2008 р. «Про затвердження порядку застосування методів психологічного та психотерапевтичного впливу» [27]. У наказі вказано, що такі впливи відбуваються у межах медичної, психологічної, педагогічної та соціальної моделей психотерапії, що мають за мету:

- психологічне забезпечення освітнього процесу у закладах освіти;
- визначення, корекція, реабілітація, профілактика порушень взаємовідносин із навколишнім соціальним середовищем;
- діагностика, корекція, лікування, реабілітація, профілактика розладів психічного стану, корекція особистості.

У наказі також вказано професії, залучені у даний процес: психолог, лікар-психолог, лікар-психотерапевт, лікар-психіатр, лікар-нарколог, лікар-сексопатолог.

Втім з часом виявилось, що даний наказ не відображає реалії сьогодення і потребує удосконалення. То ж, був виданий наказ МОЗ України № 1782 від 30.09.2022 р. «Про внесення змін до Переліку посад професіоналів з вищою немедичною освітою», що стосується введення посад клінічного психолога, психотерапевта, капелана в сфері охорона здоров'я» [28]. Потім – наказ МОЗ № 138 від 25.01.2023 р. «Про затвердження змін до Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників [29]. І нарешті – Наказ № 2118 від 13.12.2023 р. «Про

організацію надання психосоціальної допомоги населенню» [30], яким затверджено:

1) Порядок надання психосоціальної допомоги та психосоціальних послуг щодо питань психічного здоров'я, у тому числі щодо запобігання суїциду і психосоціального компонента реабілітації ветеранів війни та інших груп населення.

2) Перелік психосоціальних послуг з надання психосоціальної допомоги.

3) Перелік валідних методів психологічної діагностики, які можуть використовуватися для проведення психологічної діагностики та оцінки якості психологічної допомоги.

4) Перелік методів психотерапії з доведеною ефективністю.

Слід зазначити, що ця низка наказів, хоча і не відмінняє фактично наказ від 2008 року (див. посилання вище), пропонує не тільки прогресивні шляхи удосконалення підходів щодо підтримки психічного здоров'я взагалі, а й у конкретному відображенні щодо дитини, дає базис для більш детального дослідження.

Так, аналізуючи наказ в останньому посиланні, а саме: «Перелік методів психотерапії з доведеною ефективністю», акцентуємо увагу на тому, що «Цей Перелік методів і наведені у ньому рекомендації не є виключними. Застосовуватися можуть й інші методи, відсутні у переліку, які мають рівні доказовості А чи В (відповідно до методики розробки та впровадження медичних стандартів медичної допомоги на засадах доказової медицини, затвердженої наказом Міністерства охорони здоров'я України від 28 вересня 2012 року № 751, зареєстрованої в Міністерстві юстиції України 29 листопада 2012 року за № 2001/22313)» [30].

Підсумовуючи аналіз наведених документів щодо цілей застосування методів психологічного та психотерапевтичного впливів та професійних розмежувань фахівців, можемо говорити про застосування медичної, психологічної, педагогічної та соціальної моделей психотерапії.

У медичній моделі більшою мірою мається на увазі клінічна психотерапія, яка використовує парадигми психотерапії та психіатрії. Терміни, що застосовуються – лікувальні впливи, хворий, здоров'я, хвороба. У такому сенсі психотерапія розуміється як система лікувальних впливів на психіку та через психіку на організм людини, це специфічна ефективна форма впливу на психіку особистості з метою забезпечення і збереження його здоров'я, а також це процес лікувального впливу на психіку особистості або групи людей, яких об'єднує лікування та виховання.

Психологічна модель направлена на вирішення проблем, що не досягають рівня патології, проте впливають на розвиток психологічних функцій, особистісного зростання. Терміни, що застосовуються: міжособистісна взаємодія, психологічні засоби, психологічна корекція, консультування, психологічні проблеми та конфлікти, відносини, установки, емоції, поведінка. Характерною особливістю психологічної моделі є переконаність у тому, що за пацієнта (клієнта) вирішити його проблему ніхто не може. Психотерапевт/психолог лише занурює клієнта у проблему, в глибину переживань, допомагає людині знайти ресурс зміни для вирішення своїх проблем.

Педагогічна модель психотерапії спрямована на активізацію резервних можливостей психіки, сприяє емоційно-вольовій саморегуляції, формує та коректує моральні якості, коректує міжособистісні стосунки, нормалізує психічні реакції, що пов'язані з ситуативною невротизацією, проводить психопрофілактику та корекцію шкідливих звичок, зокрема нехімічних залежностей, таких як Інтернет-залежності чи комп'ютерної залежності. У педагогічній моделі психотерапії великого значення набувають знання педагогічної психології, яка вивчає факти, закономірності та механізми формування особистості в умовах освітнього процесу.

Педагогічна психологія, як прикладна дисципліна, орієнтована на психологічне забезпечення освітнього процесу, що передбачає виявлення та конструювання ефективних методів роботи психолога та педагога. Вона стимулює гнучкість та

оперативність мислення, збагачує принципи комплексної терапії, надає можливість як в індивідуальній, так і в груповій роботі вирішувати актуальні питання лікування та профілактики.

Соціальна модель має на увазі підходи та методи, які спрямовані на соціальну адаптацію, соціалізацію особистості. Принципи такої психотерапії базуються на тому, що установки людини залежать від її поведінки. Індивід, який виконує роль впевненої у собі людини в оточенні групи підтримки, поступово стає таким і в повсякденному житті. Обов'язковою умовою соціальної моделі психотерапії є формування стійкості до агресивних впливів зовнішнього середовища, особливо інформаційного характеру.

Психотерапія – це форма соціального контакту, тому принципи соціальної психотерапії на даний час цілком інтегруються з класичними методами лікування. Фундаментальну основу реалізації успішної та ефективної психотерапії забезпечує клінічна психологія. Це пояснюється тим, що клінічна психологія надає психотерапії інформацію про діагностику актуального психоемоційного стану, наявних ознак психічних розладів, психологічні причини виникнення тих чи інших порушень, а також забезпечує оцінку ефективності проведених терапевтичних заходів. Клінічна психологія дозволяє інтегрувати наукові знання про психічні розлади з практичними навичками психотерапевта, що створює цілісний підхід до лікування пацієнта.

4.3.2. Роль клінічної психології у відновленні інформаційно-постраждалої дитини

Клінічна психологія забезпечує наукову та практичну основу для ефективної психотерапії, допомагає зрозуміти причини проблем та допомогти людям знайти оптимальні шляхи для вирішення.

Фахівці галузі клінічної психології допомагають зрозуміти зв'язок між думками, почуттями та поведінкою особистості, що є критично важливим для розробки індивідуальних планів

лікування та забезпечення як психічного, так і фізичного благополуччя пацієнтів. У межах своїх повноважень клінічні психологи виконують наступні завдання:

- оцінка психічного стану пацієнта, визначення змін, що говорять про наявність розладів (депресія, тривожність, розлади особистості), а також когнітивних функцій, емоційних особливостей та поведінкових проявів;
- аналіз психологічних факторів, що реалізується через дослідження причин виникнення психічних та психосоматичних розладів, а також вивчення зв'язків між психічним і фізичним здоров'ям;
- розробка індивідуальних терапевтичних стратегій та програм з використанням різних психотерапевтичних методів на основі отриманих даних проведеної психодіагностики;
- оцінка ефективності проведених інтервенцій, за результатами якої фахівцем надаються рекомендації щодо подальшої корекції;
- підтримка пацієнтів у розв'язанні проблем, пов'язаних із психічними розладами, покращенні самопізнання та підвищенні якості життя.

Наведемо декілька власних клінічних випадків, що демонструють приклади діяльності клінічного психолога у роботі з інформаційно-постраждалими дітьми.

1. Мама з дівчиною, якій 6 років та 7 місяців, звернулася на консультацію до клінічного психолога через те, що дитина мала безліч різних страхів, напружена, часто знаходилася в стані очікування чогось неприємного. В останні три місяці особливо сильно боялася темряви та чудовиськ, які могли там бути. Дівчина боялася сама засинати. В темний період доби не могла сама перебувати в кімнаті, навіть коли дорослі знаходилися в будинку, але в іншій кімнаті.

За результатами проведеної комплексної психологічної діагностики встановлено, що дівчина проживала з мамою та бабусею, до яких вона дуже емоційно прив'язана, внутрішньо-сімейний клімат позитивний, стосунки між членами сім'ї

дружні, атмосфера сприятлива для всебічного розвитку дитини. Когнітивний розвиток дитини вище вікової норми, присутнє високе психоемоційне напруження, виражена тривожність. Самооцінка адекватна. Під час дослідження наявних страхів, дівчина мала 14 видів страхів із запропонованого переліку, що складався з 21 позиції. Кожен свій страх обґрунтовувала, чому саме вона того боїться. Особливо емоційно розповідала про страх літаків, на яких вона ще ніколи не літала. А виник він через те, що з бабусею дивилися передачу новин, де був репортаж про авіакатастрофу. Пряма мова дівчинки під час прийому: «По телебаченню показували, як літак втратив керування і зіштовхнувся з землею, стався вибух, а потім – пожежа. Дуже велика пожежа. Там було полум'я навколо літака. Він був такий великий, дуже великий, а отже там було багато людей. По телебаченню казали, що там були діти. Виходить, що ці діти більше ніколи не побачать своїх батьків, братиків, сестричок. Вони вже не будуть гратися своїми іграшками. І той, хто готувався піти до школи, як я, вже ніколи туди не піде. Це жахливо... (дівчина закрила очі руками та засумувала, настала пауза, а потім вона продовжила свою розповідь). На місці де сталася аварія дуже багато людей плакало. Це мабуть були рідні цих діток... Отже, я боюся тепер літати, і по місту боюся ходити, а раптом я буду йти і на мене чи біля мене впаде літак».

Також у ході діагностики з'ясовано, що страх темряви та чудовиськ у дівчини з'явився після відвідування кінотеатру з мамою та її друзями. Дитина говорила: «Під час фільму, який ми дивилися, був один момент, коли я дуже злякалася, бо там щось таке незрозуміле було, як чудовисько якесь, а навкруги мене було так темно. Я схопила маму за руку та сильно заплющила очі. На запитання, чи злякалася я, відповіла, що ні». Дівчина зазначила, що періодично їй бувало снилися чудовиська, але це відбувалося дуже рідко. Зі слів мами та самої дівчини, скарги на погіршення соматичного здоров'я не було, тому робота проводилася тільки з клінічним психологом.

Представлений клінічний випадок показав наявність прогалин інформаційно-психологічної культури та обізнаності дорослих, які виховували та піклувалися про дитину, що і спровокувало негативні зміни її психічного здоров'я. Тому робота щодо відновлення психічного здоров'я розпочалася з інформаційної просвіти мами та бабусі дівчини. Під час зустрічей піднімалися питання інформаційної гігієни, вікових норм щодо контенту, особливостей сприйняття та можливих наслідків сприйнятої інформації. Також проводилися заходи щодо профілактики психосоматичних розладів у дитини.

Враховуючи високий когнітивний та інтелектуальний потенціал дитини, з нею обговорювалися наявні страхи, були надані логічні аргументовані пояснення. Зокрема, стосовно страху літати, проведено спільний інформаційний пошук щодо рівня безпеки повітряного транспорту, який вважається найбільш безпечним серед різних видів транспортних засобів для людини. Також обговорено, що задля безпеки і піклування про населення різних держав повітряні маршрути літаків обходять простір населених пунктів, тому підстав для хвилювань немає. Дану інформацію дівчинка сприйняла позитивно та з довірою. Страхи з монстрами були опрацьовані засобами арттерапії та казкотерапії, зокрема проведено техніки «Трансформація страхів», «Хустка сміливості», спільно складено казку з щасливим завершенням про чудовиська, який всього боявся, але ніхто про це не знав, і всі боялися його, а добре та поважне ставлення допомогло налагодити стосунки, дружба друзів допомогла впоратися з власними страхами чудовиська. Також застосовувався «Чарівний спрей від чудовиськ», спільно з дитиною власноруч створено оберіг для неї. Термін всієї роботи з дитиною та сім'єю зайняв 5 тижнів.

2. Цей клінічний випадок стосується також дівчини, але більш старшого віку, яка також переймалася страхом літати.

На прийом до клінічного психолога звернулася дівчина 17-ти років зі страхом літати літаками. З її слів, страх літати вже був давно, вона не пам'ятала, як довго це в неї відбувається, але

останні два тижні стали яскраво вираженими, бо планувалася закордонна подорож з батьками, а думка про переліт викликала сильне занепокоєння, тіло стискалося, серцебиття прискорювалося, з'являлися пульсуючі відчуття в голові. Дівчина зазначила, що коли стало питання щодо перельоту, то їй захотілось більше отримати інформацію про подорожі літаком, не розуміючи того сама, вона доволі багато переглядала контенту про авіакатастрофи різних років. На запитання, яка саме була мета пошуку, дівчина відповіла, що мети ніякої і не було ... «Та я так просто, навіть і не знаю, як так сталося, що я подивилась спочатку одне відео, потім з'явилося інше, і ще, і ще, в кожному відео були руйнування, пожежі, сльози. Це було дуже страшно, а я начеб-то завмирала, коли дивилася... та, мабуть, взагалі не розуміла, що відбувалося. Тільки коли матуся мене гукнула, я відволіклася від цього. Декілька днів поспіль читала, переглядала різні відео. Я уявляла, що могла бути там. Мені ці фрагменти відео почали снитися, потім снилося, ніби я в літаку, який вийшов із-під керування. Через ці сни прокидалась вночі, потім довго засинала, а зранку відчувала себе розбитою. Останній тиждень, чи, можливо, більше, постійно відчувається головний біль. Навіть не думаючи про переліт, картинки з авіакатастрофою з'являються самі перед очима. Це так напружує і лякає. Через свою млявість і виснаженість мені хочеться постійно спати, чи хоча б усамітнитися. Значно менше, ніж раніше хочеться спілкуватися з іншими людьми, хоча раніше я дуже любила спілкування зі своєю сім'єю, друзями, однокласниками, просто людьми в громадських місцях».

За результатами проведеної психодіагностики, у дівчини виявлені ознаки ПТСР, високе нервово-психічне напруження, тривожність, астенія, вегетативні порушення. Враховуючи скарги соматичного характеру, дівчина була також скерована до лікаря-педіатра, який порекомендував консультації дитячих лікаря-невролога та лікаря-психіатра.

На основі проведеної комплексної медико-психологічної діагностики, результатами якої виявлено зміни психічного,

соматичного і соціального здоров'я, відновлення мало системний підхід, який складався з медичного, фізичного, психологічного та соціального блоків.

У межах психологічного блоку проведено опрацювання страху перельотів у підході EMDR-терапії. Робота за базовим протоколом EMDR включала визначення неприємної картинки, емоцій, яких вона викликала, думок про себе стосовно даної ситуації, а також важливим було встановлення тілесних відчуттів. У той момент, коли дівчина проговорювала, як відгукується її тіло на страх, вона згадала, що у віці 7-8 років вона з батьками була у літаку, який потрапив у повітряну турбулентність, тоді вона дуже злякалася за себе та своїх батьків, що вони всі можуть загинути. «Як зараз, так і тоді, я так само відчула це надсильне стискання в грудях, а серце начебто перенеслося в голову і почало занадто часто пульсувати».

Опрацювання страху перельотів мало позитивну динаміку, що підтвердилося результатами прикінцевої діагностики. Якщо на початку роботи негативне упередження викликало напруження 9 балів з 10 максимальних, а позитивна думка про себе лише була 2 бали, то по завершенню – негативне упередження дорівнювалося 0, а позитивне – 7 з 7 максимальних балів. Загальна кількість сесій за даним запитом склала всього 2 зустрічі.

3. Цей клінічний випадок демонструє актуальність впливу інформаційного чинника на здоров'я дитини.

Лікарем-педіатром на прийом до клінічного психолога був скерований хлопець 13 років. Його привела мати. Одна зі скарг – висока стурбованість через воєнні події. В ході клінічної бесіди було з'ясовано, що хвилювання за своє життя та життя рідних посилювалося після того, як дитина була свідком руйнування сусідньої багатоповерхівки після чергового обстрілу. Хоча хлопець заперечував та казав, що він зовсім не злякався, бо він мужня людина.

Через постійні обстріли міста хлопець намагався контролювати ситуацію щодо посилення власної безпеки та безпеки своїх рідних (матері та бабусі, з якими проживав). Особливості

цього контролю були наступні: хлопець постійно слідкував за сповіщеннями про повітряну небезпеку, переглядав контент наслідків руйнувань після обстрілів, де представлені матеріали мали людські жертви, втрати різного характеру. Подібні новини хлопець розсилав своїм рідним та друзям, публікував в соціальних мережах. Хлопець зазначав, що переглянуті відео та фоторепортажі посилювали занепокоєність: «Коли я дивлюся такі сюжети, мені здається, що таке саме може статися зі мною, чи з моєю матусею або бабусею. Я дуже хвилююсь за них. Мені страшно втратити їх». Відчуття небезпеки та сильна тривожність через це призвело до того, що дитина боялася засинати одна, спати лягав з телефоном в руках, щоб вчасно прокинутися, коли буде сповіщення про повітряну тривогу, щоб попередити матусю і бабусю про необхідність йти в укриття. На запитання клінічного психолога, навіщо він переглядав неприємні відео, хлопчик відповів: «Щоб розуміти, які наслідки заподіяно збройними атаками». На запитання «З якою метою ти розсилав ці відео іншим людям», він відповів, що не знає, мабуть, щоб інші побачили, що сталося. Мати зазначила, що вони з бабусею вже лякалися від повідомлень дитини, бо в більшості випадків він надсилав чи то відео, чи то світлини негативного змісту новин.

У даному клінічному випадку хлопець не усвідомлював, що цими діями він штучно стимулював негативний психоемоційний стан своїх рідних, сприяв розвитку синдрому інформаційного зараження, що характеризується інформаційною втомою, викликаною надмірним потоком інформації, а це призводить до зниження когнітивних функцій, тривожності та невірних рішень.

Апріорі, сім'я – ключова система підтримки для дитини, а також осередок для її розвитку та відновлення, формування позитивної «Я-концепції», важливим виступає безпосередньо особистісний стан членів родини. Тому робота з цими людьми була системною та комплексною. Ураховуючи скарги матері та бабусі, які зазначали, що мають напруження, хвилювання, періодичну роздратованість, що змінюється виснаженням, з ними проведено скринінгове дослідження актуального

функціонування, за результатами діагностики надані розширені рекомендації щодо відновлення психологічного самопочуття та функціонування.

Дорослі та дитина отримали комплексну медико-психологічну допомогу. З усіма членами сім'ї проведено обговорення правил дотримання інформаційної гігієни. Це мало сприятливий ефект для кожного з членів родини. Бабуся говорила: «Я не надавала значення, що інформація може так впливати на самопочуття. Дійсно, коли я почала відстежувати, то помітила, що всі ми знаходимося в напруженому стані через воєнні події в нашій країні, але коли ти займаєшся якимось буденними справами і не думаєш про це, а в цей момент надходять повідомлення зі страшними зображеннями – це дратує, навіть якщо повідомлення – від улюбленого онука. В такий момент складається таке враження, що начебто в мене забирають тимчасовий спокій, затишок, і в грудях стискає, серце починає швидше битися, з'являється якесь надлишкове метушіння».

За допомогою EMDR-терапії з хлопчиком опрацьовано травматичний досвід щодо руйнування сусідньої багатопверхівки, сформовано нові метакогнітивні стратегії підтримки оптимального психоемоційного стану та самопочуття. Динаміка роботи також мала позитивний ефект. На початку негативне упередження складало 7 балів, але по завершенню стало 1 бал. Позитивна думка про себе – на початку було 3 бали, а на завершення – 6 балів з можливих 7-ми.

Наведені клінічні випадки демонструють ефективність застосування біоінфопсихосоціальної моделі відновлення. Також подібні клінічні випадки підтверджують тезу, що кожне окреме звернення потребує індивідуального підходу, урахування особливостей пацієнта та формування конкретного обсягу необхідної допомоги, але з дотриманням загальної технології (рис 4.3).

Попередня діагностика включає психодіагностику психічних процесів та станів, діагностику соматичного стану, зокрема хронічних захворювань та гострого стану захворювання, з інтегративною оцінкою функціонального стану. На основі

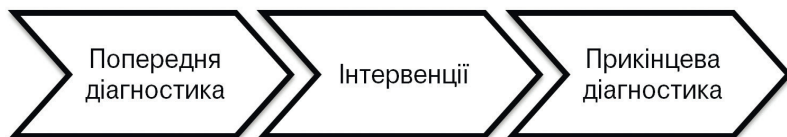

Рис. 4.3. Основні етапи технології
медико-психосоціальної допомоги

цих показників окреслюється коло проблем, визначається дефіцит готовності дитини до навчання, як провідної діяльності, а також комунікації з оточуючим світом. По завершенню цього етапу складається план необхідних втручань (інтервенцій).

Етап інтервенцій включає безпосередній період відновлення здоров'я пацієнта. На цьому етапі заходи можуть бути медичного, фізичного, психологічного, соціального спрямування залежно від потреб конкретного клінічного випадку.

Прикінцева діагностика включає контроль актуального стану по завершенню проведених втручань. За результатами повторної діагностики визначаються залишки дефіциту, якщо такі є, встановлюється загальний рівень соціальної інтеграції та надаються перспективні рекомендації.

Наведена технологія дозволяє об'єктивізувати початковий стан пацієнта, визначити та надати необхідну допомогу (психологічну, комплексну медико-психологічну), а також оцінити ефективність проведених інтервенцій.

4.3.3. Практичні матеріали для роботи з інформаційно-постраждалими дітьми та їх сім'ями

В умовах інтенсивного інформаційно-технічного прогресу, дитину не можна позбавити взаємодії з технічними приладами, але цілком можна створити екологічну, безпечну та корисну атмосферу в сім'ї щодо цього, дотримуючись лише декілька рекомендацій. Отже, основні рекомендації для батьків:

1. Запровадження загальних правил використання гаджетів та розробка розкладу екранного часу для всієї сім'ї. Якщо дорослі дотримуються правил, то і діти їх наслідують. Це розвиває самоконтроль та сприяє формуванню спільних цінностей.

2. Підтримка сімейних традицій спільно проводити час, особливо приймати їжу, під час чого віддавати перевагу особистому спілкуванню без використання гаджетів. Спільний прийом їжі об'єднує людей, які її розділяють між собою.

3. Застосовувати батьківський контроль щодо обмеження часу знаходження дитини у мережах та безпосередньо у взаємодії зі смартфонами та іншими комп'ютерними приладами. Інформаційні технології розвивають, розважають, а також, при тривалому використанні, значно завдають зайвого збудження для головного мозку дитини. Все добре в міру.

4. Уникати застосовування гаджетів, як винагороду, чи «заспокійливу пігулку», або як «няню» для дитини. Залишати контроль над ситуацією за собою (батьками), а не за технічними приладами.

5. Максимально мінімізувати використання всіх технічних приладів всіма членами сім'ї, хоча б за годину до сну. Цей час використовувати для особистого спілкування, обговорення плану справ на наступний день чи для приємних справ.

На виконання статті 1 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» МОЗ України видано наказ від 25.09.2020 р. № 2205 «Про затвердження Санітарного регламенту для закладів загальної середньої освіти», в якому затверджено Санітарний регламент для закладів загальної середньої освіти, визнаються вимоги до організації роботи з технічними засобами навчання. Відповідно до встановлених норм [31], запропоновані «корисні години часу» використання технічних засобів при організації дистанційного навчання з урахуванням віку дітей, але на сьогодні, на превеликий жаль, відсутні нормативні документи, що регламентують загальні норми взаємодії дітей з гаджетами на добу. На даний час існують певні пропозиції щодо норм, що носять

рекомендаційний характер, вони доволі суттєво відрізняються між собою [32-34]. Визначення цих норм є дійсно складним питанням, ураховуючи онлайн-навчання, виконання домашніх завдань, додаткові завдання, захоплення, а також проведення дозвілля.

Якщо дитина зазнала негативного інформаційного впливу, то у роботі з такою дитиною фахівцю, зокрема клінічному психологу, слід виконати наступні обов'язкові дії: зібрати Інтернет-анамнез, визначити характер діяльності в мережі, скласти психологічний анамнез дитини та загальний анамнез сім'ї. Зупинимось на кожній з цих позицій більш детально:

1. Інтернет-анамнез. Під час збору Інтернет-анамнезу доцільно визначити, скільки часу дитина проводить в мережі, які симптоми у неї переважають. На цьому етапі клінічному психологу слід звернути увагу на три основні симптоми надмірного використання Інтернету:

- симптом втрати контролю щодо часу – більшу частину вільного часу дитина проводить у мережі;

- симптом «відторгнення» – дитині сумно, нудно, вона не може знайти для себе іншу цікаву діяльність, окрім перебування у мережі. На основі цього з'являються емоційний та фізичний дискомфорт, роздратування, посилення конфліктів різного характеру з членами сім'ї;

- симптом зміни реальності: мережа Інтернет в ієрархії життєвих цінностей дитини виходить на більш важливу сходинку, ніж сім'я, друзі, заклад освіти, іграшки, на їх місце виходять онлайн-ігри або онлайн-спілкування, постійний моніторинг повідомлень, новин тощо.

2. Характер діяльності в мережі. Тут слід визначити, чим дитина займається під час перебування в мережі? Що саме привертає її увагу? Який контент вона споживає.

3. Психологічний анамнез дитини та загальний анамнез сім'ї. Визначити потенційні фактори, що сприяють формуванню надмірного використання мережі Інтернет (наприклад, деструктивні сімейні явища, відсутність теплих довірчих відносин),

зібрати інформацію щодо особливостей сімейної системи та комунікативної сфери. Наскільки дитина володіє знаннями та можливостями спілкуватися, чи є у неї соціальне коло, чи є в закладі освіти її мікрогрупа.

Відповідно до зібраної інформації та виявлених проблем буде обиратися один або кілька напрямків корекційної роботи:

- просвітницька робота з питань безпечної поведінки в мережі Інтернет;

- моніторинг діяльності дитини в мережі;

- зміцнення комунікативних офлайн-зв'язків;

- організація технічних засобів безпеки.

Просвітницька робота з питань безпечної поведінки дитини в мережі Інтернет включає в себе:

- інформування дитини та батьків про формування Інтернет-залежності, її можливі наслідки;

- організація дискусій з проблем інформатизації суспільства, поведінки в мережі;

- пояснення правил безпеки та етикету при спілкуванні з незнайомими людьми в інтернеті;

- підвищення цифрової компетентності;

- просвітницька робота з питання ризиків в мережі, їх визначення та стратегії подолання.

Моніторинг діяльності дитини в мережі складається із таких складових:

- контролювання кількості часу, проведеного дитиною/ підлітком в мережі, що забезпечує можливість подальшого переходу від зовнішньої регуляції до саморегуляції в цій сфері;

- при введенні заборон повинно бути обов'язкова розгорнута аргументація їх необхідності;

- прояв щирого інтересу дорослих до «віртуального» життя дитини, «незнайомих друзів», проблем дитини, що її турбують;

- формування довірчих відносин дитини з батьками, щоб дитина могла звернутися за допомогою у разі виникнення проблем в мережі.

Зміцнення комунікативних офлайн-зв'язків складається з наступних кроків:

- розвиток комунікативних навичок в офлайн-спілкуванні;
- участь у театральних постановках;
- включення в соціально значущі види діяльності;
- розвиток колективної творчої діяльності.

Не менш важливим виступає організація технічних засобів безпеки:

- встановлення та налаштування антивірусних програм, засобів фільтрації контенту;
- програм контролю діяльності дитини в мережі.

Сьогодні, коли майже на всій території держави йдуть бойові дії, гострим також постає питання протистояння впливу дезінформації, бо в таких умовах складним виступає невідомість та очікування, що супроводжується страхом, тривогою, зневірою, розчаруванням, навіть втратою сенсу життя. І ці прояви ще більше збільшуються через інформаційний вплив. Кожний коментар, викладена новина мають конкретну мету публікування. Яка мета? Надати факт населенню, або навпаки піднести фейк – дезорієнтувати людей? Висока вірогідність того, що відповіді на ці запитання отримано не буде. Отже, за таких умов дорослим слід пам'ятати наступне: *«Спокійний дорослий – спокійна дитина»*.

Для того, щоб захистити дитину, дорослому доцільно зберігати психологічну рівновагу, не піддаватися інформаційному хаосу. В будь-якій інформації зі ЗМІ дорослий не можете бути 100% впевнений, отже почуте та побачене потрібно аналізувати, перевіряти, і не реагувати емоційно, «не пропускати» через себе. Брати до уваги, що така інформація була, пам'ятати, що один і той же факт може бути викладений по-різному, дорослий не може знати, яку мету переслідує автор.

Терпіння, розум та аналіз – союзники перемоги.

Паніка, тривога, розчарування – це партнери війни. Вони забирають людські ресурси і роблять особистість слабкою перед ворогом. Тільки терпіння, здоровий глузд та аналіз

допоможуть дійти до перемоги. Предки пройшли не одну війну. Вони знаходили в собі мужність, мали надію та віру в мирне небо. Мабуть, зараз прийшла черга нашого суспільства пройти через ці випробування.

Адекватно оцінювати ситуацію.

Не потрібно себе або своїх близьких намагатися переконати, що все добре. Якщо лунають вибухи, якщо ЗМІ транслюють військові події, то є певна небезпека для здоров'я та життя. Доцільно «тверезо» оцінити події та діяти по ситуації. Відбуваються військові події – це факт, окрема людина не може це змінити, а головна задача дорослого – зберегти своє життя, життя своїх дітей, близьких, якщо чуються постріли десь далеко. Важливо, щоб була їжа, електро-, тепло-, водо-, газопостачання, мобільний зв'язок та Інтернет. Коли близькі виходять на зв'язок – це найвища цінність під час військових подій. Доцільно подякувати долі, зберігати спокій і буди обачливими.

Мати план дій для різних ситуацій.

Ситуації можуть бути різними, а тому доцільно мати тривожну валізку (особиста для кожного члена сім'ї); скласти план евакуації під час обстрілів (визначити безпечне місце у своєму будинку та підготувати його); проаналізувати дії на випадок переїзду до більш безпечного місця. Заздалегідь продумати, що брати з собою, яким чином евакуюватися, хто може допомогти.

За будь-якої інформації зберігати критику мислення, аналізувати, перевіряти дані.

Наприклад, у соціальних мережах з'являлася інформація, що по містах країни з літаків будуть розкидати дрібні речі (телефони, іграшки) з вибухівкою тощо. Якщо предмет із вибухівкою буде падати з великої висоти, то є висока вірогідність, що він одразу вибухне. Мабуть, не з такою метою це планувалося робити. Тобто ця інформація явно не є правдивою. Але проінформувати своїх близьких, рідних та особливо дітей, щоб вони були уважними, якщо перебувають на вулиці, щоб тримались осторонь різних предметів, буде не зайвим.

Тільки спокій та здоровий глузд може побороти інформаційну війну й зберегти психічне здоров'я.

Кожний автор посту, коментаря, відеоматеріалу переслідує конкретну мету, має власну позицію щодо ситуації, яка склалася, симпатії та антипатії, а отже, можливо, через досягнення інформаційних технологій, можна повністю не розуміти ситуації, що відбувається, але слідкувати за станом подій доцільно. Різні джерела можуть надавати протилежну інформацію, головне – «не пропускати» інформацію крізь себе, не реагувати на неї емоційно. Якщо особисто не були на місці подій, то не можна бути цілком упевненим в даному матеріалі. Це факт реальних подій чи фрагмент кінофільму, або це факт подій, що відбувались у далекому минулому і, можливо, на теренах іншої держави.

4.4. Публічне управління у системі підтримки психічного здоров'я дитини

Дослідження за темою підрозділу почнемо з уточнення смислового наповнення поняття «публічне управління», адже воно до цього часу є дискусійним у наукових колах.

О. В. Марухоленко розуміє його смисл як такий, що охоплює сферу і державного і муніципального управління. В конкретному контексті дослідження поняття може означати як те, так і інше, або їхню сукупність [35]. Н. Арабаджійські розділяє управління на власне публічне, державне, соціальне і адміністративне [36]. Один із засновників теорії публічного управління Вудро Вільсон коротко описав публічне управління, як «деталізоване і систематичне застосування права» (цитується за [35]).

Згідно з документами ООН, публічне управління – це «здійснення політичних, економічних і адміністративних повноважень з управління справами країни, комплекс механізмів, процесів, взаємовідносин та інститутів, за допомогою яких громадяни держави та їх об'єднання висловлюють свої інтереси, здійснюють свої права й обов'язки, урегульовують розбіжності. Управління може здійснюватися всіма методами, які суспільство

використовує для розподілу владних повноважень і керування державними ресурсами, а також вирішення проблем» [37].

Наведені визначення дають підставу для формулювання проміжних висновків: 1) публічне управління – це складно структурована система людських взаємовідносин і діяльності; 2) управління може здійснюватися на різних рівнях всіма прийнятними у суспільстві методами для вирішення проблем; 3) публічне управління завжди спрямоване на реалізацію потреб громадян, їх задоволення, але воно не надає громадянам вибору, і вони змушені отримувати послугу в тому варіанті, в якому вона пропонується всім.

Взявши до уваги наше розуміння розглянутого поняття, а також запропоноване «тлумачення» ШІ [38], висловимо наступну думку.

Публічне управління у сфері збереження психічного здоров'я дітей включає в себе розробку та реалізацію політики, стратегій, програм та заходів, спрямованих на підтримку та покращення психічного здоров'я та психологічного благополуччя дітей, що передбачають: створення умов для здорового розвитку, профілактику психічних розладів, забезпечення доступу до необхідної допомоги.

Далі розширено розглянемо основні аспекти публічного управління у сфері збереження психічного здоров'я дітей.

Розробка та впровадження національної стратегії з психічного здоров'я дітей.

Ця стратегія має визначати пріоритети, цілі та завдання у визначеній сфері, а також механізми їх досягнення.

Фундаментальним документом для розробки стратегії слід вважати «Рекомендації ВООЗ щодо зміцнення психічного здоров'я та профілактичних заходів для підлітків: допомога підліткам у розвитку» [39]. Документ містить вказівки, засновані на доказах щодо промоційних та профілактичних психосоціальних втручань для підлітків, які можна впроваджувати в школах, ЗОЗ, громадах або через цифровий простір. Особлива увага приділяється підліткам, у яких підвищений ризик психічних розладів

або самоушкодження, та підліткам, які мають ранні ознаки та/або симптоми емоційних та/або поведінкових проблем.

У грудні 2017 року КМУ схвалив «Концепцію розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року» [40]. Виконання цієї Концепції має сприяти посиленню ролі громадського сектору в СОПЗ; приведенню медичної освіти до міжнародних стандартів; забезпеченню доступності допомоги на рівні територіальних громад; впровадженню державних гарантій стосовно осіб із психічними порушеннями; доступу до освіти дітей, які не підлягають скеруванню до закладів освіти через психічні та інтелектуальні порушення; зменшенню рівня смертності внаслідок самогубств і нещасних випадків тощо.

До національної стратегії можна віднести і Закон України «Про систему охорони психічного здоров'я в Україні» від 15.01.2025 року. Він визначає правові, організаційні, економічні та соціальні засади СОПЗ в Україні, регулює суспільні відносини у цій сфері з метою забезпечення доступності, якості послуг, дотримання прав людей із проблемами, що стосуються психічного здоров'я, запобігання виникненню психічних розладів, сприяння досягненню психологічного благополуччя та розвитку людини, усунення факторів, що негативно впливають на психічне здоров'я [41]. У статті 6, що стосується окремих напрямків охорони психічного здоров'я, багато пунктів можна трактувати як такі, що безпосередньо стосуються дитини, зокрема:

- охорона психічного здоров'я дітей та молоді, розвиток яких відповідає або не відповідає соціально-психологічному нормативу;
- охорона психічного здоров'я матері і дитини;
- надання допомоги особам з розладами, пов'язаними із вживанням психоактивних речовин, іншими видами залежності та проявами залежної (адиктивної) поведінки;
- запобігання самогубствам;
- охорона психічного здоров'я у системі освіти.

Особливе значення в Законі має стаття 8, в якій розглянуті принципи охорони психічного здоров'я, зокрема:

– людиноцентричність – орієнтація на потреби, цінності та інтереси конкретної людини;

– недопущення дискримінації, запобігання стигматизації та повага до всіх людей, незалежно від стану їхнього психічного здоров'я;

– міжсекторальний підхід, що базується на співпраці та партнерстві відомств і організацій, що представляють державний, комерційний та громадський сектори;

– співпраця різних фахівців у сфері психічного здоров'я, отримувачів допомоги у сфері психічного здоров'я, членів їхніх сімей, їхніх законних представників для створення комплексної мережі підтримки;

– орієнтація на виявлення і розвиток позитивних якостей і ресурсів осіб, які мають проблеми із психічного здоров'я, підвищення рівня життєстійкості та переорієнтацію таких осіб на потенціал і можливості;

– застосування біопсихосоціальної моделі, що передбачає мультидисциплінарний та індивідуальний підходи до надання послуг у сфері психічного здоров'я, визначення людини як цілісного організму, в якому біологічні, психологічні та соціальні чинники перебувають у постійному взаємозв'язку;

– застосування таких форм, методів та засобів надання допомоги, що мають наукове підґрунтя, підтверджені даними наукових досліджень і були апробовані у практичній діяльності;

– забезпечення рівного доступу до якісної, особистісно-орієнтованої підтримки психічного здоров'я незалежно від місця перебування особи чи життєвих обставин;

– повага до правоздатності людини, підтримка у прийнятті рішень щодо надання допомоги, а також неприпустимості застосування примусу при прийнятті рішень щодо надання допомоги;

– травма-інформований підхід, що передбачає визнання впливу, при якому психічна травма або потенційно травматична подія впливає на життя людини, з метою створення безпечного середовища і уникнення повторної травматизації;

- інклюзивний підхід, що передбачає підтримку участі осіб, які мають проблеми із психічним здоров'ям, наближення послуг у сфері психічного здоров'я до місця проживання отримувача;
- системність – забезпечення передачі та обміну інформацією про отримувача допомоги у сфері психічного здоров'я між фахівцями з метою збереження послідовності та безперервності надання такої допомоги.

Ще одним стратегічним документом у даному контексті, на нашу думку, є «Цільова модель системи у сфері психічного здоров'я та психосоціальної підтримки», розроблений у межах Всеукраїнської програми ментального здоров'я, ініційованої Оленою Зеленською за участі Бюро ВООЗ в Україні, в межах проєкту «Підтримка Всеукраїнської координації у впровадженні Національної програми психічного здоров'я та психосоціальної підтримки як відповідь на війну та як частина зусиль з відновлення в Україні» [42]. Документ містить «Всеукраїнську програму ментального здоров'я», що розглядається як екосистема, у центрі якої є людина, яка є замовником послуги, та центральні органи виконавчої влади як формувачі політики, обласна влада як менеджери на регіональному рівні, громади як менеджери сервісів на місцях, бізнес як великий роботодавець, міжнародні партнери як експертна та фінансова підтримка, неурядовий сектор як надавач послуг, експертна та наукова спільнота як провідники інновацій. Шлях до цілісної екосистеми, як вказується в документі, лежить через ряд основних трансформаційних блоків: аналітику та обробку міжнародного досвіду; формування державної політики, а також мережі національної та регіональної координації; співпрацю та взаємодію з українськими та міжнародними партнерами; навчання широкого кола фахівців; пілотування проєктів з міжнародними партнерами; психологічну просвіту через Всеукраїнську комунікаційну кампанію «ТИ ЯК?»; створення «правил гри» у співпраці з фаховим середовищем.

Створення та підтримка сприятливого середовища.

Таке середовище передбачає наступні умови: безпека, соціальна підтримка, доступ до ресурсів.

Перша умова містить у собі, насамперед, *забезпечення фізичної та психологічної безпеки дітей у закладах освіти, громадах та сім'ях.*

Фізична безпека у закладах освіти охоплює захист дітей від фізичних загроз, таких як травми внаслідок бомбардувань та обстрілів, пожежі та природні катастрофи. Для забезпечення фізичної безпеки необхідне відповідне облаштування приміщень, наявність системи пожежної безпеки.

Психологічна безпека має на увазі наступне:

- антибулінгові програми – регулярні семінари і тренінги для всіх учасників освітнього процесу про важливість поваги і толерантності;

- підтримка психологів – наявність практичного психолога, до якого діти можуть звертатися у разі потреби;

- залучення батьків – організація регулярних зустрічей з батьками для обговорення проблем та питань, які можуть вплинути на психоемоційний стан дитини.

Соціальна підтримка є невід'ємною частиною розвитку дитини та має велике значення для її майбутнього. Напрямки соціальної підтримки:

- створення умов, у яких діти відчують себе безпечно, комфортно та впевнено, що дає їм можливість активно взаємодіяти з іншими;

- формування позитивних стосунків між дітьми та дорослими, що базуються на взаємній повазі, довірі та підтримці;

- розвиток соціальних навичок, таких як вміння спілкуватися, слухати, співпрацювати, вирішувати конфлікти та виявляти емпатію;

- формування самооцінки, емоційного інтелекту та соціальної компетентності дітей;

- допомога в адаптації до соціального життя, знаходженні свого місця у суспільстві, побудові здорових стосунків з іншими.

Соціальна підтримка може проявлятися у різних формах, наприклад, через психосоціальні інтервенції, які направлені на подолання стресу шляхом змін у навколишньому середовищі,

щоб зробити його більш комфортним (включаючи фізичне та соціальне оточення людини), або за допомогою відповідної інформації та навичок, які можна легко поширити серед великих груп, або через засоби масової інформації, які, як правило, є актуальними для людей, що перебувають у стресовій ситуації [43]. Представляє інтерес «Піраміда інтервенцій» (рис. 4.4), яка широко застосовується для опису багаторівневої підтримки, що формує комплексний пакет інтервенцій.

Рис. 4.4. Піраміда інтервенцій у програмах психічного здоров'я та психоціальної підтримки [43]

Спочатку піраміда була розроблена для використання в гуманітарному секторі, згодом вона почала використовуватися в умовах для опису інтегрованих послуг, які підтримують певні категорії населення. Відповідно до піраміди, реагування на потреби, пов'язані з основними послугами та безпекою, сприятиме покращенню благополуччя найбільшої кількості людей. У міру просування пірамідою вгору послуги стають більш спеціалізованими щодо того, хто отримує послуги підтримки. Програми повинні розподіляти послуги згідно з пірамідою. Важливо, щоб усі програми планували шляхи перенаправлення послуг між її рівнями.

Доступ до ресурсів: забезпечення доступу до освітніх, медичних, соціальних та інформаційних послуг, необхідних для підтримки психічного здоров'я. Необхідно забезпечити доступність психологічної допомоги у закладах освіти, медичних закладах, соціальних службах та інших установах, де діти проводять час. Важливо проводити інформаційні кампанії, навчальні програми та інші заходи, спрямовані на підвищення обізнаності про психічне здоров'я та профілактику психічних розладів серед дітей та їхніх батьків.

Для прикладу розглянемо «Буквар інформаційної безпеки» (Панченко О. А., Кабанцева А. В.) [44]. У загальному розумінні буквар – це перша книга у житті дитини, за допомогою якої вона вчиться читати і писати. Без перебільшення можна сказати, що «Буквар інформаційної безпеки» – це книга, за допомогою якої дитина засвоює ази комп'ютерної грамотності. Причому матеріал викладено так, що знання відкладатимуться на підсвідомому рівні, саме це в майбутньому буде сприяти стійкості психологічного бар'єру від інформаційних загроз. Буквар представлено тематичними термінами, цікавими фактами, просвітницькою інформацією з питань інформаційної культури і комп'ютерної грамотності. За висловлюванням авторів, при укладанні букваря враховано особливості індивідуального розвитку дитини, диференційний підхід до освітніх потреб, принцип наступності і цілісності системи освіти. Результатом взаємодії з цією книжкою стане «валізка» знань та практичних навичок щодо формування безпечного інформаційного середовища серед усіх учасників освітнього процесу, а отже і формування передумов підтримки психічного здоров'я дитини.

Збереження психічного здоров'я дітей – це спільна відповідальність різних секторів, таких як охорона здоров'я, освіта, соціальний захист, тому необхідно забезпечити ефективну координацію між ними. Важливо залучати громадськість, батьків та дітей до розробки та реалізації політик та програм у сфері психічного здоров'я, щоб вони відповідали їхнім потребам та очікуванням.

Під час війни Україна має серйозні виклики у сфері ресурсного забезпечення. МОЗ у документі «Система охорони ментального здоров'я: ключові досягнення та плани» (27.12.2024 р.) наголошує на важливих заходах, що були зроблені у 2024 році, мета яких – забезпечити кожному українцю доступ до необхідної допомоги [45].

Головним ресурсом МОЗ вважає *Первинний рівень медичної допомоги*.

У 2024 році рекордна кількість українців були охоплені послугами у сфері психічного здоров'я на «первинці». Так, в ЕСОЗ зареєстровано понад 500 тисяч пацієнтів, які отримали допомогу за пакетом програми медичних гарантій «Супровід і лікування дорослих та дітей з психічними розладами на первинному рівні».

Один з основних драйверів змін – навчання лікарів первинної медичної допомоги за програмою ВООЗ mhGAP, яка допомагає сімейним лікарям краще виявляти та лікувати психічні розлади. Нагадаємо, що mhGAP (Mental Health Gap Action Programme) – це глобальна флагманська програма ВООЗ, спрямована на підвищення доступу до послуг з охорони психічного здоров'я шляхом залучення неспеціалізованих із психічного здоров'я кадрів (наприклад, сімейних лікарів та педіатрів) до надання допомоги людям із психічними розладами.

Наступним ресурсом МОЗ вважає *Спеціалізовану медичну допомогу*. У 2024 році створено перші центри ментального здоров'я, в кількості 31 одиниці. Загалом планується створити щонайменше 200 таких центрів, які надаватимуть амбулаторну та стаціонарну психосоціальну підтримку, психологічну та психіатричну допомогу по всій країні. У складі центрів працюватимуть лікарі-психіатри, психологи, психотерапевти, медичні й соціальні працівники, а також мультидисциплінарні мобільні команди, які надаватимуть послуги за місцем проживання пацієнта.

Серед інших ресурсів, що створюють сприятливе середовище, у документі МОЗ виділено «Затвердження уніфікованого протоколу ПТСР». Наказом МОЗ України від 19.07.2024 р.

№ 1265 затверджено Уніфікований клінічний протокол первинної та спеціалізованої медичної допомоги «Гостра реакція на стрес. Посттравматичний стресовий розлад. Порушення адаптації». Він описує єдині принципи щодо профілактики, діагностики, лікування та спостереження пацієнтів. Документ розроблений з урахуванням сучасних вимог доказової медицини з метою покращення результатів надання медичної допомоги пацієнтам з гострою реакцією на стрес та ПТСР.

Зазначимо, що ще у 2016 році Панченком О. А. відмічалася важливість створення реабілітаційних центрів у системі забезпечення психічного здоров'я дітей [17]. Підкреслювалася важливість таких спеціалізованих установ, що особливо проявляється у разі надзвичайних ситуацій – екстраординарних подій у житті дитини (як масштабного, так і особистого характеру), що мають сильний вплив на емоційну, когнітивну, особистісну сферу. Обставини сьогодення підтверджують правильність думок вченого, але втрачено дуже важливий час.

Розробка та впровадження програм психопрофілактики та психосоціальної реабілітації.

Наявність розглянутих вище умов ще не означає досягнення кінцевого успіху в збереженні психічного здоров'я дітей. Тому актуальним є розробка та впровадження на існуючій основі відповідних програм.

Насамперед розглянемо *психопрофілактику*, яка передбачає комплексний підхід у запобіганні розвитку психічних розладів у дітей. Такі програми повинні включати в себе освітні заходи для дітей, батьків та вчителів, а також підтримку психологічного здоров'я в освітніх закладах та вдома. Відзначимо, що у вже згадуваному Законі України «Про систему охорони психічного здоров'я в Україні» цій темі спеціально виділено розділ 4 «Профілактика психічних розладів, інших проблем, що стосуються психічного здоров'я, популяризація психічного здоров'я». Насамперед інтерес представляють статті 31 та 32. Там вказується, що з метою збереження психічного здоров'я населення держава реалізує комплекс регуляторних,

адміністративних, організаційних та інших заходів, що стосуються охорони психічного здоров'я, сприяє досягненню і розвитку психологічного благополуччя населення. Такі заходи передбачають (авторська вибірка):

- популяризація психічного здоров'я, що охоплює комплекс заходів, спрямованих на підвищення інформованості населення щодо психічного здоров'я, його значення, а також інформування про необхідність піклування про психічне здоров'я;
- поширення науково обґрунтованих знань з питань підтримки психічного здоров'я, недопущення дискримінації та запобігання стигматизації за ознакою стану психічного здоров'я;
- інтегрування послуг у сфері психічного здоров'я в систему медичної допомоги;
- розвиток механізмів самозвернення, у тому числі шляхом забезпечення якісного функціонування «гарячих ліній» психологічної допомоги;
- створення системи раннього виявлення, що забезпечує цільову підтримку осіб із психічними розладами, іншими проблемами, що стосуються психічного здоров'я;
- створення мереж підтримки за принципом «рівний-рівному», де люди з досвідом психічних розладів можуть надавати емоційну підтримку іншим людям, які стикаються з подібними проблемами;
- підтримка незалежних організацій, громадських об'єднань надавачів послуг у сфері психічного здоров'я, фахівців у сфері психічного здоров'я;
- формування психологічної культури, що передбачає дбайливе ставлення до власного психічного здоров'я і здоров'я оточуючих, піклування про психічне здоров'я, своєчасне звернення за допомогою;
- формування ціннісного ставлення юнацтва і молоді до власного психічного здоров'я;
- заходи навчання і підвищення кваліфікації для психологів.

Психосоціальна реабілітація – це процес відновлення порушень когнітивних, мотиваційних й емоційних ресурсів

особистості та покращення функціонування людей з обмеженими можливостями, спрямований на забезпечення потреб населення у психологічній підтримці, соціальній адаптації та відновлення якості життя. Комплексний підхід до психосоціальної реабілітації передбачає поєднання медичної, психологічної та соціальної складової реабілітаційного процесу та максимально широке використання різних методів реабілітації, спрямованих на відновлення фізичного, психічного та соціального здоров'я людини [46].

Системність державних програм реабілітації означає, що реабілітаційні програми мають бути ретельно сплановані, координовані та інтегровані для забезпечення комплексного підходу до відновлення функцій та підтримки осіб з обмеженими можливостями. Системність передбачає доступність реабілітаційних послуг на всіх рівнях – від місцевого до національного. Важливим інструментом для організації реабілітаційної допомоги також є програмно-цільове планування діяльності, що сприяє досягненню цілей, забезпеченню якості та ефективності послуг, покращенню результатів реабілітації пацієнтів.

Підсумовуючи, констатуємо, що публічне управління відіграє ключову роль у забезпеченні психічного здоров'я дітей, оскільки воно визначає пріоритети, розподіляє ресурси, створює інфраструктуру та забезпечує координацію між різними секторами. Ефективне публічне управління може значно покращити психічне здоров'я дітей, знизити рівень психічних розладів та допомогти дітям розвиватися, стати здоровою та щасливою особистістю.

Список використаних джерел:

1. Постраждала / постраждалий від насильства. URL: <https://bf.in.ua/rizni-sotsialni-hrupy-2/postrazhdala-postrazhdalyj-vid-nasylstva/#:~:text=Слово%20«жертва»%20таврує%20людину.,вже%20перебуває%20у%20кримі> (дата звернення: 04.08.2025).

2. Дитина, постраждала від війни в Україні: хто і як може отримати цей статус. URL: <https://legalaid.gov.ua/publikatsiyi/dytyna-postrazhdala-vid-vijny-v-ukrayini-hto-i-yak-mozhe-otrymaty-czej-status/> (дата звернення: 04.08.2025).
3. Панченко О. А., Гнатенко В. С. Інформаційна безпека у сучасному вимірі: монографія. К.: КВІЦ. 2022. 322 с.
4. Toffler A. Future shock. New York: Random House. 1970. 505 p.
5. Панченко О. Информационно-психологическая безопасность в эпоху турбулентности: монография. КВІЦ. 2020. 472 с.
6. Методичні рекомендації для медичних працівників щодо механізму реагування на фізичне та/або психологічне насильство, у разі підозри на насильницькі дії стосовно дітей. Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 29 липня 2024 року № 1334. URL: https://moz.gov.ua/storage/uploads/ed4b3232-d22a-454a-b972-e7105c6719dd/dn_1334_29072024_dod.pdf (дата звернення: 04.08.2025).
7. Dovzhenko J. A., Gomozova E. A. The influence of the media on child's psyche. URL: <https://api.semanticscholar.org/CorpusID:214082193> (accessed 04.08.2025).
8. Насильство на екрані. URL: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/nasilstvo_na_ekrani.html (дата звернення: 04.08.2025).
9. Аутоагресія – що це за почуття і як його подолати. URL: <https://goit.global/ua/articles/autoahresii-shcho-tse-za-pochuttia-i-iak-yoho-podolaty/> (дата звернення: 04.08.2025).
10. How social media impacts children's mental health. URL: <https://thewaveclinic.com/blog/how-social-media-impacts-childrens-mental-health/> (accessed 04.08.2025).
11. Панченко О. А., Кабанцева А. В. Забезпечення інформаційного здоров'я особистості у ракурсі нових практик кіберпсихології. Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права. Випуск 6. 2024. С. 112–116. DOI: <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2024.6.18>.

12. Zafar A. Social media gets teens hooked while feeding aggression and impulsivity, and researchers think they know why. CBC. URL: <http://www.cbc.ca/news/health/smartphone-brain-nov14-1.7029406> (accessed 04.08.2025).

13. Boothroyd S., Chou F., Black T., Liu S. Youth mental health in the digital age: Canadian youth perspectives on the relationship between digital technology and their mental health. Journal of Child and Adolescent Counseling, 2024. № 10(2), P. 145–164. DOI: <https://doi.org/10.1080/23727810.2024.2363741>.

14. Залежність дітей від гаджетів. Як боротися? URL: <https://holdyou.net/news/zalezhnist-vid-hadzhetiv> (дата звернення: 04.08.2025).

15. Залежність від гаджетів спостерігається у 90% дітей – психолог. URL: <https://irt.pl.ua/news/32083/> (дата звернення: 04.08.2025).

16. Преамбула до Конституції Всесвітньої організації охорони здоров'я, затверджена на Міжнародній конференції з питань охорони здоров'я, Нью-Йорк, 19-22 червня 1946 року. URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/health> (дата звернення: 04.08.2025).

17. Панченко О. А. Інформаційна безпека дитини. Київ: КВІЦ. 2016. 380 с.

18. Піроженко Т. О., Соловйова Л. І., Карабаєва І. І., Гурковська Т. Л., Токарева Л. Д., Федорчук О. І. Особливості психологічної стійкості дітей старшого дошкільного віку: навчальний посібник; за наук. ред. Т. О. Піроженко. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2025. 153 с.

19. Піроженко Т. О., Соловйова Л. І., Карабаєва І. І. Поняття психологічної стійкості в системі знань дитячої і педагогічної психології. Мультидисциплінарний міжнародний журнал «V da a perspektivy». 2024. № 11(42). С. 312-327. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/vp/article/view/16923/16995> (дата звернення: 04.08.2025).

20. Піроженко Т. О., Соловйова Л. І., Гурковська Т. Л., та інш. Психологічна стійкість дитини старшого дошкільного віку:

діагностичний інструментарій: навчально-методичний посібник. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2025. 122 с.

21. Панченко О. А., Кабанцева А. В. Забезпечення інформаційного здоров'я особистості у ракурсі нових практик кіберпсихології. Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права. Випуск 6. 2024. С. 112-114. DOI: <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2024.6.18>.

22. Khalamendyk V. B. Informatsijna hihiyena yak factor zbereshennya psykichnoho zdorov'ya ludyny [Information hygiene as a factor in preserving human mental health]. Humanitarian Bulletin of the Zaporizhzhia State Engineering Academy. Issue 35. 2008. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpqgvzdia_2008_35_9 (accessed 04.08.2025).

23. Cherry K. How to Do a Digital Detox. 2023. URL: <https://www.verywellmind.com/why-and-how-to-do-a-digital-detox-4771321> (accessed 04.08.2025).

24. Панченко О. Інформаційна безпека в епоху турбулентності: державно-управлінський аспект: монографія. К.: КВІЦ, 2020. 332 с.

25. Панок В., Чепелева Н., Титаренко Т. Основи практичної психології. К: Либідь. 2001. 534 с.

26. Панченко О. А. Інформаційна безпека дитини. Київ: КВІЦ, 2016. 380 с.

27. Наказ МОЗ «Про затвердження Порядку застосування методів психологічного і психотерапевтичного впливу». № 199 від 15.04.2008. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0577-08> (дата звернення: 04.08.2025).

28. Наказ МОЗ «Про внесення змін до Переліку посад професіоналів з вищою немедичною освітою». № 1782 від 30.09.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1303-22#text> (дата звернення: 04.08.2025).

29. Наказ МОЗ України «Про затвердження змін до довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників».

№ 138 від 25.01.2023 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0138282-23#Text> (дата звернення: 04.08.2025).

30. Наказ МОЗ України «Про організацію надання психосоціальної допомоги населенню». № 2118 від 13.12.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0126-24#text> (дата звернення: 04.08.2025).

31. Наказ МОЗ України від 25.09.2020 № 2205 «Про затвердження Санітарного регламенту для закладів загальної середньої освіти» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1111-20#Text> (дата звернення: 04.08.2025).

32. Кисельова К. Екранний час: скільки годин ваші діти сидять перед екраном щодня і що з цим робити? URL: <https://osvitoria.media/experience/ekrannyj-chas-skilky-godyn-vashi-dity-sydyat-pered-ekranom-shhodnya-i-shho-z-tsym-robyty/> (дата звернення: 04.08.2025).

33. Школа для батьків: скільки часу діти можуть проводити за комп'ютером. URL: https://www.wcu-network.org.ua/Zaxist_prav_dtei/news/Shkola_dlja_batkv_sklki_chasu_dti_mozhut_provoditi_za_komp%E2%80%99juterom (дата звернення: 04.08.2025).

34. Як довго дітям можна користуватися ноутбуком? URL: [https://derevo-kazok.org/jak-dovgo-ditjam-mozhna-koristuvatisja-noutbukom.html](https://derevo-kazok.org/jak-dovgo-ditjam-mozhna-koristu-vatisja-noutbukom.html) (дата звернення: 04.08.2025).

35. Марухленко О. В. Дискусії щодо поняття «публічне управління». Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Державне управління. Том 30(69). № 4. 2019. С. 9–13. DOI: <https://doi.org/10.32838/2663-6468/2019.4/02>.

36. Арабаджийски Н. Държавно и публично управление. София, 2014. 302 с.

37. Reconceptualizing Governance, Discussion Paper 2. The United Nations. New York : United Nations Development Programme. 1997. 93 p.

38. Публічне управління у сфері збереження психічного здоров'я дітей. URL: <https://www.google.com/search?q=Обзор+от+ИИ+Публічне+управління+у+сфері+збереження+психічного>

+здоров%27я+дітей+включає&rlz=1C1OKWM_ruUA810UA810&oq=Обзор+от+ИИ+Публічне+управління+у+сфері+збереження+психічного+здоров%27я+дітей+включає&aqs=chrome..69i57.1185j0j4&sourceid=chrome&ie=UTF-8 (дата звернення: 04.08.2025).

39. ВООЗ, Рекомендації щодо зміцнення психічного здоров'я та профілактичних заходів для підлітків: допомога підліткам у розвитку, Женева: ВООЗ, 2020 р. (WHO, Guidelines on mental health promotive and preventative interventions for adolescents: helping adolescents thrive, Geneva: WHO, 2020) URL: <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/336864/9789240011854-eng.pdf> (дата звернення: 04.08.2025).

40. Концепція розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року. URL: <https://neuronews.com.ua/ua/archive/2018/2%2895%29/pages-6-10/konceptsiya-rozvitku-ohoroni-psihichnogo-zdorov-ya-v-ukrayini-na-period-do-roku#gsc.tab=0> (дата звернення: 04.08.2025).

41. Закон України «Про систему охорони психічного здоров'я в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4223-20#Text> (дата звернення: 04.08.2025).

42. Система у сфері психічного здоров'я та психосоціальної підтримки в Україні. Цільова модель 2.0. URL: <https://howareu.com/static-objects/howareu/media/Posibnuki/2024-06-06%20%D0%A6%D0%9C%20%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%81%D1%96%D1%8F%202.0.pdf> (дата звернення: 04.08.2025).

43. Гроувс Д., Фаваз Д., Оленік К. Інтеграція психічного здоров'я та психосоціальної підтримки в молодіжні програми: інструментарій. 2021. URL: https://era-ukraine.org.ua/wp-content/uploads/2023/09/Instrumentariy_Intehratsiia_PZPSP_v_molodizhni_prohramy.pdf (дата звернення: 04.08.2025).

44. Панченко О. А., Кабанцева А. В. Буквар інформаційної безпеки: навчальн. посібник серії «Шкільна бібліотека» для здобувачів поч. освіти. К.: КБІЦ. 2023. 88 с.: іл. (Серія «Шкільна бібліотека»). DOI: 10.5281/zenodo.8425061.

45. МОЗ. Система охорони ментального здоров'я: ключові досягнення та плани. 27/12/2024. URL: <https://moz.gov.ua/uk/sistema-ohoroni-mentalnogo-zdorov-ya-klyuchovi-dosyagnennya-ta-plani> (дата звернення: 04.08.2025).

46. Панченко О. А., Салівон В. П., Сердюк І. А. Базові принципи державного управління психосоціальної реабілітації ментального здоров'я. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування. Том 35 (74). № 3. 2024. С. 93–98.

ВИСНОВКИ

Реалії турбулентного часу диктують потребу в особливому підході до вивчення інформаційної безпеки дитини. Інформаційна безпека у ментальному вимірі – це здатність мислити критично, розуміти емоційний вплив контенту, відрізнити істинне від штучного.

Сучасні цифрові технології, серед яких головним є Інтернет, стали невід’ємною частиною повсякденного життя молодого покоління. Інформаційне середовище в умовах турбулентності набуває загрозливих якостей, не завжди пропонує істинні цінності, підміняючи їх на систему символів та ілюзорних норм. Поряд з позитивними аспектами Інтернету нерозумне споживання контенту і неконтрольоване проведення часу у віртуальному світі зазвичай призводить до розладів і депресивних станів.

Соціальні мережі для молоді – це платформа для особистого розвитку, пізнання світу, поглиблення знань, покращення навичок віртуальної комунікації та інформаційної компетенції, що сприяють формуванню світогляду та світосприйняття, але поряд із цим спостерігається поширення негативного контенту та таких емоцій, як заздрість, ревності та незадоволеність. Молоді користувачі, спостерігаючи життя через соціальні мережі, нерідко відчують тиск і необхідність підтримувати певний спосіб життя або зовнішній вигляд, що теж негативно впливає на їхній психоемоційний стан.

Інтернет чинить значний вплив на людське мовлення, оскільки він надає доступ до інформації, контенту та спілкування з іншими людьми у більш спрощеному виді. Діти, чий словниковий запас перебуває в активній стадії формування, пізнають нові слова, фрази та вирази з інтернет-мемів, відео, соціальних мереж та інших онлайн-ресурсів. З’являються нові сленгові терміни, змінюються смисли наявних слів.

Одна з основних проблем, пов’язаних з Інтернетом – це поширення негативного контенту: фейкових новин, ненормативної

лексики. Відбувається негативний вплив на психічне здоров'я користувачів, розгойдування емоційних гойдалок тощо.

Вкрай важливо, щоб діти в умовах турбулентного інформаційного середовища почувалися спокійними й захищеними.

У такому контексті актуальним є дослідження поняття «інформаційний комфорт дитини» – стан, у якому дитина отримує інформацію у доступній, безпечній та відповідній її віку формі, без стресу, перевантаження чи шкідливого впливу, яка сприяє її розвитку, формує критичне мислення та почуття безпеки. Факторами, що визначають ступінь інформаційного комфорту є: інформаційна культура; інформаційна компетентність; інформаційна свобода; інформаційна безпека; когнітивні технології; віртуальна реальність.

Зміна характеру інформаційного середовища призводить до розпаду сформованої соціальної структури дитинства і принципової зміни соціальної ситуації розвитку дитини. Розширення інформаційного простору та зростання ролі засобів масової інформації та масової комунікації, що відкривають нові ресурси для розвитку та освіти дітей і підлітків на основі побудови індивідуальної траєкторії розвитку, одночасно створюють ризик вибору асоціальних моделей наслідування, особливо в підлітковому та юнацькому віці.

Виникає нова психологічна реальність, в якій відбувається зникнення меж між реальним і віртуальним світом. Деформація картини світу призводить до втрати відчуття «незворотності життя», ілюзії «хибної інваріантності та безмежної оборотності», як здатності в будь-якій ситуації збитку, втрати можливості повернутися до вихідної точки – початку дії та «переграти» життєвий сценарій заново і без втрат за аналогією з комп'ютерними іграми. Віртуалізація реальності починає відлік епохи «постправди», в якій відбувається змішання істини та брехні, добра і зла, справедливості та беззаконня. «Фейки», як заміна реальності, стають більшою реальністю, ніж сама реальність. Відхід дітей і підлітків від реального спілкування у віртуальний простір, збіднення його змісту призводять до ізоляції, труднощам

спілкування та співпраці, проблемам особистісного розвитку, включаючи ризики алекситимії, зниження соціального та емоційного інтелекту, низького рівня емпатії, емоційно-особистісного егоцентризму, порушень морального розвитку.

В умовах виникнення нової форми інформаційної соціалізації молодого покоління, пов'язаної з серйозними ризиками, суспільство зацікавлене у створенні надійної системи управління ризиками та превенції всіх видів девіантної поведінки та порушень розвитку дітей та підлітків. Ключовим завданням державної політики у сфері дитинства є забезпечення інформаційної безпеки дитинства та створення освітнього інформаційного середовища для розвитку на основі широкого діапазону інформаційних та освітніх ресурсів і можливостей в умовах цифрового дитинства.

При складанні прогнозу психологічного впливу контенту на психічний розвиток і стан дитини необхідно враховувати особливості соціальної ситуації її розвитку. Відповідно, необхідно враховувати вікові психологічні особливості дитини: особливості пізнавальної діяльності та розумового розвитку; ступінь вразливості дитини до впливу шкідливого контенту; психологічне благополуччя; ступінь готовності до наслідування моделей поведінки, що презентуються в ЗМІ та мережі Інтернет.

Вибір моделей поведінки часто визначається думкою групи – референтної або групи приналежності, а також моральною атмосферою освітньої спільноти, особливо це стосується осіб підліткового віку. Схильність до агресивної поведінки підлітка може бути реакцією на фрустрацію потреби в дорослості та обмеженість утвердження себе як дорослого. Врахування моральних і морально-етичних норм підлітком, як підстави вибору способу поведінки в проблемній ситуації, визначає можливість протистояти негативному психологічному впливу і знизити контекстні ризики інформаційної соціалізації.

Успішне вирішення завдань інформаційної соціалізації молодого покоління потребує розвитку нового міждисциплінарного наукового напрямку, предметом якого має стати вивчення

взаємовідносин дитинства зі світом дорослих і предметним середовищем в екологічному, соціальному, культурному, моральному та інших аспектах, створення різноманітних умов для психічного розвитку та збереження фізичного і психічного здоров'я дитини, культивування творчої діяльності та співпраці з дорослими та однолітками.

У сучасних умовах розвитку суспільства особистість не може розвиватися поза соціумом, де одне з центральних місць займають процеси комунікації. Сьогодні засоби масової комунікації мають колосальний вплив на соціалізацію та свідомість дітей; вони несуть аудиторії інформацію, розраховану на формування певних світоглядних установок, вироблення картини світу, цінностей, норм, моделей поведінки, прагнень, ідей і переконань. При цьому, розглядаючи психіку дитини, слід звернути увагу на те, що практично будь-який вплив на її свідомість є результативним, оскільки в цьому віці ще не сформовані механізми протистояння будь-якій інформації. Феномен впливу засобів масової комунікації на людей у процесі соціалізації, а тим паче на дитину, як на особистість, що розвивається, на сьогодні до кінця ще далеко не вивчений.

Нові види засобів масової комунікації призводять до виникнення нової психологічної реальності та стирання меж між реальністю і віртуальним світом. Іншим негативним результатом інформаційної соціалізації є формування «кліпової» свідомості, що проявляється у фрагментарності, синкретичності, розрізненості мислення, ситуативній пов'язаності, труднощах формування понятійного плану мислення. Ще однією негативною тенденцією у впливі ЗМК на соціалізацію дітей є формування стереотипів.

Заходи щодо запобігання шкідливому впливу засобів масової комунікації на соціалізацію дитини мають полягати не тільки в «заборонній» стратегії, а й у «розвивальній» стратегії держави та суспільства, що передбачає створення умов, які забезпечують позитивну соціалізацію та індивідуалізацію дитини, її психологічне благополуччя і позитивне світосприйняття.

Необхідно створити для дитини комфортне безпечне середовище та сприятливий соціально-психологічний фон.

Національна політика у сфері ЗМК має міцно базуватися на ідеї та практиці політичного, ідеологічного, культурного плюралізму, який передбачає, що всі можливі погляди, мають бути доступні різним верствам, піддаватися всебічному обговоренню в цілях пошуку загальноприйнятного рішення.

Сфера забезпечення інформаційної безпеки дитини є предметом перманентної уваги світової спільноти, що відображено у великій кількості міжнародних актів різних галузей: право людини, право масової інформації, право співробітництва у боротьбі зі злочинністю тощо.

Основними нормативними актами міжнародної спільноти є декларації, конвенції, рекомендації, рішення, а також міждержавні угоди. Завдяки закріпленням на договірних засадах нормативним документам встановлюються правила, що чітко регламентують права, обов'язки, відповідальність суб'єктів інформаційних міжнародно-правових відносин, що становлять комплексну систему дозволів, приписів, обмежень і заборон, якими закріплюються моделі бажаної правової поведінки колективних та індивідуальних суб'єктів міжнародного права. Серед основних нормотворчих суб'єктів міжнародних інформаційно-правових відносин особливу роль відіграють: ООН, зокрема її Генеральна Асамблея, Всесвітня Асамблея зі стандартизації телекомунікацій, Всесвітній конгрес інформаційних технологій, Всесвітній саміт інформаційного суспільства, Рада Європи, Європейський регіональний форум з управління Інтернетом, Європейська комісія з прав людини, Міжнародна організація стандартизації, Організація з безпеки і співробітництва в Європі тощо. Міжнародне правове регулювання охоплює такі поняття: базові стандарти; стандарти забезпечення інформаційної безпеки дітей у ЗМІ; інформаційна безпека дітей у мережі Інтернет.

Необхідність заходів, пов'язаних із сукупністю явищ і проблем, в інформаційному середовищі, призвели до появи інформаційного права – системи соціальних норм і відносин,

що виникають в інформаційній сфері у зв'язку з виробництвом, перетворенням і споживанням інформації. Підставою для виділення інформаційної безпеки дитини у якості об'єкта правового регулювання є значущість для держави й суспільства захисту інформаційних прав та інтересів дитини на тлі забезпечення її безпеки.

В Україні наразі відсутнє консолідоване законодавство щодо забезпечення прав, свобод і законних інтересів дитини, тим більше, неврегульовані інформаційні правовідносини щодо захисту й забезпечення законних інтересів дітей в інформаційній сфері. Норми права в досліджуваному ракурсі розкидані в багатьох нормативно-правових актах і в абсолютній більшості зорієнтовані на дорослих суб'єктів, а не на дитину. Наразі ключовий термін «Інформаційна безпека дитини» ще залишається в лоні доктринальних підходів у праві й не знаходить свого відображення в законодавстві, хоча формальний склад закріплених в існуючих нормативно-правових актах кореспондується із поняттям інформаційної безпеки дитини. Законодавство потребує суттєвої модернізації, приведення у відповідність до реалій сьогодення.

Середовище, у якому діє система забезпечення прав дитини, є багатошаровою оболонкою, яка включає: суспільство та суспільні відносини; державу; правову систему; ювенальну політику; систему ювенального права; систему ювенально-правових відносин; систему забезпечення прав людини.

Ювенальна юстиція – це, з одного боку, система всіх ланок державного механізму, органів місцевого самоврядування, які займаються проблемами сім'ї та підлітків; з іншого – вона розглядається як можливість створення спеціалізованих судових органів у справах сім'ї та неповнолітніх, удосконалення процесуальних форм під час розгляду судом справ, що стосуються молоді. Поряд з вказаними існує «плюралістична» модель, яка передбачає залучення до системи ювенальної юстиції інститутів громадянського суспільства, медико-соціальних та психолого-педагогічних інституцій. Ефективним засобом досягнення

мети ювенальної юстиції є медіація, яка сьогодні впроваджена у багатьох країнах світу. Медіація – це процес добровільного, зрілого й усвідомленого вирішення спору проактивними сторонами на підставі принципів взаємної поваги, рівності, «виграють всі» («win-win») за посередництва нейтральної, незалежної й неупередженої, але компетентної особи – медіатора, який допомагає сторонам прийти до взаємоприйняттого рішення.

Важливим атрибутом ювенальної юстиції є ювенальна превенція – врегульована нормами права комплексна система соціальних, економічних, виховних, психологічних і правових заходів впливу певного кола уповноважених суб'єктів (органів публічного адміністрування) на суспільство, сім'ю, окремих фізичних і юридичних осіб із метою усунення факторів, що детермінують девіантну поведінку дітей у будь-яких його негативних проявах.

В Україні ювенальна юстиція має певне підґрунтя для свого розвитку. Завдання відповідних інституцій активніше залучати всі необхідні інструменти, включаючи законодавче удосконалення.

Вперше введене поняття «інформаційно-постраждала дитина» відображає наслідки взаємодії дитини з інформаційним середовищем – це дитина, яка зазнала шкоди внаслідок поширення недостовірної, неправдивої або маніпулятивної інформації (дезінформація, чутки, перекручені факти, або інші форми інформаційного насильства), які негативно впливають на психологічний стан дитини та її сприйняття оточуючого світу.

Поняття «інформаційно-постраждала дитина» потенціально відображає труднощі дитини у практичному використанні інформації через різні фактори. Останні можуть варіювати від затримки розв'язання проблем до ефектів інформаційного перевантаження або навіть емоціонального дистресу. Інформаційне насильство, як загроза нанесення інформаційно-психологічної шкоди, може мати серйозні наслідки для психіки дитини, і потребує уваги з боку дорослих, соціуму та держави.

У сучасному інформаційному середовищі діти повсякчас стикаються з нескінченним потоком «не фільтрованої» інформації, що несе все більше «знань», які діти вбирають у себе, не завжди розуміючи їх значення. Саме тому складно прогнозувати наслідки такого впливу на психіку дитини, що ще не сформувалася.

При порушенні цілісності особистості під впливом інформації виникають взаємопов'язані зміни з боку психічного здоров'я, життєвих установок, спрямованості особистості, структури цінностей, структури мотивів, цілей, порушення структури рис особистості та світогляду, десоціалізації.

Спеціально введено поняття: «інформаційне здоров'я» є частиною загального стану психічного, фізичного та соціального благополуччя, що формується та залежить від інформації. Основна функція інформаційного здоров'я – це підтримання активного динамічного балансу між людиною і зовнішнім середовищем, із якого вона сприймає інформацію. І саме це вимагає мобілізації ресурсів особистості в критичних моментах або небезпечних життєвих ситуаціях. У даному контексті поняття «інформаційно-постраждала дитина» має на увазі, насамперед, саму втрату ресурсів дитини щодо критичного сприйняття інформації, наслідком якої є порушення її психічного здоров'я.

Негативні наслідки інформаційного впливу знаходять вираз у поведінці, емоційному стані та когнітивному образі світу дитини.

Однією з форм агресивної поведінки взагалі, дітей зокрема, є аутоагресивна поведінка, тобто агресія, спрямована на самого себе.

Небезпечний синдром залежності від Інтернету та гаджетів, що все частіше проявляється у сучасній молоді визначено як «віртуальний аутизм». Ознаки віртуального аутизму: затримка психомовленнєвого розвитку, перепади настрою, надмірна збудливість, гнів та агресія на тих, хто готовий завадити доступ до всесвітньої мережі та гаджетів.

Відновлення інформаційно-постраждалої дитини має на увазі приведення її у стан інформаційного здоров'я, тобто природний стан організму, що характеризує його врівноваженість із довкіллям, включаючи інформаційну екосистему. Формати відновлення інформаційно-постраждалої дитини знаходяться у трьох основних площинах: особистісні фактори; клінічна медико-психологічна реабілітація; публічне управління у системі збереження психічного здоров'я дітей.

Особистісні фактори включають такі поняття: формування психологічної стійкості; виховання; інформаційний комфорт; самоактуалізацію.

Клінічні аспекти відновлення інформаційно-постраждалої дитини базуються на тому, що в умовах сьогодення сформувався новий підхід – біоінфопсихосоціальна парадигма, що потребує вирішення проблеми на якісно новому рівні – мультидисциплінарної професійної діяльності медичного, психологічного, соціального та інформаційного рівнів.

Важливою складовою, що впливає на стан інформаційно-постраждалої дитини, є психотерапія, спрямована на глибинне проникнення у свідомість особистості та здійснення прогресивних зрушень у її взаємодії зі світом через зміну світосприйняття, створення умов для повноцінного становлення особистості. Психотерапія – це метод лікування, де лікувальний ефект досягається не завдяки фізичним або хімічним властивостям подразника, а застосуванням інформації, яку він несе. Причому ця інформація має як вербальний (словесний вплив), так і невербальний характер (емоційний вплив).

У законодавстві України протягом певного періоду відбувалися метаморфози щодо застосування методів психологічного та психотерапевтичного впливу. Було видано ряд наказів МОЗ щодо цілей застосування методів психологічного та психотерапевтичного впливів та професійних розмежувань фахівців, що закладають в основу застосування медичної, психологічної, педагогічної та соціальної моделей психотерапії.

У медичній моделі більшою мірою мається на увазі клінічна психотерапія, яка використовує парадигми психотерапії та психіатрії. Психологічна модель направлена на вирішення проблем, що не досягають рівня патології, проте впливають на розвиток психологічних функцій, особистісного зростання.

Педагогічна модель психотерапії, що спрямована на активізацію резервних можливостей психіки, сприяє емоційно-вольовій саморегуляції, формує та коректує моральні якості, коректує міжособистісні стосунки, нормалізує психічні реакції, що пов'язані з ситуативною невротизацією, проводить психопрофілактику та корекцію шкідливих звичок.

Соціальна модель має на увазі підходи та методи, які спрямовані на соціальну адаптацію, соціалізацію особистості. Принципи такої психотерапії базуються на тому, що установки людини залежать від її поведінки.

Наукову та практичну основу для ефективної психотерапії забезпечує клінічна психологія. Вона надає психотерапії інформацію про діагностику актуального психоемоційного стану, наявних ознак психічних розладів, психологічні причини виникнення тих чи інших порушень, а також забезпечує оцінку ефективності проведених терапевтичних заходів. Клінічна психологія дозволяє інтегрувати наукові знання про психічні розлади з практичними навичками психотерапевта, що створює цілісний підхід до лікування пацієнта.

Фахівці галузі клінічної психології допомагають зрозуміти зв'язок між думками, почуттями та поведінкою особистості, що є критично важливим для розробки індивідуальних планів лікування та забезпечення як психічного, так і фізичного благополуччя пацієнтів.

Наведені клінічні випадки демонструють ефективність застосування біоінфопсихосоціальної моделі відновлення. Вони підтверджують тезу, що кожне окреме звернення потребує індивідуального підходу, урахування особливостей пацієнта та формування конкретного обсягу необхідної допомоги, але з дотриманням загальної технології: попередня діагностика,

інтервенції, прикінцева діагностика. В умовах інтенсивного інформаційно-технічного прогресу, дитину не можна позбавити взаємодії з технічними приладами, але цілком можна створити екологічну, безпечну та корисну атмосферу в сім'ї. Основні рекомендації для батьків включають:

- запровадження загальних правил використання гаджетів та розробка розкладу екранного часу для всієї сім'ї;
- підтримка сімейних традицій спільно проводити час, особливо приймати їжу, під час чого віддавати перевагу особистому спілкуванню без використання гаджетів;
- застосування батьківського контролю щодо обмеження часу знаходження дитини у мережах та безпосередньо у взаємодії зі смартфонами та іншими комп'ютерними приладами;
- уникання застосовування гаджетів, як винагороди, чи «заспокійливої пігулки», або як «няні» для дитини.

Публічне управління у системі збереження психічного здоров'я дітей включає в себе розробку та впровадження національної стратегії з психічного здоров'я дітей, створення та підтримку сприятливого середовища, розробку та впровадження програм психопрофілактики та психосоціальної реабілітації.

Представлена монографія не є фінальним дослідженням у такій важливій царині інформаційної безпеки, але вона дає підґрунтя для подальших наукових досліджень у вирішенні задекларованої проблеми.

*Гармонізація цифрового простору в теперішньому –
інформаційне здоров'я прийдешніх поколінь у
майбутньому.*

О. Панченко

Наукове видання

О.А. Панченко, В.Г. Панок, А.В. Кабанцева

**ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ДИТИНИ
У МЕНТАЛЬНОМУ ВИМІРІ**

(українською мовою)

МОНОГРАФІЯ

Відповідальний за випуск

В.Г. Антонов

Головний редактор

І.А. Сердюк

Технічний редактор

В.В. Гуменюк

Комп'ютерна верстка

Л.О. Волчкова

Т.В. Поперека

Коректор

А.А. Кушнір

Дизайн обкладинки

О.В. Черняк

Підписано до друку 03.11.2025. Формат 60х84/16. Ум.-друк. арк. 14,41.

Наклад 1000 прим. Зам. № 101

Оригінал-макет і друк: «Комп'ютерно-видавничий, інформаційний центр» (КВІЦ)

04080, м. Київ, вул. Кирилівська, 19–21, тел.: +38(093) 329-75-50

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи ДК № 461
від 23.05.2001 р.